
SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

A ROMÁN KÉRDÉS

ÉS

A FAJOK HARCZA

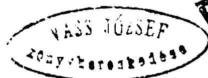
EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON.

*

IRTA

BEKSICS GUSZTÁV.

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. TÁRS. KIADÁSA.
1895.

Ára 1 forint 60 kr.

Kapható,
POLITZER ZSIGMOND és FIA
könyvkereskedésében
Budapest, IV., Kecskeméti-ucca 4.

A ROMÁN KÉRDÉS

ÉS

A FAJOK HARCZA

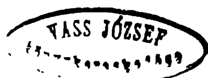
EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON.

*

IRTA

BEKSICS GUSZTÁV.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. TÁRS. KIADÁSA.

1895.

Budapest Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

Előszó a magyar kiadáshoz.

E munka tanulmány a román kérdésről, nem pedig puszta válaszirat a románok és magyarok között folyó polemiában. Feladata annak bizonyítása, hogy a román kérdést nem a magyarok zsarnoksága hozta létre, hanem természetes következménye az a románok egységre való törekvésének, s a fajok közt, most már Európa keletén is, folyó kulturai harcznak.

Ez az oka, hogy a tanulmány három részre oszlik. Az első rész a román kérdést Európához való viszonyában tárgyalja. A második rész a pán-, vagy dákóromán törekvéseknek a magyar nemzeti érdekhez való viszonyát adja elő. A harmadik rész a fajok küzdelmét fejtegeti ugy nyugati, mint keleti Európára vonatkozólag. Ugyane rész feltárja a várható evoluciókat s különösen a magyar faj és a magyar állam remélhető diadalát az örök törvényeknek hódoló kulturai küzdelemben, melyet a különböző fajok vivtak a multban, s fognak egymással vívni a jövőben.

Az olvasó tapasztalni fogja, hogy egészen pozitiv adatok s nem az optimismus fényes ködképei vezettek, midőn a magyar faj diadalmas kibontakozására vonok következtetést. E munka czélja kettős. Az egyik az,

hogy tárgyilagos adatokkal kimutassa a román követelések lehetetlen voltát s a román vádak alaptalanságát. A másik, hogy a magyar nemzet is felvilágosítást nyerjen a román kérdés lényege és saját faji erőinek győzelmet biztosító mivolta felől. A román izgatók által gyártott meséket ugyanis nemcsak a külföld, hanem már a magyar közvélemény is kezdte legalább részben igazaknak tartani. Kiváló politikusaink közt is akadtak egyesek, a kik lelkük belsejében attól féltek, hogy fajunk hegenomiája valóban csak mesterséges eszközök segitségével tartható fenn. A jelen tanulmányban felsorolt számos adat nemcsak az európai közvéleményt, hanem remélhetőleg ezen magyarokat is meg fogja győzni az ellenkezőről; arról, hogy a magyar faj ellenállhatatlan fölénye nem mesterséges eszközökben, hanem annaktermészetes erőiben gyökerezik. De midőn igyekezem szétoszlatni a dákorornán mesék nyomasztó ködét, nem kivánoma chauvinizmus malmára hajtani a vizet. Ez a jelen tanulmányból vehet ugyan túlvérmes czéljaira adatokat; de részemről igyekeztem munkámat lehető tárgyilagossággal és minden túlzó chauvinizmustól mentesen alkotni meg.

Ha itt-ott meg-megcsendül egyes élesebb akkord a helylyel-közzel szükségessé vált polemiákban, ezt mentse ki azon jogos harag, melyet föltétlenül érez minden magyar, ha olvassa a román vádakat s egyszersmind ismeri ezek alaptalanságát.

A tanulmány Párisban megjelenő franczia kiadása lényegileg megegyez a magyar szöveggel.

Abban több helyen jelentékeny röviditéseket tettem; de csak oly részleteket hagytam ki, melyek

kevésbbé érdekelhetik a franczia, illetve európai, mint a magyar olvasóközönséget.

A könyvkiadásra legalkalmatlanabb holt évadban pedig azért kellett közzé tennem munkámat, mert a románok ugyancsak ekkor szokták ellenünk intézni támadásaikat, akkor, a midőn Európa közvéleményét más kérdés nem veszi igénybe. Nem kétséges, hogy az idén is valamely, még a nyár folytán kinálkozó alkalmat fel fognak használni a magyar nemzet ujabb befeketítésére. Ez az oka, hogy ugy Párisban a franczia, mint Budapesten a magyar kiadás a holt évad tetőpontán jelenik meg.

Budapesten, 1895. julius közepén.

Beksics Gusztáv.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

A román kérdés és Európa.

MÁSODIK RÉSZ.

A román kérdés és Magyarország.

HARMADIK RÉSZ.

A fajok harcza Európában és Magyarországon.

ELSŐ RÉSZ.

A ROMÁN KÉRDÉS

ÉS

EURÓPA.

I. FEJEZET.

A keleti kérdés egy része.

A román kérdés sohasem volt tisztán magyar jellegü kérdés, hanem mindig Európa kérdése gyanánt szerepelt a keleti mozgalmak kapcsán. Világrészünk mitsem tudott, a 48-iki bonyodalmak s a párisi béke által véget ért keleti háború előtt, a dunai fejedelemségekről, a későbbi Romániáról. A keleti kérdés régibb fázisaiban a román nemzet nem szerepelt, vagy szerepe egészen jelentéktelen volt. A román emigráczió s a 48-iki eseményekre pár évre következett keleti háború egyszerre megjelentette az európai politika napirendjén a román kérdést. Európa egyszerre csak arra ébredt, hogy a nagy keleti kérdés hátterében van egy kisebb keleti kérdés, mely amazzal minden ponton érintkezik s azon keresztülkasul szövődik.

Az európai nagyhatalmak, valahányszor azon helyzetbe jutottak, hogy a Keletet organizálják, mindig kénytelenek voltak foglalkozni a román kérdéssel. A párisi béke idején különös figyelemben részesült a két dunai fejedelemség: Moldva- és Oláhország. Ez a béke szüntette meg az orosz protektorátust a két fejedelemségben s orosz Besszarábiának jelentékeny részét (Kahul, Izmael és Bolgrad) Moldvába kebelezte.

Ugyancsak a párisi szerződés rendelte el, hogy a két fejedelemség maga állapítsa meg alkotmányát. Az erre következett belső küzdelmek európai szempontból csak annyiban érdekesek, a mennyiben azokba a hét szerződő hatalom, a

párisi szerződés alapján, mindig beleszólt. Igy történt a többi közt, hogy az európai hatalmak Cuzának mind a két fejedelemség által való megválasztatását az 1858. augusztus 19-iki egyezménybe ütközőnek jelentették ki, de mégis ajánlták a portának, hogy a választást hagyja helybe. Cuza államcsínyje után a szerződő hatalmak ismét beavatkoztak Románia ügyeibe, de mindig a keleti kérdés kapcsán.

A román kérdésnek a keleti kérdéssel való szoros kapcsolatát leginkább feltüntette az utolsó török-orosz háború. Románia semlegességét sem a párisi szerződés, sem a hatalmak konstantinápolyi konferencziája nem mondta ki. A román kormány azonban az orosz invázió előtt mindent elkövetett, hogy a román terület a hatalmak oltalma alá helyeztessék. Midőn azonban e törekvése egyáltalán nem sikerült, Oroszországgal. 1877. ápril 16-án katonai szövetségre lépett Románia

Románia a román kérdésnek a keleti kérdéssel kapcsolatos volta miatt mehetett csak panaszra a berlini kongresszusra Oroszország ellen, a miért ez Besszarábiát visszavette tőle. Csakis a keleti kérdés kapcsolatossága miatt ülhetett törvényt a berlini kongresszus Románia felett, hozzá járulva Oroszországnak Besszarábiára támasztott követeléséhez. Ugyancsak ezen jogalapon jött létre a berlini szerződés 44. czikke, mely Romániának honossági, vallási és felekezeti viszonyait rendezte, illetőleg Romániának meghagyta, hogy a jogegyenlőség elvét alkotmányába beiktassa. Ekkép tehát még az 1879. évben létrejött, de valójában soha végre nem hajtott román jogegyenlőségi törvény is a keleti kérdés kapcsán keletkezett. Ugyanezen jogczímen szólt bele Európa, a berlini szerződés által, Törökország, Bulgária, Szerbia, Montenegró és Bosznia ügyeibe. És végre ugyancsak a keleti kérdés kibontakozásának egyik útjelzőjét képezte azon tény, mely által a hatalmak Románia függetlenségét és később királyság rangjára való emelését elismerték.

A keleti kérdés azonban még nem nyerte végleges rendezését. Hogy miként fog Európának ez a legnagyobb kérdése, kibontakozásának útján előrehaladni, s mi lesz és mikor következik be e kérdés végleges megoldása: senki nem mondhatja meg. E nagy problema fejtegetésébe nem is akarok bocsátkozni. Egy azonban egészen bizonyos: *hogy a román kérdés nem fog szünetelni mindaddig, a mig lesz keleti kérdés.* A román kérdés egy vagy más alakban mindig fel fog merülni, valahányszor Európa a Kelet birtok- és jogviszonyait rendezni fogja.

A tulajdonkép való románok: tehát a romániai, magyarországi, bukovinai, besszarábiai és szerbiai románok körülbelül 8—9 millió lélekszámot tesznek ki; a maczedóniai s a többi románokról nem szólva, a kik egészen más nyelvet beszélnek, s a kikkel együtt a románság körülbelül 9—10 millió lélekszámra emelkedik.

Nem képzelhető Kelet-Európának olyatén birtokrendezése, mely mindezen román törzseket a román királyságban egyesítené. Mivel pedig a román egység apostolai vágyat keltettek a románok szivében ez egyesülés iránt, a romániai románok mindig elégedetlenek lesznek s a keleti kérdés valamennyi fázisához hozzáfüzik érdekeiket. »Nyúlj a keleti kérdéshez s azonnal román kérdésre bukkansz«, ezt elmondhatja minden politikus, a ki Kelet-Európa viszonyaival foglalkozik.

De, habár a román sovinizmus meg is elégednék a román ügy eddigi diadalaival; ha szivében-lelkében minden román le is mondana magyarországi, ausztriai és oroszországi fajrokonaival való egyesülésének vágyáról, Romániát már geografiai helyzete belelöki a keleti kérdés zürzavaraiba. Nem képzelhető a keleti kérdésnek semmi evolucziója Románia nélkül.

Oroszországnak, hogy Törökország ügyeibe avatkozzék, át kell mennie román területen. Vagy legalább is nagyon valószinű, hogy a Fekete tengeren át nem fog hadi műveletet végrehajtani.

Romániát tehát minden keleti háború alkalmával igen valószinüen vagy orosz katonai okkupáczió fenyegeti, ha a háborúban Ausztria-Magyarország semleges. Vagy osztrák-magyar megszállás, ha Ausztria és Magyarország Oroszország irányában ellenségesen lép fel.

Képzelhető egy harmadik eset is: Románia semlegessége. Ez azonban nem valószinű, mert a hatalmak, mint már említettem, a legutóbbi keleti háború idején sem voltak hajlandók a román területet garantirozni.

Románia tehát előreláthatólag belekeveredik a keleti válság forgatagába, akár mint Oroszország szövetségese, akár mint Ausztria-Magyarország fegyveres barátja.

De, habár az összes hatalmak, s pedig háború nélkül, megegyeznének a keleti kérdés megoldásában, a végleges megoldás idején Romániával még ez esetben is számolni kellene. A románok okvetlenül fellépnének egy vagy más követelésükkel azon kongresszuson, a mely a Kelet ügyeit rendezné. Lehet, sőt valószinű, hogy Románia *minden* követelése a mellőzés szomorú sorsában részesülne; de a keleti felszámolás nagy idején Románia okvetlenül érvényesíteni akarná valódi vagy vélt jogait a csődtömeg irányában.

Ekkép tehát a keleti kérdésnek sem részleges, sem végleges megoldása nem képzelhető a román kérdés nélkül. Az előbbinek tehát az utóbbi integrans része. Ez alakjában a román kérdés természetesen egész más szempontok látóterületén jelenik meg, mint hogyha pusztán a magyar-román versengés köntösét ölti fel.

A román izgatás mégis ez utóbbira törekszik. Azon nagy kapcsokat, melyek a román kérdést összekötik a keleti kérdéssel, sem a bukaresti liga, sem a volt nagyszebeni komité emberei nem akarják észrevenni; sőt mindent elkövetnek, hogy azokra a feledés fátyola boruljon. De mondani is felesleges, hogy ez csak taktika és semmi egyéb.

Ausztria-Magyarország soha sem engedhetné meg, hogy

Európa, a román vagy a keleti kérdés kapcsán, belügyeibe vagy területi viszonyaiba avatkozzék; a liga emberei azonban úgy a béke, mint háború esetén arra spekulálnak, hogy Erdélyt belevonják a keleti kérdés szövevényeibe. És nyiltan mégis csak Erdélyről beszélnek, a keleti kérdésről ellenben hallgatnak. De a román kérdés összességében, alapeszméjében és czéljaiban ma is az, a mi volt és lesz: *a keleti kérdés lényeges alkotó eleme.* E jellegétől megfosztani nem lehet, pusztán *magyar-román* konfliktussá devalválni azt: politikai és történelmi képtelenség.

II. FEJEZET

A román izgatás.

A román kérdést tehát nem a magyarok teremtették. Nem hozta azt létre a magyar államnak, illetőleg fajnak sem erőszaka, sem chauvinismusa. A román kérdés, mint európai vonatkozásu kérdés, évtizedek óta létezik a keleti kérdés újabb evolucziójának kapcsán. A dunai fejedelemségek felszabadításának s egyesülésének problemája mint szabadságkérdés állott a művelt népek itélőszéke elé.

Mióta azonban a román királyság megalakult, de különösen mióta a bukaresti liga létesült, a román kérdés látszólag alakot változtatott. Lényegében ma is keleti kérdés s az általános nagy román egység kérdése az, de egyelőre a liga Magyarországot szemelte ki támadásainak czéltáblájává. Mint jelen munkámban részletesen ki fogom mutatni, a román kérdés fenekén állandóan az összes román faj politikai és állami egyesülésének törekvése rejlik, de a jelenlegi politikai viszonyok között legjobb taktikának látszik a Magyarország ellen irányuló hadviselés, mely mégis csak egy részlete annak a nagy küzdelemnek, mely lappangva folyik Európa keletén, s melynek sorsa szorosan összefűződik a keleti viszonyok szálaival.

Részletesen utalni fogok arra, hogy a román actió miért támad első sorban Magyarország ellen, holott sokkal több leszámolni valója volna más államokkal. De már itt a

leghatározottabban tagadom, hogy a hazug ürügyek alatt Magyarország ellen indított hadjárat csak a magyarok és románok kérdése. Tagadom, hogy e küzdelem csak Magyarországra és Romániára vonatkozik. Nem pusztán kulturai és faji küzdelem ez közöttünk, hanem egyszersmind oly európai actió első fellépése, mely felett a lepel még szét nem lebbent. A románság chauvinista törekvése látszólag és egyelőre csak a magyar állam egységét akarja megbontani. A foederalismus és nyelvterületek követelése semmi egyéb mint azon eszközök egyike, a melyekkel a román liga küzd az általános román nemzeti egységert.

A román és magyar polemia, mely román részről már kezd hasonlítani oly törvényszéki jelenethez, hol az ellenfelek ügyvédjei a birákat agyonbeszélik, csak előcsatározása azon ellentéteknek, melyek nemcsak Románia és Magyarország, hanem Románia és a Kelet minden állama közt léteznek.

Vakmerőbb vágygyal és merészebb követeléssel nem lépett fel még nép mint a román, vagy legalább fellépnek ennek nevében tulzói. A panszlávizmus s az ennek nevében beszélő moszkvai egyesület legelvadultabb korszakában sem merészelt oly hangon beszélni más államokról, melyeknek szláv lakosságuk van, mint mely hangon a román líga beszél Magyarországról. Sőt mig a panszlávizmus nevében indult mozgalom csökkenőben van, addig a román liga mozgalma a hihetetlenségig messze menő evolucziónak indult.

Nem szándékozom a román liga és külföldi barátainak műveivel polemizálni. A jelen munka nem is puszta válaszirat, hanem a román kérdés lényegének s európai jelentőségének feltárása akar lenni. És itt mindjárt a lappangó gondolatot akarom megvilágítani.

A béke verőfényes napja ragyog Európára. Sehol egy barna felhő, melyből a legsötétebben látó időjós is a háború zivatarára vonhatna következtetést. De a béke egyszer csak mégis véget ér, a háborunak, ha előbb nem, hát utóbb be

kell következnie, mert a népek még nincsenek beojtva a háború virusának ellenszerével.

A román liga a teljes béke idején erre a jövendő háborúra spekulál. Tudja jól, hogy a jövendő nagy háborúja nem hagyhatja érintetlenül Európa keletét; sőt ez a háború, még ha a Nyugat hatalmi kérdéseit oldja is meg, a keleti kérdés örök gyújtó csávájától kap majd lángot. A nagy európai konflagratió aztán üszköt vethet valamennyi nyugati állam tetőzetére is; de egészen bizonyos, hogy Európa a Felső-Duna völgyétől keletre lángözönbe kerül akkor. Senki sem számíthatja ki a jövő esélyeit, annál kevésbé a hatalmas európai szövetségek által vívandó harcz eredményeit. A román liga számít minden eshetőséggel, s titkos gondolata az, hogy bármit hozzon a jövendő, a dákó-román kérdést bele akarja kapcsolni a véres harczok árán diadalmaskodó ügy érdekszövetébe, s ekkép akármelyik irány jut is túlsúlyra, a román egységnek a megindulandó európai küzdelemből győzedelmesen kell kiemelkednie.

Tagadhatatlan értelmesség és erély nyilatkozik a dákoromán liga tevékenységében. Az európai kérdések szinte mind szünetelnek. Csak egy kérdésnek nem szabad szünetelnie: a dáko-román kérdésnek. Csak ez az egyetlen kérdés az, mely miatt pihenést és nyugalmat nem ismerhetnek Európa népei. Nyugszik a nagy antagonizmus Francziaország és Németország közt; sötét homály borul az évek óta nem mozduló keleti kérdésre. A lengyel szabadság eszméje is elpihent, vagy pedig megfojtotta Pozenben Poroszország s Varsóban a cárizmus vaskeze. Az emigrácziók mindenütt megszüntek vagy felbomlottak. A zsarnok hatalom üldözése elől menekülő hazafiak nem árasztják el a szabad országokat. Csak a dáko-románizmus nem nyugszik bele a bevégzett tényekbe.

Azok a nagy politikai és katonai erők, a melyek világrészeket szoktak átalakítani, egész Európában pihennek, csak a dákorománizmus az, a mely neki feszül a bevégzett tények által

teremtett viszonyok falának. A lengyel emigráczió és az ez által ébren tartott lengyel nemzeti politika visszavonult a vis resistentia és a kulturai küzdelem terére. A magyar emigráczió tárgya és indoka megszünt a kiegyezés létrejöttekor, az az egyetlen, a ki nem akarta elismerni Deák művét, Kossuth Lajos, már nincs az élők sorában. A román emigráczió a két dunai fejedelemség felszabadulása és egyesülése után szintén megszünt; vezérférfiai a szabad román hazában kormányra és hatalomra jutottak. Európa tehát azt hihette volna, hogy végleg megszabadult a legégetőbb függő kérdésektől; megszabadult a magyar kérdéstől, midőn a magyarok kibékültek uralkodójukkal, és a magyar állam történelmi jogainak birtokába jutott; megszabadult mint actuális kérdéstől a lengyel kérdéstől, mert erre a kérdésre rátette csendet parancsoló kezét Oroszország és Németország. Végre joggal hihette Európa azt is, hogy a román kérdes a két Duna-fejedelemség egyesülése és különösen a szabad román királyság létesülése által végleges megoldást nyert.

A román emigráczió helyére lépett román liga azonban nem engedte meg Európának a pihenés luxusát. A román kérdés helyére tette a dákóromán kérdést; a román emigrácziót, a melynek annak idején nagy szabadsági jelentősége volt, a dákóromán mozgalommal helyetesítette, s hogy ez fennállhasson s Európa előtt tüntethessen, a liga pályázat útján fogja a mártirokat és számüzötteket. Minimális rendőri és sajtóvétségi büntetések elől menekülnek Erdélyből a dákóromániznius mártirjai, csak azért, hogy üldözöttek és politikai menekültek gyanánt szerepelhessenek.

A liga az erdélyi románok elnyomatását teszi akcziójának látszólagos ürügyévé. Czélja, bár nyiltan el nem ismeri, ugyanaz, a mit Papiu Hilárion hires memorandumában a dákóromanizmus hitvallásává tett: *a román egység a mai román királyság vezérlete alatt.* E czélra azonban Európában nem kaphat rokonszenvet, s így addig is, míg valódi czéljait föl-

fedheti, a magyar államot denuncziálja s a magyar atroczitások mesterséges zajával tölti be világrészünket. Könyvek, hírlapczikkek tervszerű következetességgel jelennek meg a művelt népek nyelvén, a melyeknek közvetlen czélja a román kérdés ébrentartása a hosszú békekorszakban, hogy majd a háború korszakában e kérdéseknek jogfolytonossága legyen s ennek nevében követeléseket lehessen támasztani.

A liga igen jól tudja, hogy a dákóromán kérdést békésen megoldani nem lehet; még Erdély román autonómiáját sem létesítheti semmiféle irodalmi polémia, denuncziáczió, mesterséges emigráczió, sőt tervszerűen fölizgatni akart európai közvélemény sem. Erdély Magyarországnak, tehát egy nagy s katonailag első jelentőségű monarchia egyenrangú államának az alkatrésze. Az erdélyi románság ügye tehát *magyar belügy*, a melyhez Európának semmi köze sincsen.

A ligának esze ágába sem jut, hogy most, a teljes béke idején Francziaország, Olaszország vagy Németország együtt, avagy külön, be fognak avatkozni Magyarország belügyeibe a románok érdekében, még az esetben is, ha a magyarok ellen szórt vádak és rágalmak mind igazak lennének. Egyszerűen hangulatot akar csinálni a béke idején a jövendőbeli háború idejére és arról is gondoskodik, hogy e hangulatot majd kizsákmányolhassa, bármely hatalom, vagy hatalmak bármely szövetsége fog is a jövendő háborújában győzedelmeskedni. A ligának mindegy, vajjon a hármas-szövetség, vagy pedig a hatalmak más csoportosulása fogja-e kezébe ragadni a győzelem pálmáját. Minden eshetőségre el van készülve.

A hivatalos román politikával épp ellenkező politikát követ mindíg. Ha a hivatalos román politika franczia- és oroszbarát volna, mint már volt annyiszor, akkor a liga német és osztrák-magyar, vagyis a hármas-szövetséggel barátságos politikát követne. De mert a hivatalos román politika Romániát a hármas-szövetség oldala mellé sorakoztatta, a liga Francziaországban s így közvetve Oroszországban keres rokonszenvet.

Egyszerre eszébe jut a latin eredet tradicziója, holott a hivatalos román politika e tradiczióval éppen ellentétes irányt követ.

A román kérdést a liga ekkép biztosítani akarja minden véletlen baleset ellen, s akárki lesz a Kelet ura, ennek kész szolgája lesz — föltéve, hogy ez hajlandó Erdélyt a Tiszáig kiszolgáltatni a dákoromán ábrándozóknak. Ez az a titkos gondolat, a mely a liga vezéreit, sőt minden fölforgatóját vezeti. Ezórt kell a magyaroknak, összes liberális hagyományaik daczára, zsarnokok és elnyomók gyanánt szerepelniök. Ezért kell az erdélyi románoknak úgy föltünniök Európa szemei előtt, mintha rosszabb sorsban részesülnének a régi török rájáknál. Ezért kell Európának a hosszú béke korszakában a bizonytalanság érzetét szenvednie s folyton tapasztalnia, hogy nemcsak a tulajdonkép való Keleten, hanem a Duna völgyében is vannak megoldásra váró függő kérdések, s ezek közt szerepel legelső sorban, a liga szerint, eddig csak félig megoldott román kórdés.

A román népies színjátéknak, eltekintve kisebb jelentőségű prológjaitól, csak első nagy felvonása ért véget a két dunai fejedelemség egyesítése és a román királyság létesülése által. A második nagy felvonás lenne Erdélynek Romániába való bekebelezése, s ez eseménynyel egyidejűleg vagy külön epizódok gyanánt, a többi román lakosságú tartomány, Beszarábia, Bukovina stb. beleolvadása a pánromán egységbe.

E második felvonást akarja előkészíteni a román liga s így a hivatalos román politikának igyekszik úttörőjévé lenni. És tagadhatatlanul nem csekély tért hódított meg Európában a dákoromán törekvések számára. Mi magyarok emigrácziónk megszünte után nem folytattuk az európai sajtó kultiválását, mert a magyar kérdést megoldottnak tekintettük. A román liga másként cselekedett.

A valódi emigráczió után elfoglalta ennek minden meghódított területét s most benne ül az európai sajtó organumai-

ban s harangirozza ellenünk az európai közvéleményt. A liga megmutatta, hogy nem csak pénzzel lehet spekulálni, hanem lehet üzérkedni a nagy és művelt nyugati népek rokonszenvével is. Ezt az üzérkedést úgy az erdélyi izgatók mint a bukaresti liga a legnagyobb tökélyre fejlesztették s czéljukra különösen Francziaországot szemelték ki. Mi magyarok sohasem voltunk üzleti nép, s így csak tanulhatunk az erkölcsi javakban utazó dákorománügynököktől.

Ha nem tanulunk és pedig igen gyorsan, meg fog történni, hogy az egész Nyugat közvéleménye ellenünk s a román ügy mellé fordul. A magyar emigráczió, egy negyed század előtt, dicsőséggel töltötte el a világot. Kossuth angliai és amerikai útja egy vesztett ügy és az ezért síkra szálló lángész diadalmenete leend a művelt emberiség történetében. Párisi emigrácziónk óriásilag fölötte állott értelmi és erkölcsi tekintetben a lengyel emigrácziónak, s a román emigráczió emellett egészen összetörpült. Andrássy Gyula gróf, Kossuth és Teleki párisi szereplésével egy napon sem lehet együtt említeni a román emigráczió vezérférfiainak szereplését. Olaszország felszabadításában egyedül a magyar emigráczió vett komoly és tekintélyes részt. A magyar nemzet a 67-iki kiegyezés előtt igen rokonszenves nép volt, s a magyar rokonszenv lehatott a nép legalsóbb rétegeibe is. Közönséges, de derék munkások voltak Londonban azok, a kik a bresciai hienát, Haynaut, Magyarország vérszopó tigrisét, kegyetlenül elpáholták.

Felesleges ismertetni azon szerepet, melyet III. Napoleon juttatott Magyarországnak és a magyar emigrácziónak, s ismeretes azon számos eset, a midőn Anglia és Észak-Amerika a magyar szabadsághősök érdekében koczkára tették tekintélyüket. Tudva van, hogy Anglia- és Francziaország a leghatározottabban támogatták a portát, a midőn ez megtagadta Oroszországnak és Ausztriának a magyar emigransok kiadását. Anglia legujabb történetéből ismeretes, hogy Palmerston

(pedig Angliát nagy történeti hagyományok kapcsolták Ausztriához, mert hisz szövetségesek voltak a franczia titán leverésénél) káröröммel szemlélte az osztrák diplomáczia rémületét, midőn London és a nagy angol városok tüntetőleg ünnepelték Kossuthot.

Európa, sőt a művelt világ, alkotmányunk visszaszerzéséig sokat foglalkozott velünk, ismerte bajainkat, törekvéseinket, erkölcsileg támogatott küzdelmeinkben. Világrészünk a szabadság és lovagiasság eszméit képviselő nemzetnek tartott bennünket. Talán csak az egy Németországban, mely akkor erősen osztrák befolyás alatt állott, nem volt irántunk mély gyökerü rokonszenv. Egyáltalán a szabadság eszméi minden korban a legkevesebb visszhangot keltették német földön. De a szabadság és eszményiség klasszikus országaiban, mint Francziaországban, Angliában és Itáliában a magyar nemzet iránt a legélénkebb rokonszenv létezett, s e rokonszenv oly mély gyökereket vert, hogy azt lehetett volna hinni, hogy ez daczolni fog az idő és az ellenséges áramlatok minden hatalmával.

E téves nézet volt azután oka, hogy midőn a 67-iki kiegyezés nyugodt révében megpihentünk, elhanyagoltuk e rokonszenv ápolását. Emigrácziónk megszünt, mert haza tért, s ekkép megszünt egyszersmind a nyugati népekkel való közvetlen érintkezésünk. A magyar ügy képviselői azelőtt állandóan ott voltak Párisban, Londonban, Turinban s másutt; befolyással birtak a legnagyobb világlapok szerkesztőségeiben; több mint egy évtizeden keresztül, a világsajtó által tájékoztatták a közvéleményt Magyarország felől. Alkotmányunk helyreállítása után mindez megszünt vagy megváltozott. A személyes és irodalmi kapcsolatok elszakadoztak, és sajtónk, mely magyar nyelvü, nem tájékozhatta Európát viszonyaink felől.

Még a barátságot is csak apró kedveskedések tartják fenn, mint a franczia közmondás szól, annál gyorsabban elhal

a rokonszenv, ha az összeköttetés szálai megszakadnak. Hibás társadalmunk, hibásabbak kormányaink, a miért elmulasztották Európa tájékoztatását. Annál nagyobb és irigylésre méltóbb tevékenységet fejtett ki a román társadalom s a román liga. Minden egyes román utazó, a külföldi egyetemeket látogató minden egyes román tanuló állandó és biztos eszköze volt a román rokonszenv ápolásának, a külföldi sajtó értesítésének. Azon körülmény, hogy Románia nagyrészt hijával van magasabb kultúrai intézményeknek, hasznára vált a román ügynek. A román intelligenczia külföldön s különösen Párisban tanult, ott vett magába bizonyos franczia szellemet s ott hozta létre azon benső kapcsokat, a melyek a románság és a nyugati latinság közt támadtak. A római eredet e tekintetben csak alárendelt szerepet játszott. A románok azonban mindenkor mindent elkövettek, hogy nagy és dicső fajrokonaikhoz dörgölőzködjenek.

Ma már tudva van, hogy a románok nem Itáliából eredtek, s Cantili mégis úgy hivatkozott és hivatkozik Olaszországra, mint a románság eredetének fényes forrására. Az állítólagos közös eredetnek ezen folytonos hangoztatása sok poezist keltett a politikában, s a nyugati latin társadalmakban a politikát nem egyszer költői kolorittal vette körül. Francziaországban és Olaszországban irók és szónokok keltek a román ügy védelmére már akkor, a midőn ez még nem volt ellentétben a magyar ügygyel. Nem csak Vaillant és St. Marc-Girardin álltak ki a síkra a román ügy mellett, hanem az ügynek örök dicsősége, hogy Quinet Edgar is mellette foglalt állást.

A román liga és a román társadalom gondoskodott róla, hogy a román ügy első sorban Francziaországban akkor is védelmezőkre találjon, a mikor dákoromán ellenségeinknek sikerült ez ügyet ellentétbe hozni a magyar érdekekkel.

De, ismétlem, ennek kevésbé a latin származás az oka, hanem inkább a román társadalom és a román liga fáradha-

tatlan tevékenysége Londontól, de különösen Páristól kezdve Rómáig és Szt-Pétervárig a politikusokat és a nyilvánosság organumait a románok mindenütt megszállva tartják. Román ostromállapot létesült Európa rokonszenvének kierőszakolására. A franczia nemzetnek különösen hizelgett, hogy Románia rögtönzött állami organismusát legalább a külsőségekben Francziaországtól kölcsönözte.

A magyar alkotmány egy ezredéves fejlődés eredménye; a román nemzet és állam csak tegnap keletkezett, és parvenusége javára vált a demokratikus franczia nemzet előtt. A mi ezredéves evolucziónkat, arisztokratikus hagyományainkkal a francziák nem értik. Francziaország az eszmékben sokkal nagyobb hatással volt ugyan reánk mint a románokra, mert mi az eszméket megértettük, saját géniuszunk szerint feldolgoztuk s beleillesztettük azokat ezredéves multu alkotmányunkba. Holott a románok nem tettek egyebet, mint lélek nélkül másoltak holt kereteket.

A magyar parlamentárizmus összehasonlíthatlan nemcsak a románnal, hanem a legtöbb nyugati népek parlamentárizmusával is, mert az angol parlamentárizmust franczia interpretáczió szerint illesztettük bele nyolczszázados diétai rendszerünkbe.

Egy nép azonban, mely mint egy a hó alatti növény észrevétlen növekedett, s mely csak alig pár évtizeddel ezelőtt létesítette államát, melynél a történeti fejlődés minek sem képezte gátját, ekkép tehát a demokráczia legújabb vivmányait ha nem is érti, legalább utánozhatja, sokkal közelebb áll a franczia nép felfogásához, habár valójában mi magyarok vagyunk a kelet igazi francziái. Temperamentumunk, lobbanékonyságunk, művészetünk, mind csupa franczia szellemre vall. Geografiailag közelebb esünk Németországhoz és szellemileg mégis Francziaország közvetlen szomszédunk. A kultura elemeibe már egy ezredév előtt a német nép vezetett be bennünket, felsőbb oktatásukat azonban a francziáktól kaptuk.

Kulturánkon a franczia géniusz képez visszfényt, akkép, hogy a gall és a magyar szellem egymással összeolvad. Minderről azonban a francziáknak kevés tudomásuk van, mert a románok informálják őket s mi Párizsba csak mulatni megyünk. A magyar társadalomnak mégis komolyabb feladatai vannak mint a románnak. Ez utópisztikus álmok után fut, nekünk igazolnunk kell Európa előtt, hogy a kulturára és az emberiségre szerencsés körülmény volt, hogy a magyarok egy ezredév előtt a négy folyam táján hazát szereztek és államot alapítottak.

III. FEJEZET.

Az oláhok latinsága.

A latin származás szinte egyik legerősebb fegyver a román agitáczió kezében. Az eredet czímén akarnak a románok maguk iránt rokonszenvet kelteni Európában s különösen a latin népeknél.

Igaz, hogy a származás helyére nézve maguk a román irók is ellentétben vannak egymással. A költőibb hajlamuak Itália napsütötte partjaira helyezik a román nép bölcsőjét. Mások megelégesznek a román-dák származással, tehát hogy az oláh nép Erdély havasai közt született volna. Nem szenved kétséget, hogy a román népben a latin eredet eszméje újabb keletü s csak a katholikus vallásra való visszatérés idején jött létre; hogy tehát az oláhságban a latin öntudat nem volt állandó. Hosszu századokon keresztül a román nép sejtelmével sem birt latin eredetének.

De igazságos akarok lenni s egy pillanatig sem vonom kétségbe az oláh nép latin származását. A palaeontologiával részletesen nem foglalkozom s így a dácziai származásra nem terjeszkedem ki. Ezzel foglalkoztak és foglalkoznak mások s különben sem lényeges kérdés. De a legkiválóbb tudósok (Tomassek, Capitár, Miklosich, Rössler, Hunfalvy) bizonyítása alapján mégis, mint bár nem döntő tényt, állíthatom fel azon tételt, hogy a románok a Balkán-félszigeten jöttek létre az ottani latin lakossággal való érintkezés folytán.

Sokkal fontosabb a dácziai származás kérdésénél az, hogy semmi jel sem mutatja, hogy, mint Itáliában, Spanyol- és

Francziaországban bebizonyítható, a románok *magának a latin lakosságnak folytatását képezték volna.* Ugy látszik, hogy nyelvük az úgynevezett latin vulgaireből alakult épúgy, mint azon román nyelv, mely Francziaországban és másutt a római provincziákban, a vulgaire latinból keletkezve, megelőzte a franczia nyelvet s egyéb latin származásu nyelveket.

E nyelvhez valami hasonló lehetett a mai oláh nyelv első alakulása, mely előbbi nyelvről Gaston Paris ezt mondja: »Le roman était une belle langue sonore et douce, forte et flexible, riche de mots expressifs et vivants, transparente de ses formes, simple et claire dans ses constructions.« A román nyelv kezdetleges formája azonban szükségkép lényegesen különbözött a francziáétól, mert míg a franczia nyelv a gall, kelta, görög s német nyelv hatása alatt indult fejlődésnek, addig az oláh nyelv, mely minden valószinüség szerint a mai Albániában keletkezett, legelőször albán alkatrészekkel volt telítve, s később a bolgár hatása alá akként került, hogy a latin lakosság, illetőleg római castrumok behatása által latin nyelvüvé vált oláhság vándorló utjára indult. Az egyik ág, az, a mely beszivárgott a mai Romániába és Erdélybe, Bulgárián keresztül vonult s ott megkapta a bolgár hatást. A másik rész Maczedónián túl nem ment s ott görög befolyás alá került. A harmadik, legjelentéktelenebb ág Isztria félszigetére vetődött s ott a délszláv hatást vette fel magába. Ez már kiveszőben van.

Littré, a nagy franczia tudós, felállitotta azt a kétségbevonhatatlan tételt, hogy, minél közelebb volt valamely római provincia a latin centrumhoz, annál tisztábban vette fel a latin nyelvet. Ez volt az oka, hogy pl: Provence-ba (a latin Provincia) sokkal tisztábban jött át a latin nyelv mint Francziaország északi részébe, vagy az iberiai félszigetre. Hiszen tudjuk, hogy a gazdag és hatalmas római családok már Julius Caesar hóditása előtt fényes villákat épitettek a gall tengerparton. A Pompejus-féle park negyven római mértföld területtel birt.

A tétel azonban megfordítva is áll. Minél távolabb volt valamely provincia Romától, vagyis a latin centrumtól, annál átalakultabb formában jött létre a vulgaire latinból az illető román nyelv. Világos tehát, hogy a mai Albániában, a hol az oláh nyelv született, a román nyelv (nem az oláh) sokkal távolabb állott a latin nyelvtől mint a provence-i, sőt a galliai és hispániai román nyelv. Kétségtelen ugyanis, hogy a mai Albániával, közelsége daczára, sokkal ritkább és kevésbbé közvetlen érintkezése volt a latinságnak mint a galliai és hispaniai partokkal. Dalmácia történetéből is kitünik, hogy a rómaiság az Adriai tengeren túl nem igen tudott gyökeret verni, pedig Antonius meghódította Dalmáciát, de ez minduntalan visszaszerezte függetlenségét és visszasülyedt a barbárságba.

Annál kevesebb hatása lehetett a latin kulturának Albániára vagy épen a Balkán-félsziget belső részeire.

De legkevesebb hatása lehetett Dáciára. *A románok tehát akkor lennének legkevésbé latinok, ha dák eredetüek volnának.*

Nem bocsátkozom azon, a nagy Littré és Loiseau által vitatott kérdés fejtegetésébe, vajjon a franczia nyelv korrupció, vagy evolucio által származott-e a latinból. Loiseaunak talán igaza van, midőn híres munkájában (Histoire de la langue française) állítja, hogy a korrupció maga nem magyarázza meg a franczia nyelv összes jelenségeit. A teljes magyarázatot csak az evolució tana adja. Tény mégis, hogy maga a galliai román, illetőleg az ebből származó franczia nyelv lényeges átalakulása a latinnak. Littré szerint kétségtelen, hogy a latin declinatió reductiót szenvedett, megszünt a semleges nem, létrejött az articulus, az összetett mult keletkezett, egy uj igemód támadt (le mode conditionnel). segédigék képződése keletkezett az igeragozásnál stb.

Minde változások azonban nem érintették sem a román, sem a franczia nyelvben a latin grammatikának alapépitményét. Littré szerint ugyan nem csak idegen szókincsek kerül-

tek a latinból származó román, illetőleg franczia nyelvbe, hanem az említett grammatikai hatások is bekövetkeztek. Maga Hyppolite Cocheris (La langue française) elismeri, pedig azok közé tartozik, a kik leginkább állítják, hogy a latin nyelv szerkezete az átalakulás következtében nem igen lett mélyen érintve, mikép a frank befolyás nemcsak szókincset adott a franczia nyelvnek, hanem egyszersmind hatással volt a franczia nyelv alakzatainak keletkezésére. (»Cen 'est pas une raison cependant pour ne pas reconnaître l'action que les idiomes tudesques ont exercée sur la langue française.«)

Annál nagyobb átalakuláson ment keresztül azon román nyelv, melyből a Balkán-félszigeten a mai román nyelv keletkezett. Grammatikai szempontból van ugyan a román nyelvnek egy alakzata, a mely a többi latin származásu nyelvben nem fordul elő, s ez 'az ablativus absolutus. Az oláh grammatika mégis sokkal több és lényegesebb átalakulásokon ment keresztül, mint Littré szerint a franczia. A mi pedig az oláh nyelv szókincsét illeti, ez természetesen nem ugy támadt mint a franczia stb. nyelveké, nem vette át sem a gall, sem germán nyelvek szókincsének a nagy részét, hanem igenis albán szavakat s különösen a duna- vidéki oláh nyelv a szláv szavak egész tömegét olvasztotta magába. Cihac A. román nyelvész maga kifejezést ad abbeli meggyőződésének, hogy *az oláh szavaknak legalább két ötödrésze szláv eredetü.*

Az oláh nyelvnek ugy szerkezete, mint szókincse arra birt néhány irót, mint pl. Sulfert, hogy *az oláhokat inkább a szláv, mint a román népek közé számították.*

Már maga tehát a román nyelv, ha nem is egészen, de félig minden esetre kiszakitja az oláh népet a latinság közösségéből. Ezt az elszakadást azonban szinte teljessé teszi az oláhok kulturhistoriai fejlődése. A midőn az oláhok megtelepedtek a Duna vidékén, ugy politikailag, mint társadalmilag egészen szláv hatás alá kerültek. Vallásilag is elszakadtak a latinságtól, mely katholikus, s ők a görög, illetőleg szláv keleti

egyházhoz csatlakoztak. Tomasek szerint pedig kétségtelen, hogy az oláh nyelvben a vallási terminologia a legrégibb korban latin volt és sem görög, sem pedig szláv; később azonban az összes egyházi és vallási nevek átalakultak az oláh nyelvben szlávvá. A szláv kulturával és vallással vették át az oláhok az ó-szlovén liturgiai nyelvet. Magának a püspöknek neve a szláv hatás alatt »wladika« lett. Szóval az oláhság egyházilag teljesen szakított multjával.

De szakított politikailag is. Az oláhságnak összes alkotmányos intézményei, politikai és társadalmi méltóságai mind szláv neveket kaptak (hospodar, vojvoda, bojar, — a bolgár boljariu-ból, stb.). Legjellemzőbb az, a mit Schwicker Henrik egyik munkájában felhoz, hogy ezen szó: »roman« a XVII. században nem a dunai fejedelemségek politikai nemzetét jelentette, hanem jobbágyot, vagyis a bojárok szolgáit.

Az oláh népnek nem csak vallása, nemcsak politikai intézményei egyeztek meg a keleti szlávokkal, hanem egyszersmind összes kulturai viszonyai. Ugyanazon műveltségi színvonal, vagyis a kulturában való hátramaradottság, jellemzi az oláhságot.

Egy másik fejezetben foglalkozom e kérdéssel. Itt csak azt jegyzem meg, hogy az oláhság egyáltalán nem képvisel kulturai szigetet a keleti szlávság félbarbár világában. Ugyanazon eszmék, ugyanazon fogalmak, ugyanazon politikai és társadalmi viszonyok vannak Romániában, mint a keleti szláv államokban. A történeti aristokráczia hiánya s a feudalismus hatásának elmaradása jellemzi úgy az oláhokat, mint a keleti szlávokat. Az autokracziára való hajlam szintén a közös jellemvonáshoz tartozik s az alkotmányosság csak legujabb keletű úgy Romániában, mint a többi Balkán-államban.

Oroszország volt mindig a minta, a mely után indultak úgy az oláhok, mint a szlávok. Különösen a közös vallás az, ami az oláh népet Oroszországhoz kapcsolja. Még a látszólagos demokráczia is az oláhohnál egészen szláv és nem

latin jellegű. Demokráczia nem képzelhető polgárság nélkül s a városi polgárság, mely a latin demokrácziát és civilisacziót annyira jellegzetessé tette, teljesen hiányzik úgy az oláhoknál, mint a keleti szlávoknál.

Régebben zsarnok földesurakból és elnyomott parasztokból állt az oláh és a keleti szláv társadalom, most áll szegény és gazdag parasztokból. Városok és következőleg városi polgárok majd teljesen hiányoznak ugy Romániában mint a balkáni szlávok területén.

A mikor tehát a román nép kivonult születésének helyéről, szakított latin eredetének összes emlékeivel, kivéve grammatikájának és szókincsének egy részét. *A nemzet fogalmát azonban nem pusztán egy, különben is kétes grammatika, hanem a történeti kapocs és a kulturai egység állapitja meg.* A grammatika elvesztése kétségkívül a nemzeti egységből való kiszakadást jelent, habár az irek nyelvük elvesztése után is fenntartották kelta nemzetiségüket. De viszont pusztán azon tény, hogy valamely nép grammatikájat közös szálak kötik össze más népekével, nem dönti el e nép nemzetiségét, ha azzal szemben állnak az összes történeti és kulturai tények.

Az olaszok, francziák és spanyolok vallásilag, kulturailag, sőt a politikai szellem tekintetében is megmaradtak latinoknak, nyelvükről nem is szólva, mely a latin nyelvnek egyenes folytatása. Az oláhok azonban levetkőzték rómaiságuknak minden öltönyét, kivéve az oláh grammatikának latin emlékeit.

Vallásilag, politikailag, kulturailag megszüntek latinok lenni. És az mitsem határoz, hogy vajjon a Balkán-félszigeten vagy Dácziában keletkeztek-e?

Ha az Erdély birtoklása szempontjából gyártott dákoromán monda igaz volna is s az oláhság csakugyan Dácziában keletkezik, e körülmény a végeredményekre a latinság szempontjából teljesen mindegy volna. Az oláh nép ez esetben is megszünt volna latinnak, tehát rómainak lenni, mert hiányzik belőle a rómaiság, a római szellem nem csak vallásilag,

hanem egyszersmind kulturailag, politikailag és társadalmilag. A nyelv hézagos összekötő szálai *a dák származás esetében sem* tartanák fenn magukban véve a rómaiság kontinuitását.

De kétségtelen, hogy az oláhok legújabban szorgalmasan keresik az összekötő kapcsokat a nyugati latinsággal. Kulturai kapcsokkal és az intézmények recipiálása által akarja különösen Románia visszaállítani a rég elszakadt szálakat. Állami intézményeiben tüntetőleg utánozza Francziaországot. Reczipiál primitiv viszonyaihoz reczipiálhatlan törvényeket. Magát az oláh nyelvet igyekeznek az oláhok visszalatinosítani, franczia és olasz szavakat keverve abba, a melyek a népre nézve megérthetetlenek. A politikai tendencziák hatása alatt egészen új oláh nyelv van keletkezőben, mely az irodalom és a nép nyelve közt áthidalhatatlan ürt támaszt. És ép a politikai törekvések adnak létet annak a kulturai önámításnak, a melybe az oláhság belemerült. Erről mondja Majorescu Titusz, tehát egy oláh, Moldován Gergely, tehát szintén oláh, de magyar érzelmű oláh által reprodukált szavaiban: »Kulturánk mai irányában legfőbb bűn a hazugság. Hazugság az aspiráczióban, hazugság a politikában, a költészetben, a nyelvtanban és a közszellem minden nyilvánulásában« (Critice 327. l.). Azután: »Műveltség nélkül még el lehet egy nép, de hamis kulturával bukásra tör.«

A nyugati latinságtól az oláhságot egy évezred, s jelenleg nagy geografiai távolság s óriási kulturai különbség választja el. Politikai rugóknak engedő, különben is egészen felületes kulturai mozgalmak nem lesznek képesek áthidalni sem az évezredet, sem a geografiai és kultura különbség által vájt mélységes mély árkot.

Az oláhság latin származása kétségtelen, de latin jellegét elvesztette, úgy hogy azt többé vissza nem szerezheti. A legjobb családból származó egyének is néha elzüllenek s többé nem küzdhetik fel magukat vissza azon polczra, honnét a sors viszontagságos hatásai következtében lebuktak.

IV. FEJEZET.

A román egység.

A román kérdés a keleti kérdésnek integrans része. De nem lehetne az a román faj egységi törekvése nelkül. A román kérdésnek, tehát a 8, sőt egészben 10 millió román nép egyesülésére vonatkozó alapgondolatnak, szintén Európát érdeklő vonatkozása van.

Sőt ez alapgondolat teszi azt valóban európai érdeküvé. A román egységre vonatkozó törekvés egészen új jelensége a nemzetiségi kérdésnek s a faji egységen alapuló állameszmének. Nagy tradicziók csapásán halad s külsőségeivel utánozza az olasz és német egység eszméjének peripetiáit. Belső hasonlat azonban mi sem köti a román kérdést a latin és a germán unió eszméjéhez. Az olasz egység nagy és történeti nevezetességü korszakokban, államilag és politikailag is létezett. Nyelvi és kulturai feltételei Dante korától kezdve ismeretesek voltak az olasz nemzet előtt. E nép csak államılag nem volt egységes, de grammatikailag és kulturailag az volt Odoaker barbár királysága előtt és után.

A német egységnek szintén voltak nemcsak kulturai és nyelvi, hanem egyszersmind politikai és államalakulási előzményei. A német-római császárság volt a német nemzet politikai és állami egységének első formája, s e forma teljesebb volt a mai német egységnél, amennyiben Ausztria germán lakosságát is magában foglalta. Az olasz és német egység csak nagy forradalmi átalakulások következtében bomlott szét

s a legújabb kor egységesítő törekvése nem vólt egyéb mint a régi állapot reaktiválására irányzott vágy és cselekvés.

A román egység gondolatának e nagy és ezredéves eszmeáramlathoz semmi köze. Csak bitorlás czímén került bele a nagy nyugati népek eszmeközösségébe.

A román népet Európa minden fajától és nemzetétől, megkülönbözteti az a sajátságos vonása, hogy sem őslakó, sem hódító nem volt sehol. Őslakó nem volt Hunfalvynk és mások megczáfolhatlan bizonyítása szerint nemcsak Erdélyben, hanem a mai Romániában sem; román honfoglalásról pedig a történelem mit sem tud.

Az oláhság nem fegyverrel kezében szerzett hazát, hanem beszivárgás és csendes térfoglalás által.

Még a szlávok is inkább beszélhetnek régi egységükről mert, a hunn, avar és magyar hóditástól eltekintve, a keleti szlávság meglehetősen egységes volt.

Egyedül csak a román egység nélkülöz minden történeti gondolatot és előzményt, a hol tehát reaktiválásról nem lehet szó. A románok lassanként elfoglalták a régi Moldvát és Romániát, a mai Besszarábiát, beszivárogtak Erdélybe, sőt Magyarországba egész a Tiszáig, elterjeszkedtek még Bukovinában is; de sehol sem voltak, mint már megjegyeztem, akár őslakók, akár hódítók. A történelemnek nincs egyetlen egy időpontja, a melyben az ekként szétterjedt román faj akár kulturai, akár állami egységet képezett volna.

A román politikai egység eszméje egészen a legujabb politikai kor szülöttje, a mely nélkülöz minden történeti fejlődést.

Az erdélyi románokban csak a nemzeti öntudat született meg, a katholikus egyházzal való unió részleges sikere által. Sinkay György és Major Péter a római »propaganda fide« kollégiumban tanultak, s ott támadt azon gondolat, hogy a románság itáliai eredetü s hogy bele tartozik a latin népek közösségébe. De mint Obedenariu, Nilles jezsuitához

irott levelében, elismeri, e tény csak kulturai eszmét tartalmazott s nem a román egység gondolatát.

A katholikus egyházzal létesült részleges unió gyakorlati következményeivel foglalkozom másutt; itt csak azt jegyzem meg, hogy a román nemzeti eszme a római egyházzal történt unió folytán született meg. A román egység gondolatáig még 1848-iki szabadságharczunk idején sem emelkedett.

A románok a magyar uralom ellen ép akkor lázadtak fel, midőn ez uralom szabadokká tette őket, s e lázadás nem a román nemzeti, vagy ép az egységesítő eszme miatt történt, hanem az osztrák reakczió működése folytán. Balcescu Miklós, a párisi román emigráczió egy ünnepélyén 1851-ben nyiltan elismerte, hogy égett az arcza a szégyentől, midőn látta, hogy a románok a szabadságért a legpiszkosabb zászló, a bécsi reakczió zászlaja alatt küzdöttek s hogy inkább hasonlítottak fellázadt rabszolgákhoz, mint szabadsághősökhöz.

A román egységnek első embryója Siaguna úgynevezett nemzeti kérvényében jelenik meg, de e kérvény még nem követeli az összes románság egységét, hanem *a jelenlegi osztrák-magyar monarchia románjainak egyesítését és nemzeti önkormányzatát.*

Ama szolgálatok fejében, a melyeket a románok az osztrák reakcziónak tettek a magyar szabadságharczczal szemben, a Siaguna által 1849. február 25-én Ferencz Józsefnek átadott kérvényben a románság azt követelte, hogy az akkor már összbirodalommá alakított Ausztria és Magyarország összes románjai önálló nemzetté egyesíttessenek s az osztrák császár által, mint az összbirodalmat kiegészítő külön tartomány kormányoztassanak s önálló politikai és egyházi autonomiát nyerjenek. E kérvény volt szülőanyja a román egység gondolatának.

A mai osztrák-magyar monarchia összes románjai, tehát nemcsak az erdélyi és tiszavidéki, hanem egyszersmind a

bukovinai románság egyesüléséről volt szó e kérvényben, a márczius 4-iki alkotmány alapján. Ez a románság akkor három és fél millió lélekszámmal bírt, a dunafejedelemségi románság lélekszáma 4 millió volt. Tüntetőleg kérdezhette tehát Balcescu 1850. márczius 4-én Párisból írt levelében Golescu Sándortól, hogy ki akadályozhatná meg e két román csoport egyesülését?

Ez időponttól kezdve csak arról volt szó, hogy minő alakban és mily protektorátus alatt történjék a románság egyesülése. Roth Dániel s Majorescu János számos romániai s erdélyi románnal egyetértve a Habsburgok jogara alatt akarták egyesíteni a románságot. Mig Dákoromániát Bibescu saját uralma alatt akarta létesíteni, addig Majorescu az osztrák protektorátus alatt álló Dákoromániára gondolt, de akkép, hogy a román egység gondolata Ausztria közvetítése által a német érdek szövetébe fonódjék. Majorescu János tényleg, mint Jancsó Benedek adatokban gazdag könyve előadja, a frankfurti német birodalmi miniszteriumhoz memorandumot adott be s Németország támogatását kérte a román egységhez, mely Ausztria protekcziója alatt jött volna létre. E memorandum és Siaguna nemzeti kérvénye közt logikai összefüggés van, s bár Majorescu memoranduma pár hónappal megelőzte Siaguna kérvényét, ez utóbbi mégis előzmény gyanánt tekinthető, mert tovább fejlesztette Siaguna gondolatát a román egység tekintetében.

Majorescu második memoranduma még nagyobb előhaladást jelzett a román egység kérdésében. Itt már azt is megmondta, hogy a német, illetve osztrák protektorátus alatt létrejövendő román állam nemcsak Erdélyt, a régi Dácziát, s nemcsak Bukovinát, hanem egyszersmind Besszarábiát is belekapcsolná a román egységbe, a melyeket erőszakkal és igazságtalanul szakították el a román államtól. A román emigráczió, habár Francziaország vendégszeretetét igénybe vette s majdnem kizárólag a francziák rokonszenvének köszön-

ték a románok hazájuk felszabadítását, *titokban mindig Ausztriával és Németországgal trafikált.*

Golescu Sándor levele, melyet Ghikához intézett, nyiltan elárulja a német rokonszenvet. »Nagy jelentőségü dolog,« úgymond Jancsó Benedek által reprodukált levelében, »Ausztriára. hogy a birodalmában lakó többi nemzetek között elismerje a negyedfélmilliónyi román nemzetet is, a mely nemzet a császári alkotmányos kormányzat alatt felvirágozván, a román fejedelemségek rokonszenvét is feltétlenül Németország részére fogja vonni. Én mindig azt tanácsoltam az emigránsoknak, hogy kérjék Bécsben Erdélyben való honossá tételüket s így vagyonuk a fejedelemségekben biztosítva lesz, valamint személyük is. Meg vagyok győződve, hogy a románság ujra születik Ausztriában. Nem fog elveszni a fejedelemségekben sem, ha még örökre ez országokban is maradnak.«

A dakorománn törekvéseknek az előadottak és előadandók szerint nemcsak egy útjuk van a román nemzeti egység felé. Az autonomia, a konfederáczió Magyarországon és Ausztriában mindmegannyi eszközök a nagy román nemzeti czél felé, mely semmi más, mint *az északi Kárpátoktól, a Tiszától kezdve Erdélyen, Bukovinán, Szerbián keresztül a Fekete és az Aegei tengerig az összes románság egyesítése; román számítások szerint 10 millió románságnak egyetlenegy román államban való egyesítése.*

A román társadalmi politika minduntalan változtatja közvetlen czéljait; de bármily alakot ölt s bármily eszközöket használ e politika, a czél mindig ugyanaz: a román faj teljes egyesítése. A dakoromanizmus tehát csak szűkebb kifejezése a nemzeti czélnak, csak Magyarország ellen látszik irányulni. A román egység eszméje azonban elvben, sőt gyakorlati sorrendben megtámadja szinte az összes közép-európai és keleti hatalmakat.

Igényeket támaszt Ausztria ellen Bukovina czimén.

Megtámadja Magyarországat a hazug dák tradicziók nevében, Erdély birtoklása miatt a Tiszáig.

Kiterjeszti igényeit Szerbiának dunamelléki vidékeire.

Nem hagyja békén még Bulgáriát és Törökországot sem s különös jogot formál Maczedoniára.

Nyiltan nem mervén fellépni, öklét zsebében szorítja össze Oroszország ellen, midön titkos óhajtásokat táplál a román államtól elszakított Besszarábiára.

Ekép tehát a román egység eszméje ellentétben van két nagyhatalom és egy csomó kisebb állam érdekeivel, a nélkül hogy, mint a német és az olasz egység, történelmi előzményekkel birna s a román nemzet valaha egységes lett volna. A románok nem panaszkodhatnak a felől, hogy nemzeti egységüket idegen hódítók vagy belső válságok széttörték, mint Itáliáét és a német birodalomét; a midőn mégis irredentizmust csinálnak vagy készítenek elő minden irányban, *Európa keletének legforradalmibb elemét képezik.* És mégis minket vádolnak minduntalan, hogy megbontjuk Európa nyugalmát és békéjét.

Ez röviden a román egység gondolatának történeti előzménye. Röviden lehetett azt előadni, mert az eszme egészen uj. Az is kiviláglik ebből, hogy a románok osztrák és német protektorátus alatt akarták a románságot egységes államba kapcsolni. Valóban ez a gondolat részben diadalmaskodott is, mert a román királyság a Hohenzollern dinasztia uralma alatt létesült. Hogy Románia önálló állammá lett, ezt legelső sorban Francziaországnak köszöni, mert a párisi szerződést első rangban a franczia fegyver és diplomáczia létesítette. A román államnak királysággá történt átalakulása már a valódi román tradicziók nyomán történt, mert Francziaország leveretése után Németország közvetítésével jött létre. A románok sokat másoltak a franczia intézményekből; sokat köszönnek, hogy a két dunai tartomány egyesülhetett, Francziaországnak, de legujabb politikai evolucziójukat Németország s a Románia élére került német dinasztia hozta létre. A román egység gondolata jövőre is inkább Németországra támaszkodik

mint Francziaországra. Így hasznosította a román politika a franczia rokonszenv által elért eredményeket a német érdekek javára. Oroszország és az orosz protektoratus alatt létrejövendő román egység csak a legtulzóbb román desperadók gondolatában fogamzott meg. A besszarábiai románság sorsa megtanította a román politikusokat, hogy mily sors várna a román egységre és a román szabadságra, ha Románia és a román ügy orosz protektorátus alá kerülne

A román hivatalos politika arra törekszik, hogy eszmeileg a hármas szövetséghez csatlakozva küzdjön a román egység gondolatáért. Ha ugyanis az európai konflagraczióban Oroszország vereséget szenved, ez esetben Románia megkapja Besszarábiát. A román egység czélja felé azután a további lépés Erdély és Bukovina annektálása lenne. Ezt azonban Románia csak orosz és esetleg franczia szövetség által érhetné el, mely szövetség leverné Németországot és Ausztria-Magyarországot.

Ily messze hatnak ki a jövőbe a dakoromán politikai számítások. Addig is azonban, a jövő esetleges evoluczióinak megfelelőleg, a dakoromán politika, mint már említettem, két homlokzatban küzd. Az egyik a hivatalos román politika, a mely bár nyiltan be nem vallva a hármas szövetségre támaszkodik és Besszarábiára kacsint. A másik a liga és a román társadalom politikája, a mely a franczia rokonszenvre spekulál s Erdélyben csinál román kérdést, hogy a dolgok további fejleményei idején legyenek hasznosíthatók a román egység javára. Az első lépés (a hivatalos politika, s nem a liga politikája szerint), mint jeleztem, a román egység czélja felé, a hármas szövetség segítségével, Besszarábiának Romániával való egyesítése lenne. A logikai sorrendben a második felvonást Erdély és Bukovina bekapcsolása képezné.

A román hivatalos politika által favorizált liga *miért csinál mégis legelöször Erdélyben román kérdést és nem Besszarábiában?* Ennek oka igen egyszerű. Sem a hivatalos román politika, sem a liga Besszarábiához, melyet vasmarkával Orosz-

ország szorít, nem férhet hozzá. Oroszország egy pillanatig sem türné azokat az üzelmeket, a melyeket a liga a magyar szabadság oltalma alatt Erdélyben véghez vihet.

A bukaresti liga Besszarábiába még lábát sem meri betenni, mert tudja jól, hogy Oroszországgal nem lehet tréfálni. Oroszország Besszarábiában nem tart fenn sajtószabadságot, mint a magyarok Erdélyben. A »Tribuná«-k ott lehetetlenek volnának, sőt az orosz kormány mostanig még román nyelvű lapot sem türt meg. Ha pedig a liga lázító ügynököket küldözne Besszarábiába, ezek könnyen megismerkedhetnének Sziberiával. A liga ennélfogva jó képet csinál a rossz játékhoz s azzal indokolja, hogy Besszarábiára nem terjeszti ki figyelmét, hogy a besszarábiai románok már elidegenedtek Romániától.

De gyönyörűséges életük lehetett a besszarábiai románoknak a román királyságban, ha nem is egész másfél évtized mulva, a mióta az orosz hatalom elszakította őket, el tudtak idegenedni Romániától s el tudtak idegenedni épen Oroszország uralma alatt. Az elidegenedés — mondanom sem kell — puszta ürügy s a valódi ok az, a mit már említettem, hogy a liga Besszarábiába nem meri lábát betenni. Hanem azért Besszarábiára titokban szintén számít, de csak akép, ha Oroszország a hármas szövetség által megveretnék s így a hármas szövetség visszaadná Romániának azt a tartományt, a melyet Oroszország hálából elvett a románoktól, a miért ezek Plevnánál megmentették a legszégyenletesebb katonai kudarcztól.

Igen érdekes az a másik kérdés is: *miért nem csinál a liga irredentismust Ausztria irányában Bukovina miatt?* Hiszen a román foederatio eszméje tulajdonkép azon kezdődött, hogy az osztrák-magyar monarhia románjai, mint külön nemzet, foederatióba lépjenek az összbirodalommal. 1849-iki és utánni követeléseikben, az 1863-iki birodalmi alkotmányig, világosan külön nemzeti létet és külön igazgatási területet

igényeltek az összes románok számára az összbirodalommal szemben. Miért adták fel tehát e követelésüket a románok, midőn tulajdonkép ez volt a román nemzeti egység eszméjének első formája?

Ennek legfőbb oka az, hogy a román izgatók, a régi traditiók csapásán járva, nem akarják hinni, hogy 1867-ben a monarchia és monarchiai politika gyökeresen átalakult. Azt hiszik, hogy a dualizmus, melyet szerintük a magyarság csak Sadowa után tudott kicsikarni a dynastiától, ideiglenes állapot s hogy azt nemsokára a régi birodalmi politika s ennek alakulásai fogják felváltani. A bécsi reactióról az hiszik, hogy az mint organismus ideiglenesen felbomlott ugyan, de egyéneiben tovább él és nemsokára ismét szervezetté verődhetik össze. A tulzó románok ezért nem akarnak Bukovinába bevonulni s ott kezdeni irredentismust. Ausztriával jó viszonyban akarnak élni, hogy annál rosszabb viszonyban lehessenek Magyarországgal.

Maga Ausztria rég feladta a birodalmi alkotmányt, a tulzó románok ellenben még most is a reactió által teremtett ezen hypokrita alkotmány emlékét igyekeznek fentartani. A mi 1867-ben alkotmányosan történt, nem ismerik el; sem Erdély és Magyarország unióját, sem az 1848-i alkotmány visszaállítását. Reájuk nézve még mindíg a birodalmi alkotmány létezik.

Ausztriát nem bántják, mert még mindig a birodalom magvának tartják s azt hiszik, hogy a most háttérben levő osztrák politikusokkal szövetkezve, visszatérhetnek a birodalmi alkotmányhoz. Ezért nem akarnak ismerni magyar királyt, hanem csakis osztrák császárt. Nem hivén szemöknek és 28 éves tapasztalataiknak, azt hiszik, hogy a Habsburgok reaktivált magyar királysága csak látszat, és csakhamar visszatér 1849-i alakjában a császárság eszméje, mely a románokat eszközül használta Magyarország és a magyar szabadság ellen.

Ezért élesítik ki a románok a román kérdésnek csak Magyarországra vonatkozó részét. Ezért igyekeznek a román egység gondolatát csak a Magyarország elleni antagonizmus formájában feltüntetni. Ezért irnak memorandumot az osztrák császárhoz és nem a magyar királyhoz.

Ime a legfőbb indoka annak, miért csinálnak a tulzó románok és a bukaresti liga Erdélyben irrendentizmust és miért nem csinálnak Bukovinában vagy Besszarábiában. A másik indok a szabadság terén található meg s abban áll, hogy a liga Erdélyben szabadon izgathat. Nálunk még kis és nagy ostromállapotok nincsenek, mint Austriában, annál kevésbé uralkodik Erdélyben a románok felett oly zsarnok hatalom mint Besszarábiában, melyet e hatalom hermetice elzár a többi románságtól.

A harmadik, de nem legutolsó indok a műveltségi fokozat. A román kultura tulajdonkép Erdélyben keletkezett s onnét vonult át Bukarestbe. A román renaissance óta az erdélyi és romániai románok közt állandó kulturai kapocs volt.

Mindez indokok együtt idézték fel, hogy a romanizmus Erdélyre és Magyarországra vetette magát s egyelőre csak Dákoromániát akarja visszaállítani. A román egység eszméjét itt akarja a liga fentartani addig is, míg a többi államokra kerül a sor. Az erdélyi román kérdés, tehát nem pusztán a magyarok és románok faji kérdése, hanem nagy európai kérdés, a mely érdekli Ausztriát, Oroszországot, az egész Balkán-félszigetet és, Angliáról nem is szólva, különösen Francziaországot, mely nélkül a Kelet végleges berendezése nem történhetik meg.

V. FEJEZET.

Dákoromania és az európai érdek.

A bukuresti liga s általában a román izgatók taktikájának folytonos változását bizonyítja azon körülmény is, hogy újabban kezdik tagadni, mintha ők Erdély elszakítására s Dákoromania létesítésére törekednének. A liga pláne, legutóbbi közgyűlésén nyiltan kibontotta a dunai konfederáczió zászlóját, ami által Károly király jogos haragját vonta magára. Mindez azonban csak külső szín s a liga eszközeinek a viszonyokhoz való módosítása; de nem magának a czélnak megváltoztatása. Jelenti e körülmény azt is, hogy a dákoromán izgatók kettőnél több kártyával is játszanak; de a kettős játék állandó és következetes.

A román kormányok és a román társadalom kettős szerepe és politikája, mely, mindig ellentétes, Romániát, mint politikai tényezőt, egészen bizonytalanná teszi Kelet-Európában. A kormánynak, illetőleg a dynastiának a legjobb szándoka lehet, sőt van. Őszintén csatlakozhatik a hatalmak egyik vagy másik csoportjához.

De, mert Románia társadalma egészen más politikát követ mint kormány és dynastia, válságos időkben a román királyság ép ellenkező irányba sodorható.

Románia története bizonyság reá, Cuza fejedelemmé választásától kezdve, egész a politikai gyilkosságokig, hogy a felülről vezetett politikát az alulról támadó mozgalom megbuktathatja.

Jelenleg is kétségtelen, hogy a román hivatalos politika, Magyarország irányában barátságos igyekszik lenni. A román társadalom ellenben, élén a bukaresti ligával, elmegy egész a magyarországi oláhság lázadásra való ingerléséig. Különben is Románia érdekei a faji egység gondolata miatt annyira decentralizálva vannak, annyi állam érdekeibe ütköznek, hogy *a keleti bonyodalmak idején soha sem lehet biztosan tudni, ki ellen és kivel fog küzdeni a románok királysága?* Bizonyos, hogy a hivatalos román politikának a hármas szövetséghez való, igaz csak erkölcsi, csatlakozása daczára, a dákoromanizmus eszméje nemcsak él a román nép szivében, hanem határozottan azon alakja van, hogy Dákorómániát, vagyis Erdélynek a román királysághoz való csatolását Oroszország segítségével lehet éskell megvalósítani.

A román faj becsületére legyen mondva, vannak kiváló gondolkodói és higgadt politikusai, a kik a dákorománpolitikát egyátalán visszautasítják. Különösen azon gondolatot, hogy Erdély elszakítása Románia javára Oroszország segítségével történjék. Ezen kiváló gondolkodók és politikusok közé tartozik Soimescu szenátor, ki »Romania, Rusia si Intreita alianta« czímű munkájában figyelmezteti nemzetét a dákoromán és az orosz szövetség veszélyeire. Munkájának 278. stb. lapjain oly szépen és helyesen fejti ki a román nemzeti szellem tévedését, hogy ide vonatkozó előadását szükségesnek tartom közölni.

»A mint, írja, 1888 tavaszán felkelt falusi parasztjainknak azt a hazug mesét sugták fülükbe, hogy az orosz czár minden községnek 5000 leit hagyott és hogy Cuza vajda fia jön (muszka cselvetés), hogy földet osszon ki közöttük; épen úgy suttogták a könnyenhivők füleibe ezt a csiklandozó kifejezést: »Erdély elfoglalása orosz segítséggel!« Ez az orosz csábítgatás emlékeztet a mesebeli kutyára, a melyik kiejtette szájából a húsdarabot, hogy vizben tükröző árnyékát elkapja.

»Hogyan!? Adjuk fel törvényes, semleges és független

állami pozicziónkat, melyet Európa czivilizált államainak szerződései támogatnak, hogy az éjszak felől jövő ázsiai inváziónak eszközei legyünk? Hogyan! Önként legyünk a hódító oroszok számára hid a Dunán át és adjuk ki kezeinkből a Kárpátok kulcsait is azon hiú reményből, hogy az, a ki Plevna bevétele után elrabolta tőlünk Besszarábiát, ide adja nekünk Erdélyt és a többi államokat! És mindezt miután a kozák lándzsáját mélyen beleütötte a román országok oldalába.

»De ki lehetne oly ostoba, és könnyelmű hivő, hogy elhigyje, hogy a moszkvai kolossz egy szörnyű, de győzedelmes háború után el fogja hagyni az okkupált országokat és nem fogja megvetni egyik lábát a Kárpátokban, a másikat pedig a Balkánban, hogy uralkodjék Keleten és fenyegesse Európát e két természetes erőd magaslatairól. Melyik európai hatalom tudná akkor a győzelmes Oroszországot rászorítani, hogy tartson meg holmi papir rongy szerződést, a melyet vele kötöttünk; hogy lehetne elhinni, hogy a moszkovita a mi kedvünkért el fogja hagyni a Kárpátokat és a Balkánt s üres kézzel fog hazamenni. Angyal szelidségünek kellene lenni annak, ki csak egy pillanatra is megengedné e feltevés lehetőségét.

»Ha a központi hatalmaknak hármas szövetsége lesz a vesztes és Oroszország a győzedelmes ura lesz Keleten a helyzetnek, akkor nemcsak nem fogja királyságunkat új tartományokkal növelni, s nemcsak nem fogja ide adni Erdélyt, Bukovinát, Besszarábiát, de egy és más ürügy alatt elveszi azt is, a mink van, és nekünk fizetni fog szolgálatunkért Lengyelország és az eloroszosított Besszarábia sorsával, és ez nemcsak az orosz hódító természetéből következik, de a dolgok rendjéből is, mert hiszen senki sem kezd egy nagy háborúba, nem áldoz vért és kincset, hogy aztán haza menjen üres kézzel. És szerencsétlenségre Románia földrajzi helyzeténél fogva épen Kelet kapujánál fekszik, az orosz hódításnak a Balkán és Konstantinápoly felé vivő útjában, s ha Oroszország győző lesz, már csak azért sem respektálhatja a függetlensé-

günket és területünket, mert másképen hogyan is közlekedhetnék Bulgáriával és Európa keletének maradványával, ha a román királyság még nagyobb és még erősebbé lesz útjában. Hogy a román terület respektálása mellett közlekedhessék Bulgáriával, szükséges lenne, hogy az orosz hadsereg többé ne menjen szárazon Bulgária felé, hanem vagy a Fekete tengeren — nem megengedhető dolog — vagy pedig találjon fel valami óriási léggömböket, hogy az orosz kolossz fejünk felett átmehessen. Ej! Az Erdély elfoglalásához hasonló káprázatokkal és csalóka kecsegtetésekkel nem lehet szövetséget kötni és egy biztos és törvényes helyzetet feláldozni a legveszedelmesebb kalandokért.

»Ha Oroszország az 1877. orosz-román szövetség s azon szerencsés segítség után, melyet Plevnánál adtunk, mégis gúnyt űzött belőlünk a béke megkötésénél, sőt hadaink lefegyverezésével fenyegetett, tőlünk elrabolta azt a darabot Besszarábiából, mely számunkra garantirozva volt, ki hiheti ma, hogy ez a (pravo slavnik) orthodox Európa keletén egyszer úrrá lévén, növelni és erősíteni fogja azt a Romániát, a mely egyenesen a kozákok és pánszlávok útjában fekszik. Mikor látjuk, hogy ma is, mikor a hármas szövetség még érvényben van, nyiltan igyekszik a balkáni népeket a pánszlávizmusnak megnyerni és russzifikálni, ki birná megállítani ezt az áramlatot akkor, mikor győzelmesen át fog ömleni a Dunán és a Kárpátokon? Miként állhatna fenn egy nagy és szabad Románia, mint egy latin sziget a szláv oceán közepette.

»A Kaulbarsok és az orosz pánszlávok működése ellen megkisérlett legcsekélyebb ellenállásra sokkal több kínzásnak lennének kitéve a románok mint a bolgárok, mert a győzelmes orosz akkor Romániában letelepedik mint otthon és hadseregünket lefegyverezéssel fenyegetné (mint 1878-ban), a leginteligensebb ifjainkat és patriotáinkat Szibériába küldené, legjobb katonáinkat orosz zászlók alá sorozná és elküldené ázsiai pusztáira, a szegény román népet, a parasztot, mester-

embert, a kereskedőt rákényszerítené, hogy megfizesse a hódítónak a véradót és fizesse be a pétervári császári kincstárba a román tartományok jövedelmét azon terv szerint, mely tervet II. Katalin czárnő tábornokai csináltak.

»És így, a mennyiben a mi russzofiljeink hisznek, vagy legalább e hitet színlelik a szent Oroszország igéretében és csábításaiban — egy nagy Dákoromania helyett a kozák lándzsájától és kancsukájától arra ébresztetnék fel csakhamar, hogy Stefan cel Mare és Vitéz Mihály hazája orosz kormányzósággá alakult át, Lengyelország és Besszarábia mintájára, trónján — ha ugyan még lenne trónja — egy pétervári nagyherczeggel, vagy pedig a Kaukázusból egy mingreliai herczeggel!«

Soimescu senátor bölcs fejtegetései azonban aligha győzték meg a román nemzetet a dákoromán ábránd és az orosz szövetség veszélyeiről.

A bukaresti liga és a román társadalom a kiváló román hazafi munkájának megjelenése óta szinte fokozottabb mérvben közd a dákoromán ábrándért. Ez ábrándot most is Oroszország segítségével akarja megvalósítani, de szintén vár az alkalomra, hogy, mikor majd Oroszország leend a legyőzött, valakinek, mindegy bárkinek, segítségével Románia Oroszországtól fogja elvenni Besszarábiát.

De nem a nemzeti sovinizmus dönt, hanem az európai érdek.

Európának pedig nemcsak nem érdeke Dákoromania, hanem épen ellenkezőleg, a *dákoromán gondolat beleütközik az európai érdekbe.* Közép-Európában, a közép Dunánál az utolsó ezredév történetében mindíg szükség volt egy nagyhatalomra, hogy ez uralkodjék a keleti chaos fölött és szilárd egységet állítson szembe a Balkán-félsziget zavaraival. Ez a nagyhatalom Mohács előtt Magyarország volt, jelenleg pedig Ausztria-Magyarország. Európa egyensúlya a legnagyobb rázkódáson menne keresztül, ha Ausztria-Magyarország elvesztené hatalmi

állását, vagy épen felbomlanék. Hiszen ezen monarchia talán már rég szerteszét szakadozott volna, ha a legelső európai érdek nem segíti fentartani.

Európára nézve egészben mindegy, mikép nevezik azon nagyhatalmat, mely a Közép-Dunától gyakorolja befolyását a Keletre. Századok előtt hívták Magyarországnak, hosszú időn keresztül hívták Ausztriának, most nevezik Ausztria-Magyarországnak. Ha Dákoromániа, vagyis az Erdélylyel és Magyarországnak a Tiszáig terjedő részével kiegészített román királyság képes volna pótolni a hatalmi egyensúlyban a Habsburgok monarchiáját, úgy Dákoromániа ellen, az európai érdek szempontjából, komoly kifogást nem lehetne tenni. De a románok álma: Dákoromániа — mint majd részletesen ki fogom mutatni, — nemcsak grammatikai és ethnografiai lehetetlenség, hanem egyszersmind a politikai képtelenségek közé tartozik Európa szempontjából.

Dákoromániа létesülése ugyanis fölbontná nemcsak Magyarországot, hanem egyszersmind az osztrák-magyar monarchiát, mivel Magyarország olyan nagymérvű megcsonkítása, minőt a dákoromán álom követel, csak megsemmisítő hadviselés esetén következhetnék be. És Dákoromániа akkor is legfeljebb 10—11 millió lakosságból álló királyságot képezne, melyben (mivel az általuk követelt területeken is vegyesen laknak) az elégedetlen nemzetiségeket magyarok és németek képviselnék, a kik — eltekintve vagyoni és értelmi fölényüktől, — a becsatolt területen számbelileg is többséget képeznének.

Hogy mi lenne a megcsonkított Magyarországból és a legyőzött Ausztriából, erről a dákoromán ábrándozók nem adnak számot. De bizonyos, hogy a 10—11 millió lakossal biró Dákoromániа, vagy épen az összes román fajokat egyesítő román királyság sem pótolhatná az osztrák-magyar monarchiát a hatalmi egyensúly mérlegén.

E monarchia bukása kiszámíthatlan zavarokat idézne elő a nemzetközi viszonyokban, s az osztrák-magyar monarchia,

melynek súlypontját a magyarok állama képezi, nem tarthatná meg hatalmi állását, ha Magyarország végzetesen megcsonkíttatnék.

Dákoromania tehát politikai utópia. Az osztrák-magyar monarchia s ekkép a magyarok állama európai szükségesség. Sem az egyiket, sem a másikat nem lehet, nem szabad megbontani. És éppen Európa érdekei miatt.

MÁSODIK RÉSZ.

A ROMÁN KÉRDÉS

ÉS

MAGYARORSZÁG.

I. FEJEZET.

A magyarok állama.

A román kérdés Magyarországhoz való viszonyában csak úgy lesz teljesen érthető, ha Magyarország politikai jelentőségét Európa és a monarchia irányában mérlegre helyezzük.

Dákorommániát kizárja az európai érdek; de ugyancsak Európa szempontjából még kétségben marad, vajjon nem lehetne-e Magyarországot s az osztrák-magyar monarkiát a román, illetőleg panszláv követelésekhez képest akkép berendezni, hogy a követelések érvényesüljenek?

Már jeleztem, hogy e követelések hátterében ott áll Magyarország, illetőleg a monarkia szétbontása, mivel a foederalismus csak átmeneti alakulást képezne, melyet feltétlenül követne a Habsburgok monarkiájának szerteszét hullása.

Kossuth irataiból kitűnik az az egész felfogás, mely az európai hatalmakat mindig vezette Magyarország és a magyar nemzet politikai súlyának mérlegelésénél. Ez a súly mindig nagyon kicsiny volt, s az európai hatalmaknak és az államférfiaknak soha sem volt fogalmuk Magyarország és a magyar állam felől. A mohácsi vész előtt létezett egészen önálló magyar állam elvesztette az európai népek előtt minden tradicióját. Ez az állam az európai kultura védelmében bukott el, s halálos sebeket kapott a küzdelemben nemcsak a magyar állam, hanem a magyar nemzet is: holott a balkáni népek majdnem küzdelem nélkül hódoltak meg a barbár győző előtt, s igy mint nemzet csakis fejlődésükben maradtak hátra.

De nem szenvedtek oly végzetes katasztrófát mint a magyarság Mohácsnál és Mohács után.

Európa szinte alig vette észre a magyar állam eltünését, mely kettészakadva, egyik felével belemenekült a Habsburgok, s így a német római imperium révébe. Ez időtől kezdve Európára nézve Magyarország megszünt létezni: a Habsburg dinastia pótolta azt a nyugati czivilizáczió védelmében. Soha egyetlen egy állam sem gondolt arra, hogy a magyar hatalmat restaurálni kell a keleti barbárság chaosával szemben. Bármily zsarnok uralmat fejtettek ki koronként a Habsburgok, Magyarország Európában legfeljebb csak részvétet és rokonszenvet nyerhetett, de soha komoly akaratot arra, hogy a Mohács előtti magyar állam visszaállittassék.

A Habsburgoknak s Ausztriának minden ellensége a mohácsi vész óta Magyarországot mindig fel akarta használni, de soha sem igyekezett régi hatalmi pozicziójába visszahelyezni. A Rákóczy-féle szabadságharcz idején a nyugati hatalmak, a melyek Magyarországgal a Habsburgok ellen szövetkeztek, azonnal feláldozták ezt, mihelyt érdekeik kielégítést nyertek.

Napoleon és Cavour, valamint Bismarck szintén fel akarták Magyarországot használni Ausztria meggyengítésére, de nemcsak állami függetlenségét nem akarták visszaadni, hanem még nyiltan bevallott viszonyba sem akartak vele lépni. És midőn Magyarország 1848-ban a fegyverek hatalmával kivívta függetlenségét s a világ csodálatát felkeltő diadalmas háborúban megmutatta, hogy katonailag erősebb mint a monarkia másik állama, Miklós czár Oroszország összes erejével verte ki a győzelmes magyar sereg kezéből a kardot. Magyarország nem lehetett a Habsburgoktól elszakított független állammá.

Vajjon Miklós czár Oroszország érdekében cselekedett-e, e kérdést nem vizsgálom. Bizonyos, hogy a hatalmas Ausztria Európának konzervativ gondolata. Jelentősége az, hogy Közép-Európa kelet felé vergáló regióiban legyen egy kompakt,

erős hatalom, a melynek segítségével a nyugati konzervativ államok biztosíthassák érdekeiket. Ez volt oka, hogy Magyarország, valahányszor konfliktusba került a Habsburg dinastiával, sohasem nyerhette meg azon nyugati hatalmak támogatását, a melyek éppen Oroszország hatalmi túlterjeszkedésétől féltették a Keletet.

Ekkép, a mig Magyarország és a Habsburgok közt antagonizmus létezett, nemcsak a magyar kérdés, hanem egyszersmind az ausztriai kérdés is állandóan nyugtalanította világrészünk politikai vezetőit. Ausztria, a mig Magyarország elégedetlen volt, nem képviselhette elég hatalmasan a konzervativ európai érdekeket, viszont Magyarország a Mohács után lefolyt három század óta soha sem volt oly erős, hogy a konzervativ európai érdekeket Ausztria helyett megvédelmezhette volna. Igy támadt azon, Európa szempontjából is nagy fontosságú antagonizmus, a melynek végzetes peripetiáit az 1867-ki kiegyezés zárta be. Ausztria csak akkor volt hatalmas, ha Magyarország teljes erejével támogatta, s a Habsburg dinastia, két nagy háborúban, csakis Magyarország erőfeszítésének köszönhette megmentését. Ellenben valahányszor Magyarország elégedetlen volt, a Habsburg dinastia és Ausztria az európai csatatereken mindig súlyos vereségeket szenvedtek. Solferino és Sadova nem következnek be, ha Magyarország támogatja a dynastia háborúját.

Nem volt és nincs mód a Habsburgok monarkiájának más berendezésére, hogy e monarkia keleti és konzervativ hivatását teljesítse, mint az a forma, mely 1867-ben Deák bölcsessége folytán létrejött, s melybe Magyarország visszaszerezte államiságát, anélkül hogy akár a dynastiától, akár Ausztriától elszakadt volna. A Habsburgok és az osztrák politikusok három század alatt megkísérlettek mindent. Megkísérlették Magyarország lassú és csendes beolvasztását, megkísérlették a felvilágosodott és a durva absolutismust. És a legérdekesebb, hogy kísérletet tettek a foederalismussal is.

Az 1863-diki birodalmi alkotmány a legmesszebb menő foederalismus alapjára helyezte a monarkiát. Ez alkotmány keretében, ha azt Magyarország régi történeti alkotmánya helyett elfogadja, a magyar állam megszűnt és foederalistikus alapon beolvadt volna az összmonarchiába. Magyarország nemcsak nyelvi, hanem egyszersmind politikai területekre bomlott volna fel. *Ha a foederalismusban erő leendett s ez megfelelne Magyarország tényleges viszonyainak, akkor az 1863-iki alkotmány még ma is léteznék, s Ausztria mint egységes állam ma a foederatio alapján berendezett birodalmat képezné.*

De a tények megmutatták, hogy a monarchiát a foederatio alapján nem lehet hatalmassá szervezni. És a foederatio elemeinek hiánya nem Ausztriában, a monarchia másik államában, hanem Magyarországon jelentkezik. Az osztrák állam berendezhető foederativ alapon. Történeti mult, a fajok, geografiai helyzete, kultura és politikai decentralizáczió, mind eszközei lehetnek a foederalismusnek. Magyarországon ellenben a foederatiónak sem történeti, sem nyelvi, sem kulturai és politikai előfeltételei nincsenek meg. Az absolut uralommal tett számos kísérlet után, a foederatio kísérlete Magyarországon szintén teljes bukásra jutott. A papiron könnyű volt Magyarországot felosztani erdélyi oláh, délvidéki szerb, északi tót stb. foederatióra, *a gyakorlat azonban megmutatta,* hogy az ily kísérlet még akkor sem sikerülhetett, midőn a történeti jogot, Magyarország ezredéves államalakulását, az idegen segítséggel győző osztrák hatalom vasököllel összetörte

Ime tehát, az a két eszme, mely ellentétben volt Magyarország állami létével, vagy nemzeti egységével: az absolutismus és foederalismus, Magyarország ősi erőforrásai miatt megbukott. Úgy az absolut, mint a foederativ Ausztria gyengének bizonyult s egyik katasztrófából a másikba jutott. Keserű tapasztalatok bizonyítják, hogy a Habsburgok többé vissza nem térhetnek sem az absolutizmus, sem a foederatio gondolatára s az osztrák-magyar monarchia csak úgy lehet

hatalmas, ha hű marad a Deák Ferencz által alkotott dualismus alapjához.

Az absolutismus többé Ausztriában sem lehetséges; de az ottani viszonyok nem zárják ki a foederatio eszméjét. A magyarok államában ez az eszme teljesen ki van zárva, s pedig — ismétlem — *nem a magyar történeti jog, s nem is a magyar chauvinismus, hanem a gyakorlati viszonyok miatt*. A foederativ szerkezet Magyarországon akkor is lehetetlennek bizonyult, midőn Magyarország leveretett s bénultan hevert a küzdőtéren. Annál kevésbé volna lehetséges ma a foederatio, midőn Magyarország erős és hatalmas.

Ha az események kényszere oda vinné Magyarországot, hogy újabb kísérletet kellene szenvednie a foederatio eszméje miatt, vagyis ha ismét reá kényszerítenék az oláh, szerb és tót politikai kerületeket, e kísérlet csak a monarchia újabb elgyengülését és vereségét idézné fel, de egyszersmind felidézné ama konzervativ érdekek veszedelmét, melyek miatt a felső Duna völgyétől a keleti Kárpátokig erős hatalomnak kell léteznie, s melyek miatt Magyarország függetlenségi harczai soha sem nyerték meg a nyugati hatalmak komoly támogatását.

Ha tehát erős Ausztria létezése európai érdek, akkor egyszersmind európai érdek a nemzeti alapokon felépült, szilárd Magyarország létezése. E Magyarország nélkül, vagy épen foederativ alapokon, az osztrák-magyar monarchia egyetlen egy hivatását sem oldhatná meg. A foederatio gondolatának a magyar állam organizmusába való bevitele bukásba sodorná azt az alapeszmét, mely miatt az osztrák-magyar monarchia létezik.

Deák Ferencz dualizmusa tehát, mely egyrészt eleget tesz annak az európai érdeknek, hogy a felső Dunától az alsóig a Habsburgok uralkodjanak, s másrészt eleget tesz a magyar államiság eszméjének, a régi antogonizmust nemcsak belügyileg oldja meg szerencsésen, hanem egyszersmind a kül-

ügyek szempontjából is. Nincs többé sem osztrák, sem magyar kérdés Európa előtt. A Habsburgok ellenségei többé nem számíthatnak Magyarországra. Ez megtalálta államisága érvényesitésének azt a formáját, a mely nem ütközik a monarchiai és az európai érdekekbe. Ez államiság azonban kizár minden foederativ törekvést, mert csak így erőforrás, különben a gyengeség forrása lenne ugy a monarchiára mint Európára.

Ha a foederatio már csufos kudarczot nem vallott volna, akkor még talán lehetne róla beszélni. A tapasztalati tények után azonban hasztalan a szlávizmus és a romanizmus minden törekvése. Mindazon európai érdek, mely erős Ausztriát követel egyszersmind hozzáfüződik a magyarok államához. Ez az állam pedig nem pusztán a történeti jog s nem is a magyar elbizakodottság miatt, hanem a tények és viszonyok erejénél fogva *nem lehet más mint magyar.*

II. FEJEZET.

A kiegyenlíthetetlen ellentét.

A román eszme minden alakjában sérti a magyar állameszmét. Háromféle módosulásban jelentkezhetik az, habár mind a háromnak végeredménye egy és ugyanaz.

1. *Erdély elszakitása külön vagy a Tiszáig.* Ez szétszakitása Szent István birodalmának.

2. *Erdély román autonómiája.*

3. *Nyelvterületek alakitása Erdélyben és Magyarországon.*

A két utóbbi a magyar állam egységének megbontása. Mind a kettő grammatikai és ethnografiai okok miatt lehetetlen. Ezt további fejtegetéseim ki fogják mutatni. És a dákoromanizmus mégis, midőn nem meri nyiltan proklamálni Erdély elszakitását, e két forma egyike vagy másika által akarja elérni az elszakitást. Mind a kettőnek czélja tehát, hogy az ellentét a magyar állameszme és a román törekvések közt nyiltan felállittassék.

Ez ellentét létezik is, és látszólag kiegyeztethetlenül. És ha valóban kiegyeztethetlen volna, ennek nem a magyarok chauvinismusa, hanem a román kérdésnek ily merev felállítása lenne az oka. Legkevésbbé oka volna pedig a történelmi jog, melyet a román izgatók tagadnak, mikor az a magyarok előnyére szól, ellenben — mint majd utalok rá — azonnal igénybe vesznek, mihelyt az mellettük látszik bizonyítani.

A történelmi jog, ha csak magában áll, keveset határoz. Ha tehát a történelmi jog a románok mellett volna is, ebből

magából kevés hasznuk lenne. Igen helyesen irta Emile Berr a »Pesti Napló« 1894. nov. 4-iki számában »Tegyék az én romániai barátaim kezöket a szivükre és mondják meg, valyon azt hiszik-e, hogy oly heves harczal szemben, a melyet ők Erdélyben a felsőbbség ellen indítottak, nem menthető-e a kormány, ha azon iparkodik, hogy védelmezze magát! A magyar állam nem tegnapi keletű. Ezer esztendő óta áll fenn, s ma mégis kétségbe vonják létjogát!! 1894-ben, ezzel a magyar állammal szemben az *archeologiára alapított revindikaciókkal állnak elő! Numizmatikával, meg paleontologiával akarnak megoldani választási vitákat: a törvényszék előtt a Traján emlékére hivatkoznak, és allegálnak Árpád meg Attilla ellen. Különös módja a politizálásnak.*

Ugy vélem, hogy még ha be volna is bizonyitva, hogy a románok Erdélyben Traján katonáinak az ivadékait képviselik, azért *a magyaroknak tiz századοs birtokláson és tényleges suprematiáján alapuló joga* a kortársak szemében mégis sokkalta erősebb és szentebb marad, mint egy olyan római hóditásból levont elméleti jog, mely hódításnak a nyoma az áldunának már csak néhány ócska köve közt található fel.

»Avagy az én hazám is nem egy egész csomó ethnikai elem összekerülésének és egybekeveredésének a terméke-e, a melyben mindennemű civilizació és faj ott hagyta nyomát nemcsak a létének, hanem az uralmának is! Marseille görög kolonia volt, mielőtt franczia prefektura lett volna; Toulouse népessége részben a saracenok ivadékaiból áll; az avignoni francziák közt czigányok vannak, és Provençzunk büszkén mutatja római műemlékeit, a melyekre azonban, meg vagyok róla győződve, Crispi ur egyáltalában nem szándékozik kiterjeszteni Olaszország protekturatusát.«

Emile Berr ur idézett szavaiban a mívelt nemzetek tudása és lelkiismerete nyilatkozik meg.

Nekünk magyaroknak azonban legkevesebb okunk van a történelmi jog s egyáltalán a jog erejét kétségbe vonni.

Nincs Európában nép, melynek közjogi fejlődése oly világos és tiszta volna mint a magyaré.

Ezredéves ünnepünk alkalmával sok érdekeset mutathatunk be Európának, melyek haladásunkról, műveltségünkről tesznek tanuságot. Európa majdan meg is jelenik s el fogja mondani elismerő itéletét; hogy annak a földnek, melyet ezer év óta lakunk, polgárosító tényezői voltunk. Tudományban, iparban, kereskedelemben, művészetben Európa bizonyára messze megelőzött bennünket s ezek terén csak követői vagyunk s nem vezetői a művelt nemzeteknek. Egyet azonban Európa nem mutathat föl, maga Anglia sem, s ez alkotmányunknak és közjogunknak bámulatos fejlődése egyezer éven keresztül. Corpus jurisunk e fejlődés tanuja és följegyzője; páratlan könyv az egész világon. Bizonysága annak, hogy a magyar nemzet szilárdan, férfiasan és nem csüggedve ragaszkodott jogaihoz, még a legsúlyosabb körülmények között is. Századokon keresztül gyakran egyéb fegyverünk sem volt, mint a történelmi jog s e fegyverünkkel győztünk. A történelmi jog s egyáltalán a jog győzelméhez külső körülmények is szükségesek. Midőn nemzetünknek nem volt egyebe mint csak történelmi joga, s bevonult ennek fellegvárába, ott bizonyára kiéhezett volna, ha külső körülmények nem jönnek segítségére. Hasztalan emeli vala Deák Ferencz a nemzeti evangélium magaslatára a jogfolytonosság elvét, ha nem jő segítségünkre Solferino és Sadowa.

A hosszú megpróbáltatás idején Deák Ferencz legkedvesebb barátja, a tépelődő nagy szellem, Kemény Zsigmond gyakran irott szavakba foglalta aggodalmát, hogy a jog nem hatalom.

Valóban a jogot hatalomnak kell támogatni, hogy érvényesülhessen, s a történelmi jog érvényesítése e nélkül lehetetlen. A történelmi jognak azonban van egy ellenszere, s ez az elévülés. Ha ez nem léteznék, mily bizonytalan volna akkor az európai államok alakulása. Csaknem minden népnek volna

a másikon követelnivalója, s a történelmi jogon alapuló követelések gyakran a legellentmondóbbak volnának.

A francziák követelhetnék a Rajnát, s viszont a németek a történelmi jog czímén vették el Elszász-Lotharingiát.

De a legfurcsább volna, hogy abszurd példát említsek. Oroszország követelése Németország irányában. Viszakövetelhetné Brandenburgot, magát Berlint azon a czímen, hogy ott valamikor szlávok laktak.

De mégis, ismétlem, legkevesebb okunk van nekünk a történelmi jog kisebbítésére. A multban ez volt legfőbb fegyverünk. S ez lesz bizonyos tekintetben a jövőben is, bármenynyire leszállította a történelmi jog erkölcsi erejét az újabb kor szelleme s különösen a nemzetiségi eszme. Magyarország úgy van történelmi jogával, mint huszárainak, a világ legelső katonaságának, bravurjával. A modern fegyverek leszállították e bravur katonai értékét, de még ezt sem szüntették meg teljesen, annál kevésbé semmisítették meg annak, t. i. a történelmi jognak erkölcsi tartalmát s vele kapcsolatos nemzeti büszkeségünket.

Ettől az erkölcsi erőnktől és büszkeségünktől akarnak megfosztani bennünket a román vádaskodók. De nem fog nekik soha sikerülni bebizonyítani, hogy Erdély valaha a románoké volt, vagy hogy valaha a románok Erdélyben autonomiával birtak. A dákoromán legenda rég meg van czáfolva az európai tudomány előtt.

De habár igaz leendett e legenda, mint Emile Berr mondja, habár az erdélyi románok a római hódítás által keletkeztek s ott laktak volna a magyarok bejövetelének idején, ez sem bizonyítana semmit. A fegyveres hódítás minden nép történetében jogczímet alkotott s a hódítók történelmi jogczíme a hódítás pillanatától kezdődött. Még ez esetben is egy ezredév óta folyna a magyar történelmi jog szabályos pataka, a történelmi jog még ezen esetben is mellettünk lenne. Hát igy, midőn a magyar és külföldi tudománynak sikerült

bebizonyítani s a világ előtt feltárni a románok igazi eredetét, s azt a tényt, hogy a magyar hódítás idején Erdélyben románok nem laktak.

A történelmi jog mellettünk tanuskodik. Ez azonban nem volna elégséges arra, hogy a magyar állam és a magyar nemzet egységét megvédelmezzük. Ide hatalom és kulturai fölény is kell, melyek nélkül a történelmi jog gyenge.

Törökországnak is megvan a történelmi joga, de a hatalom és kulturai fölény hiányában szerteszét bomladozik.

Magyarország azonban nem Törökország s a magyar nemzet nem haldokló, hanem életerős nemzet.

Életerős épen szabadsága és igazságossága által, hogy más fajokat is fel tud ölelni magába, s ekép a jog egyenlőségében összeforrva, teremti a grammatikai különbségek daczára az államalkotó, egységes magyar nemzetet.

A kiegyenlíthetetlennek látszó ellentétet — ismétlem — sem a történeti jog, sem a magyarok erőszakoskodása nem idézte fel. De mi adott létet ily körülmények között azon gyülöletnek, mely a román vádaskodásokban ellenünk megnyilatkozik?

Mint komor őszi napon a károgó varjuseregek, úgy kavarognak az európai sajtóban a román izgatók által ellenünk emelt vádak. Vádak, a melyek megrázhatják a nyugati népek czivilizált idegeit.

Csak a legelkeseredettebb gyülölet hangoztathatja e vádakat. Csak az erjedő anyagokból hosszan készült és lecsapolt gyülöletnek lehet oly ereje s vészes fantáziája, a mely az ellenünk emelt vádakat kigondolja, s csak az e gyülölettől sarkalt erély viselheti ellenünk ezt a vádhadjáratot ily következetesen és lankadatlanul.

Nem a vádakkal akarok itt foglalkozni, ezekre később kerül a sor. Itt ama gyülölet lélektanával foglalkozom, a mely e vádakat létrehozza. A magyar kormányzat, sőt egyáltalán semmi kormányzat nem lehet annyira aljas; a magyar köz-

igazgatás, sőt egyáltalán semmi közigazgatás nem lehet anynyira hitvány, hogy a vádakban foglalt tényeket elkövette légyen. Ezt kell mondania minden elfogulatlannak, habár Magyarország belviszonyait nem is tanulmányozta alaposan.

A magyar közigazgatás nincs még olyan rossz sem, a milyen a hire legközvetlenebb szomszédainknál, sőt a minőnek nálunk itthon is tartják. Az organismus hiányos ugyan, de az emberek az ország számos részeiben a kezelés mikéntje által megjavítják a szervezeti hibákat. Nem is szólva Magyarország egyes minta-vármegyéiről, magában Erdélyben is vannak egyes megyék, a melyekben a közigazgatás legalább van oly jó, mint legközvetlenebb szomszédunk Ausztria fejlettebb tartományaiban. De eszem ágába sem jut, ezzel a regi magyar közigazgatás rozoga épületét védelmezni. Minél gyorsabb és minél mélyebbre ható reformra van szükségünk, hogy közigaztásunk legalább megközelítse azt a magaslatot, a melyen Francziaország és Poroszország közigazgatása áll. Hiszen nincs oly jó és fejlett közigazgatási rendszer, a mely idővel reformra nem szorulna. Francziaország nagy forradalmának VIII. évében, a midőn a prefektusi rendszert megteremtette, később pedig, az első császárság idején, úgy látszott, hogy ez a közigazgatási rendszer befejezett és végleges. És bárha az alapvető gondolatok mindvégig meg is maradtak, mégis mennyi változáson ment keresztül Francziaország közigazgatási rendszere a különböző államformák alatt, főleg pedig 1875-től egész napjainkig.

Minden kormánynak és pártnak elengedhetetlen hazafias kötelessége Magyarországon a közigazgatási rendszer megjavítása, s különösen Erdélyben a létező közigazgatási mizériák orvoslása. De bármily hiányos e közigazgatás, nincs köze a román fantazia által kigondolt tényekhez, s nem oka, vagy legalább nem lényeges oka annak a sötét és vad gyülöletnek, a mely az ellenünk emelt vádakban viharzik.

Mi hát az igazi ok, vagy mik az igazi okok? Mielőtt e kérdésre felelnék, konstatálnom kell, hogy az az izzó gyülö-

let, a mely az ellenünk emelt vádakban megnyilatkozik, nem él az összes román nép szivében.

Nem élt a multban s nem él jelenleg sem. Voltak ugyan az erdélyi románságban nyugtalanságok, sőt lázongások. A Hóra-Kloska-féle zendülés története nagyon is ismeretes, de egyszersmind köztudomásu az a tény, hogy e lázongásnak agrár-szoczialisztikus jellege volt, s alapjául nem szolgált a magyarság és románság közti nemzeti ellentét.

Ez az ellentét ma sem szolgál általános ok gyanánt; nem gyökeredzik az az oláh nép szivében, pedig a régi osztrák uralom, a melynek nyomoruságos kenyere a nemzeti ellentétek felkeltése volt, mindent elkövetett, hogy a magyarság és románság közt a testvéries békét feldulja s a nemzeti antagonismust tegye helyére. A világtörténelemben szinte páratlan tény az, hogy egy törvényesen konstituált kormányzat a haza ugyanazon területén lakó, de különböző nemzetiségü polgárait egymás ellen lázítsa s a divida et impera elvéből rendszert csináljon. A nemzetiségi forradalom és ellenforradalom gyalázatos mesterkedésén alapuló e rendszer füstölgő romokkal s patakzó vérrel örökítette meg emlékét a Királyhágón tul. De az enyedi s egyéb vésznapok nem voltak képesek kiirtani a román nép szivéből a hazaszeretetet s annak emlékét, hogy a románság, mint a magyar nemzet kiegészítő része, századokon keresztül ezzel diadalmaskodott annyi bajon és veszedelmen.

A románság nagy zömében sem a 48—49-iki testvérharcz, sem a sokat szidalmazott közigazgatás, sem az izgatók nem voltak képesek belecsepegtetni a gyülöletnek azt a mérgét, a melyet az ellenünk emelt vádak tartalmaznak. Tény csupán az — bár ez is sajnálatos — hogy az izgatók gyülöletét a román intelligencziának egy része osztja, ez intelligenczia lelkében él a multak keserü emléke, s az ő ábrándjaikban jelenik meg a jövő oly alakban, a mely a magyar állam konszolidácziójával ellentétes és összeférhetetlen.

Nemcsak a romániai, hanem egyszersmind az erdélyi román intelligenczia, vagy legalább ennek nagy része érzi azt a keserü gyülöletet, a mely az ellenünk viselt háborura lelkesíti, megtagadtatja vele a magyar állameszmét s kitépi szivéből a magyar hazafiságot.

Komolyan kell feltennünk e kérdést, vajjon rászolgáltunk-e erre a gyülöletre, vagy az egész érdemetlenül támad ellenünk? E gyülölet legfőbb oka a dákorománábránd, vagy legalább Erdély román autonomiája, a melynek eszméje kezdetben néhány fanatikus agyában fogamzott meg s onnan átszürődött a román intelligenczia nagy részének gondolkodásába. Ekkép tehát az említett kiegyeztethetlen ellentét a legfőbb oka a román intelligenczia ellenünk való haragjának, vagyis oly tényező, a melyről nem tehetünk, a melyet meg nem változtathatunk s a melyet következményeivel együtt el kell fogadnunk. De vajjon nincs-e részünk abban, hogy ez a harag izzó gyülöletté fokozódott s látszólag már-már kizárja a kibékülés lehetőségét? Tegyük fel e kérdést világos és konkrét formában: mint állam, vagy mint társadalom, vétkeztünk-e a románok ellen?

A magyar államot illetőleg teljes nyugodt lehet lelkiismeretünk. A régi erdélyi állam hibáit nem védelmezem, de mióta Erdély a magyar állam kiegészítő része, államilag és közhatalmilag semmi vétségben sem vagyunk bűnösök. A magyar állam és a magyar törvényhozás soha semmit el nem követett, a mi a románokra sérelmes lehetett volna. Sokkal nagylelkűbb és szabadelvűbb volt úgy az előbbi, mint az utóbbi a románok, s általában a nem magyar ajkú polgárok irányában, mint bármely nyugati állam. Nincs egy ország sem a Nyugaton, a mely vallásilag és politikailag türelmesebb lett volna az uralkodó faj mellett élő más fajok irányában. A magyar törvényhozás még a mult század végén reczipiált vallássá tette a görög-keleti vallást, vagyis a románok és szerbek vallását akkor, midőn Anglia még a legsötétebb val-

lási türelmetlenségben leledzett. A mikor Irországban megsem indult a nagy katholikus mozgalom, a mely évtizedek mulva, a nagy O'Connell vezetése mellett, a katholikusok emanczipáczióját idézte elő. Politikailag pedig, mi történelmünk összes folyamában, egyenlően bántunk a magyar és nem magyar ajku polgártársainkkal. A míg a szabadság kiváltsághoz volt kötve, részesülhetett abban egyenlően mindenki, ha kiváltságra tett szert. A magyar jobbágyság ép oly kevéssé volt szabad mint a román, vagy más nemzetiségű. És mikor 1848-ban a földbirtok bilincseit széttörtük, a szabad és önálló tulajdon áldásaiban a román pór ép úgy részesült mint a magyar. Nem fosztottuk ki az erdélyi románokat, mint kifosztotta Anglia földbirtok rendszere az ireket. Az újabb korban sem adtunk okot agrarius forrongásokra az erdélyi románok közt. A magyar állam lelkiismerete tiszta s nem kell neki, mint Angliának, a bűnbánat és a reparáczió eszközeihez folyamodnia.

De vajjon tiszta-e egyszersmind lelkiismeretünk mint *társadalomnak?* Vajjon mint társadalom oly fenkölt gondolkodásuak vagyunk-e és voltunk-e, mint voltunk és leszünk mint állam?

Férfias őszinteséggel el kell ismernünk, hogy mint társadalom nem vagyunk mentesek minden hibától. Régebben az osztálygőg nem éreztette hatását annyira, mert a románságból kiemelkedő intelligenczia rendesen magyar nemessé lett s ekként belépett az erdélyi nemesek sorába. Az osztály egysége megszüntette a faji különbséget. A demokráczia azonban új alakulást hozott létre. Erdélyben román intelligenczia fejlődött ki, a melyet nagy száma miatt a nemesi osztály fel nem vehetett, az erdélyi magyar társadalom osztálygőgjét azonban e demokratikus fejlődés le nem rombolta. Igy keletkezett az ellentét részben társadalmi úton, így lépett a külön és önálló alakulás terére a román értelmiség, s így lett az hajlandó a magyar állam ellenes eszmék befogadására. Ide járult még, hogy

Erdély közigazgatása nagyrészt a magyar társadalmi osztály kezében volt, s ezek kizárólagossága éreztette hatását magában az administráczióban is. Ekkép támadt a szakadás Erdély társadalmában. Mély árkok képződtek, a melyek többé nemcsak az osztály és társadalmi rétegeket választják el egymástól, hanem egyszersmind a politikai eszméket s magán a hazafiságon is rést ütöttek.

Itt van egyik, bár kisebbik oka a román chauvinismus által ellenünk keltett gyűlöletnek. A politikai mellett ez a *lélektani* magyarázat.

Az erdélyi kiváltságos osztályok azonban nem szolgáltak rá, hogy a románok egy részének gyűlölete az ő cselekedeteik miatt nyerjen indokolást.

És nem osztozhatom, az erdélyi nemességgel szemben, sem a vádak, sem a követelések egy részében sem.

A dákoromanizmus minden esetre létesült volna az esetben is, ha az erdélyi nemesség, megtagadva osztály érzelmeit, az az egyetlen európai nemesség lett volna, a mely demokratikus tendencziákat követ. A dákoromanizmusnak talán nem volna annyi híve Erdélyben, mint ma van tényleg. De a dákoromanizmus azért mégis léteznék a Királyhágón túl és követőinek száma bizonyára még elég tekintélyes volna.

Az erdélyi románok tudvalevőleg ép akkor lázadtak fel a magyar uralom ellen, amikor az erdélyi nemesség, a magyarországinak példájára, szintén lemondott előjogairól és szabaddá tette a földbirtokot. Kossuth csodálkozva mondhatta érthetetlennek, hogy az erdélyi románok akkor lázadnak fel, a mikor szabadokká lettek; hisz bármennyit szenvedtek a magyar nemességtől, ugyanannyit szenvedtek egyszersmind régebben a németektől, s most mégis ezekkel szövetkeznek a magyarok ellen.

Az erdélyi nemesség megróható, hogy vagyoni és értelmi fölényét nem tudta felhasználni a magyar állameszme megszilárdítására; de az asszimilácziót, a románok beolvasztását,

joggal senki sem várhatta tőle. Hisz az arisztokráczia és az arisztokratikus intézmények sehol Európában nem voltak a beolvasztás eszközei. A feudalismus, a mely a nemességet létrehozta, ép ellenkezőleg mindenütt a társadalom felbomlását idézte elő, a homogén társadalmakat heterogén elemekre osztotta. A feudalismus bárói, nemhogy magukhoz tudták volna vonni a tömegeket, melyekben uralkodtak, hanem ép megfordítva ép ők olvadtak bele e tömegekbe. A normann urakat, a kik I. Vilmos alatt Angliát meghódították, nem menthette meg a beolvadástól sem az osztály-, sem a faji gőg, a mely pedig páratlan volt egész Európa történetében.

A feudalismus határozott megalakulása előtt a katonai uralomban és hódításban gyökerező kasztok is mindenütt beolvadtak a meghódított népbe. Ez történt Itáliában az V. századtól kezdve. Igy olvadtak be és vesztek el a góthok nemcsak Itáliában, hanem egyszersmind Spanyolországban is. Igy sülyedtek el a gallo-római társadalomban a frankok, a midőn Galliát, e legnagyobbszerű és legműveltebb római provincziát meghódították. Ha igazuk volna a dákorománok íróknak, ha a magyar hódítás Erdélyben nagy tömegű románságot talál, ha nem volna igaza dicső emlékű Hunfalvynknak, hogy a románok a magyar hódítas után csak századok mulva kerültek Erdélybe, s ha igaz volna, hogy a románok a római szellem visszfényét tartották fenn Erdélyben, mint a gallok Francziaországban: akkor egész természetes lett volna, hogy az erdélyi arisztokráczia és gentry beolvad a románságba. És akkor tán ugyanazon tünet jő létre, ami megválósult Felső-Magyarországon, ahol a tótság és a bevándorolt lengyelség kebeléből támadt határozottan magyar szellemű nemesség. Talán az erdélyi románság kebeléből is felmerült volna akkor, egy a magyar állam és nemzet érdekei által áthatott magyar nemesség és arisztokráczia.

Ez azonban nem történt meg. A magyar nemesség Erdélyben megőrizte nemcsak a társadalmi mellett egyszer-

smind faji jellegét. Helyesen, és az utóbbit az ország érdekeire nézve üdvösen tette; mert kérdéses, vajjon az oláhságból kiszármazó gentry oly magyar lett volna-e, mint a felvidéki tót származású nemesség. Azon vád ellen pedig határozottan védem, hogy a dákorománkérdést ő hozta létre.

A dákorománizmusnak faji jellege van, nem pedig osztályjellege. Nem társadalmi kérdés az, hanem politikai.

Ha csak társadalmi ellentét volna köztünk és a románok közt, a bajt sokkal könnyebben lehetne orvosolni. A magyar társadalom demokratizálása alkotmányunk félszázados követelményéhez képest rohamosan halad előre. Sőt többé mi gátja sincs annak, hogy a román intelligenczia és a magyar mívelt társadalmi rétegek összeolvadjanak. A magyar középosztály, úgy a Királyhágón túl, mint azon innét, a legmelegebben óhajtja a román értelmiséggel való barátkozást. De a szerepek megcserélődtek. *Nem a magyar középosztály utasítja többé vissza a román intelligencziát, hanem ez amazt.*

Azon áldatlan munkát, melyet régen az osztálygőg végzett, most a fajgyülölet végzi.

Közigazgatási reform, a román intelligencziának az állami funkcziókba való bevonása, társadalmi érintkezések még mindig kiegyenlítőleg hatnának, ha az ellentét köztünk és a románok közt pusztán csak társadalmi lenne.

A politikai ellentét hegye is leköszörülhető volna, ha az ellentét nem abban gyökereznék, hogy a román tulzók vagy el akarják szakítani Erdélyt Magyarországtól a Tiszáig vagy belülről akarják megbontani a magyar állam egységét.

Így állítva fel a kérdést (és nem mi állítottuk fel eként, hanem a románok), lehetetlennek látszik az ellentét kiegyenlítése. Nem is lesz az ellentét kiegyenlítve mindaddig, *míg a román tulzók nemcsak az elszakadás eszméjéről le nem mondanak, hanem egyszersmind fel nem adják a területi különállás gondolatát.*

Addig hasztalan vállalkozik bárki a kiegyenlítés munká-

jára. Hasztalanul vállalkozott maga Deák Ferencz is, a kinél pedig a szándék őszinteségét és komolyságát senki sem vonhatja kétségbe. Nem vonhatják kétségbe maguk a román tulzók sem. Deák Ferencz kibékítési törekvéséről azért kell részletesebben megemlékezném, hogy megczáfoljam azon vádakat, mintha a magyarok csak addig jártak volna a nemzetiségek s névszerint a románok kedvében, a míg alkotmányukat és szabadságukat visszaszerezték. Akkor azután az elnyomottakból elnyomókká és zsarnokokká alakultak át.

A vádakat legteljesebben megczáfolja Deák Ferencz kiegyezési műve kettős irányának rövid története.

III. FEJEZET.

A kibékítés kisérlete.

Deák Ferencz egyetlen czikkével, a történeti nevezetességü »husvéti czikkel« megindította a dinasztiával való kibékülés eszmeirányát. A dinasztiával való kibékülés és Ausztriához való közjogi viszonyunknak rendezése azonban csak egyik oldala volt ama nagy műnek, melyet létesíteni kellett s melynek létesítésétől függött az ország jövője. A kibékülésnek be kellett következnie nemcsak fent, hanem lent is; nem csak a dinasztia, hanem egyszersmind a nemzetiségek irányában. Szabadságharczunk idején ugyanis nemcsak a dinasztia ellen küzdöttünk fegyveres kézzel, hanem a bécsi reakciónak sikerült fellázítani a magyar nemzet és a magyar szabadság ellen a horvátokat, szerbeket, és románokat. Patakokban folyt a leggonoszabb háborúban, a fajharczban kiontott vér. Magyarország függetlenségi harczát nem az osztrák reákczió s nem a lázadó nemzetiségek verték le, hanem az orosz intervenczió. És az ellenünk küzdött nemzetiségeket az idegen segítség támogatása által diadalmas bécsi reakczió ép úgy elnyomta, mint meg akarta semmisíteni a magyar fajt.

A bécsi udvar hálátlansága által felidézett csatlakozás nem feledtethette a keserűség érzetét az ellenünk küzdött nemzetiségekkel; ezeket mégis közelebb hozta hozzánk. Nemcsak a magyar politikai pártok, hanem a nemzetiségek is érezték, hogy a dinasztiával való kibékűlés műve csak úgy lesz teljessé, ha egyszersmind megtörténik a kiegyezés a magyar faj

és a nemzetiségek között. A kibékülési törekvés a közjogi kiegyezést messze megelőzte a magyar politika mindkét polusán Deák Ferencz és Kossuth Lajos politikai irányzatában. Deák Ferencz már első felirati javaslatában 1861. május 13-án kifejtette annak szükségességét, hogy a magyar nemzetnek nemcsak a dinasztiával kell a pragmatika szankczió alapján kibékülnie, hanem egyszersmind a nemzetiségek méltányos követeléseit is teljesítenie kell.

»El vagyunk határozva, irta Deák Ferencz, mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk a mit az *ország szétdarabolása s önállásának feláldozása nélkül tehetünk*, hogy a honnak minden nemzetiségü polgárai érdekekben és érzelemben összeforrjanak. Óhajtjuk törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani.« A kibékítés és békülékenység ezen hangja állandó akkordot képezett Deák Ferencz feliratoiban és beszédeiben. A magyar politikának a forradalmi iránynyal szakító vezére ekkép művét szintén csak úgy tartotta egésznek s minden rázkódtatástól biztosítottnak, ha a kibékülés a nemzetiségekkel is megtörténik. A másik irány, a mely az Ausztriától forradalom által való elszakadást hirdette s a melynek vezetése a magyar emigráczió, illetőleg Kossuth Lajos kezében volt, még erélyesebben fejezte ki a nemzetiségekkel való kibékülés szükségességét, mert helyre akarta hozni az 1848-ban elkövetett hibát s a nemzetiségeket s különösen a románokat el akarta vonni az osztrák reakczió oldaláról és egy ujonnan kitörendő fegyveres akczióban a dinasztia ellen akarta felhasználni. Deák és Kossuth iránya megegyezett abban, hogy mind a kettő őszinte volt, hogy egyik sem akarta üres igéretekkel áltatni a nemzetiségeket. Bratianunak tehát nem volt igaza, a mikor Cavour előtt így nyilatkozott: »Én nem hiszek a magyar urak szabadelvüségében és mérsékletében.« »Álarcz az, a mely alatt a császárt akarják megcsalni.« Deák és Kossuth nemzetiségi politikája abban is

megegyezett, hogy a nemzetiségi igények kielégítését nem előleg gyanánt helyezték kilátásba, hanem a magyar szabadság kivivásának természetes következménye gyanánt tekintették. Az igéret mértékei azonban a két nemzetiségi politikában lényegesen különböztek, a mi különben nagyon természetes. Deák Ferencz békés kiegyenlítést akart a Habsburg dinasztiával s a 48-iki magyar államot akarta restaurálni. Kossuth ellenben s a magyar emigráczió legnagyobb része va-banque-politikát csinált; el akarta szakítani Magyarországot Ausztriától s elment egész a dunai konfederáczió tervezetéig. Senki sem csodálkozhatik, mi sem akarjuk megróni Kossuth emlékét s a magyar emigrácziót a miatt, hogy hajlandó volt a nemzetiségeknek s névszerint a románoknak oly engedményeket tenni, a melyeket sem a magyar nemzet, sem Deák Ferencz el nem fogadhattak volna. Ez engedményeket megmagyarázza azon körülmény, hogy Kossuth Lajos hajlandó volt még egy uj államalakulásba is belemenni, csak hogy az általa gyülölt dinasztiával szakíthasson. A mikor Kossuth Lajos elfogadta a dunai konfederáczió eszméjét, szükségkép el kellett fogadnia egyszersmind a federativ rendszert; de a forradalmi politika ezen legszélsőbb elvadulásának idején sem szakított Kossuth Lajos teljesen a magyar történeti állammal s Magyarország területi integritásával. Sem a brusszai tervezet, sem a Cuzával kötött egyezmény nem fogadta el a román emigráczió által sürgetett azon eszmét, hogy Erdély kiszakíttassék a magyar állam kötelékéből. Annál kevésbé fogadta el Erdélynek a két román fejedelemséghez való csatolását. Erdélynek külön autonomiája az, a mibe Kossuth Lajos s a magyar forradalmi politika beleegyezett volna; de még ezen külön autonomia sem volt Kossuthnál s a magyar emigrácziónál feltétlen elv, hanem csak azon *legvégsö határ*, a meddig a Habsburg dinasztiával és Ausztriával végleg szakító irány elment volna. Mint *eshetőség* jött számba Erdély közigazgatási autonomiája s nem pedig mint a federáczió szükséges következménye. Kossuth Lajos

brusszai tervezete nem tartalmazza ugyan a Cuzával kötött második egyezmény 6. pontját, a mely kimondta, hogy Magyarország felszabadulta után Erdély határoz azon kérdés felett, valjon közigazgatásilag akar-e egyesülni Magyarországgal vagy sem; de bár Kossuth Lajos irataiban nem ad felvilágosítást e pontra nézve, a dunai konfederáczióra vonatkozó munkálata kétségtelenné teszi, hogy az megfelelt intenczióinak.

Nem Kossuth Lajos ellen hozom föl ezeket, sőt épp megfordítva, azt akarom bizonyítani, hogy még a forradalmi irány legkétségbeesettebb politikája is visszariadt a románoknak teendő területi engedménytől. Kossuth Lajos legvakmerőbb tervezgetései közepett is, mintegy csak hallgatag járult hozzá azon lehetőség elfogadásához, hogy Erdély külön autonómiát kapjon. *De Erdély elszakadását Magyarországtól még a legkétségbeesettebb magyar politikusok sem fogadták el.* Soha, sőt, ismételem, hogy még Erdélynek külön közigazgatási autonómiája is csak mint *lehetőség* jött figyelembe a forradalmi irány vezérférfiainál. És mily soká kellett távol lenniök e vezérférfiaknak az országból és mily külföldi befolyások s névszerint a román emigráczió mily befolyása alatt kellett állniok, hogy az 1848. és 1849-iki álláspontjuktól ide eltévedjenek. A *területi* engedmény még mint lehetőség is ki volt zárva, nemcsak a magyar politikából, hanem *minden magyar politikájából.* A nemzetiségeknek s névszerint a románoknak teendő engedmények az *egyéni* és *politikai* szabadság körében mozogtak, Wesselényi törvényjavaslatától kezdve egészen Szemere törvényéig. Kossuth Lajos 1848-ban és 1849-ben szintén csak az egyéni szabadság és politikai egyenlőség alapján állott, minden területi engedményt visszautasíttatott; visszautasította azt is, hogy a románok külön kapitányt kapjanak s az ország felforgatására vezető gondolatnak mondta azt, hogy a hivatalok fajok szerint osztassanak fel. A Jankuval való alkudozások idején sem ment tovább, s ő, a ki később Brusszában beleegyezett a külön nemzetiségi főnökök választásába, 1849-ben tisztán nyelvi és kul-

turai konczessziókra szorítkozott. Késznek mutatkozott arra, hogy a román nép szabadon használhassa nyelvét iskoláiban, egyházaiban s a községben, melyet teljesen hajlandó volt naczionizálni a lakosság többségének nyelve szerint. Szabaddá akarta tenni a román nyelv használatát a kormánytól kezdve minden hatóságnál és biróságnál, a mennyiben az ügyvédi képviselet hiányzanék. A Balcescu-féle tervezet sem ment területi engedményig a románok javára; sőt ezen a magyarok és a románok közt közvetítő javaslat nyiltan kimondta, hogy a törvényhozás nyelve a magyar lesz s az adminisztráczió nyelve, a mennyiben azt a magyar állam egysége megköveteli, szintén magyar leend. Csak egy lépés történt tovább az adminisztráczió naczionálizálása felé, a mennyiben nemcsak a községi adminisztratió nyelve lehetett volna román, hanem egyszersmind azon megyéké, a melyek kizárólag (!) román lakossággal birtak. A román iskolák román tannyelve sem ekkor, sem máskor nem jutott kérdésbe. A Szemere-féle törvény, illetőleg törvényjavaslat, mert hisz az törvenyerőre formai okokból sohasem emelkedett, meglepően hasonlított az 1868-ban létesült nemzetiségi törvényhez. A kormányzati, igazgatási, törvényhozási és katonai hivatalos nyelv, e javaslat szerint, a magyar leendett; a község maga határozta volna meg igazgatási nyelvét; a megyékben a lakosság többsége lett volna hivatva meghatározni a tanácskozási és ügykezelési nyelvet. A kormánynyal és a többi hatóságokkal azonban még azok a megyék is tartoztak volna magyarul levelezni, a melyeknek töbsége nem magyar.

Jellemző, hogy még a kétségbeesés napjaiban sem ment el a magyar parlament a románoknak teendő *területi* engedményig, midőn az egész nemzeti ügy már elveszni látszott. A legvégső veszély pillanatában sem lehetett volna a magyar parlamentben elfogadtatni oly törvényjavaslatot, mely a románoknak területi engedményt ad.

Ha ismételve emlékeztetek rá, hogy később, az emigráczió idején, még a legszélsőbb forradalmi irány is csak feltételesen

s abban a hiszemben volt hajlandó kilátásba helyezni Erdély önkormányzatát, hogy a Királyhágón túl majd összehivandó gyülés az 1848-iki szellemben újra kimondja Erdély unióját Magyarországgal, s figyelembe veszszük, hogy tulajdonkép való területi engedmény ez által még feltételesen sem volt kilátásba helyezve; mert nem volt kimondva, hogy Erdély önkormányzata román leend: csak nagyon természetes, hogy a békés kiegyenlítés s a történeti tradicziókhoz hű magyar politika vezére, Deák Ferencz, annál kevésbbé mehetett el a nemzetiségek s névszerint a románok kibékítésénél a területi engedményig.

A külön autonomia és a külön terület fogalma nem volt kizárva a magyar nemzet és Deák Ferencz kibékítési politikájából, a hol ez történeti előzményekkel és jogos alappal birt. A magyar nemzet és a magyar szabadság elleni támadást Horvátország kezdte; ez állt legelőször a bécsi reakczió szolgálatába, ennek volt a legelőször szervezett katonai ereje, a melyet ellenünk fordított. Janku és Axente vérfürdői daczára a magyar nemzet nagyobb haragot táplálhatott a horvátok mint a románok iránt. És úgy a magyar nemzet, mint vezére Deák Ferencz mégis mindjárt kezdetben elfogadták a Horvátországgal való kibékülés eszméjét, a külön terület s a Magyarországtól teljesen független beligazgatás gondolatának alapján.

Magyarország tényleg 1868-ban, tehát ugyanakkor, midőn meghozta nemzetiségi törvényét a külön terület és a független közigazgatás alapján, ki is békült a horvátokkal, ugyannyira, hogy *Magyarország és Horvátország közt semmi antagonizmus nem áll fenn.*

Ennek oka azonban nemcsak a történeti fejlődésben, s abban a tényben volt, hogy Horvátország mindig külön területtel s az önálló közigazgatás embriójával birt; hanem főleg azért, mert területi különállása geografiai és ethnografiai biztosítékokkal birt. A Dráván tul ugyanis a magyar királyság majd teljesen tisztán szláv lakossággal bir, horvát kézben vannak még a kulturai pontok is; s a történeti, államalkotó

magyar faj a kiegyezés idején a Dráván tul alig létezett nagyobb mértékben s ott csak ez idő óta foglalt tért.

A többi nemzetiségekkel, románnal, tóttal, szerbbel stb., területi alapon nem történhetett kiegyezés, mert hiányoztak nemcsak a történeti előfeltételek, hanem egyszersmind a területi különállás geografiai és faji előfeltételei is. Különösen hiányoztak a románokra nézve ezen feltételek annyiban, a menynyiben ezek nem voltak hajlandók megelégedni Erdélynek oly különálló területi autonomiájával, melyben a többi, nem-román lakosság szintén részt vesz. A legjellemzőbb és igen érdekesen világítja meg a román felfogást Erdély külön területi autonomiájáról az a tény, hogy, midőn a bécsi reakczió által diktált márczius 4-iki alkotmány Erdélyt különválasztotta közigazgatásilag Magyarországtól, de úgy, hogy a szász nemzetiséget régi autonom jogaiban megtartotta, ez ellen a románok határozottan tiltakoztak s a bécsi udvart hálátlansággal vádolták. A román liga erdélyi hívei most is úgy értelmezik Erdély autonomiáját, hogy a román nép elnyomhassa a magyarokat és szászokat, a mely értelmezés ellen Kossuth már 1848-ban tiltakozott.

Deák Ferencz épen nem fogadhatta el e román felfogást s a közjogi kiegyezés után nem mehetett tovább az 1868-ban létrejött nemzetiségi törvény álláspontjánál. Nagy alkotásának első része, a közjogi alku, fényesen sikerült, Magyarország a dualizmusban megtalálta állami és nemzeti létének feltételeit. Művének második része sem volt egészen sikertelen, a nemzetiségi törvény kielégítette a nemzetiségek jogos követeléseit. Tény, hogy Horvátországról nem is szólva, a melylyel való kiegyezés sikerét a román liga szépen elhallgatja, a legtöbb nemzetiség és a magyar állameszme közt közeledés történt. Közeledtek tótok, ruthének, szerbek, a német fajról nem is emlékezve meg külön, mely a szászok kivételével soha sem helyezte magát ellentétbe a magyar fajjal. Mégis kétségtelen, hogy Deák Ferencz alkotásának második része

csak félsikerü volt. *Ennek oka azonban nem a magyar nemzet szükkeblüsége, legkevésbé pedig az, mintha a magyar politika vezérei megcsalták volna a nemzetiségeket s névszerint a románokat.* Még a forradalmi vezetők, mint Kossuth Lajos, sem csalták meg őket, s ha az ő politikájuk diadalmaskodik, bizonyára megtartják igéretüket. Annál kevésbbé csalta meg a nemzetiségeket, s így a románokat, Deák Ferencz, a ki fennebb idézett szavai szerint már kezdetben kijelölte a kibékülés határát s ugyancsak idézett szavai által a területi engedményt határozottan kizárta. A tulzókkal való kibékülés elmaradását okozták maguk a tulzók, de remélem, hogy eljövend az idő, *midőn a románság józan többsége elejti a kibékülés területi föltételét.* És akkor azután megvalósulhat teljesen Deák Ferencz nagy művének második alapgondolata is, a magyar nemzet s a nemzetiségek teljes egybeforrása, mint létesült a korona és a nemzet benső egyesülése.

IV. FEJEZET.

A román követelések.

Nézzünk szemükbe határozottan és részletesen azon követeléseknek, a melyeket a dákoromanizmus, vagy pusztán csak a romanizmus nevében, Erdély irányában felállíttanak. A második rész második fejezetben felsoroltam már a területre és nyelvre vonatkozó román igényeket. Itt világotom meg azokat részletesebben. Erdély fegyveres elszakítása Magyarországtól nem lehet sem vitatkozás, sem érvelés tárgya. Ez egyszerűen hatalmi kérdés; fegyverek kérdése, mint minő mindig volt Elszász-Lotharingia hovátartozása. Ha Ausztria-Magyarország oly hatalmas ellenfél által megveretnék, amely le tudná szorítani az összes európai érdekeket, s felbontva a monarchiát, Erdélyt kiszakítaná a magyar állam közösségéből és Romániához csatolná, ez oly hatalmi tény lenne, mely esetleg bevégzett actust hozna létre. Ezzel szemben hasztalan volna a jogra való minden hivatkozás, mint az ily esetekben történni szokott. *Az a közel egy millió, túlnyomólag magyar és csak sokkal kisebb részben német lakosság, mely a szoros értelemben vett Erdélylyel a román királyságba löketnék,* kétségkivül legsajnálatosabb sorsban részesülne; mert nemzetisége a román királyságban határozottan veszélyben forogna. De ismételem, e kérdés nem tartozik a vitatkozás terére. Meg vagyok ugyan győződve, hogy, habár az osztrák és magyar monarchia nem volna elég erős a magyar állam területének megvédelmezésére, az európai konzervativ érdekek segítenék a védelem

munkájában; mégis kétségtelen, hogy e kérdés felett csak is a fegyverek dönthetnének. Ugyanez áll a dunai konfederaczióra vonatkozólag, melyet legújabban, bizonyára csak taktikából, ismét emleget a bukaresti liga. Az osztrák-magyar monarchiának a federáczióra való átmenetele pedig megtámadná ennek szerkezetét, s erről már szóltam. Érdekesebb a román követeléseket azon téren vizsgálni, ahol látszólag nem akarják megtörni a monarchia és a magyar állam területi épségét. *Látszólag*, mondom, mert még az autonomiára vonatkozó minden román követelés is a háttérben Erdély elszakítását és Romániába való bekebelezését rejtegeti. E téren három tétellel állunk szemben.

1. Erdély román autonomiája egész a Tiszáig. Ez magába foglalná a Királyhágon innen mindazon törvényhatóságokat, a melyekben a román lakosság legalább tekintélyes kisebbségeket képez.

2. A tulajdonkép való Erdély román autonomiája, csak is a Királyhágón túli részekre szorítva.

3. A román nemzeti autonomia feladása mellett közigazgatási nyelvterületek kikerekítése, a Királyhágón túl és innét. E terület, a románságot illetőleg (a hol t. i. a románság legnagyobb percentet képvisel) Brote német nyelven megjelent munkája szerint, 18 törvényhatóságot foglalna magában.

1. A történelmi jog és Erdély.

Mielőtt az egyes tételek vizsgálatára áttérnék, szükségesnek tartom, kitérni a dákoromán izgatók azon logikátlan tételére, hogy, míg egyrészt megtagadják a történelmi jog érvényét, midőn az Magyarország javára szól, másrészt azonnal fontosnak tartják a történelmi jogot, mihelyt a román követelések mellett vonultatják fel. De leginkább szükségesnek tartom a román vádaskodókat a történelem nevében figyelmeztetni, hogy alapos tévedésben vannak, midőn Erdélynek

Magyarországtól való különállását bizonyítva, azt képzelik, hogy egyszersmind bebizonyították Erdély történeti autonomiáját.

Erdély, a midőn Magyarországtól különválva élt, *állam* volt és nem *tartomány*. Horvátország ellenben soha sem volt állam, hanem Magyarországnak többé-kevésbé autonom tartománya. Ebben van a fő külömbség Erdély és Horvátország, valamint a magyar és dákoromán álláspont közt. E külömbséget hagyta figyelmen kívül a román liga, pedig ez a lényeges, mert Horvátországgal e miatt lehetett kiegyezni, területi különállás és önkormányzat alapján. És e kiegyezés nemcsak a törvény betűje által, hanem egyszersmind a szivekben történt. Gróf Khuen-Héderváry horvát bán örök emlékét állította fel államférfiúi képességeinek Horvátország paczifikácziója terén. De a béke állandó garancziáját az képezi, hogy Horvátország autonomiája és területi különállása a történelemben gyökerezik. Erdélyország ellenben az utolsó századokban önálló *állam* volt, tehát ép a román liga által hánytorgatott történelmi multja miatt nem kaphat külön autonomiát, hanem csakis külön állami lételt nyerhetne.

Ez a logika. A román liga követeléseiben azonban semmi logika nincs; annál kevésbé található fel ez abban a vaskos kötetben, melyet Brote Jenő »Die Rumenische Frage in Siebenbürgen und in Ungarn« czím alatt legújabban közzétett. Ez az okmány-konglomeratum egyáltalán nem világítja meg a kérdést, csak konstatálja a tényt, a melyet különben is mindenki ismer, hogy Erdély századokon keresztül nem tartozott Magyarországhoz, és feleslegesen bizonyítgatja, hogy az absolutizmus korszakában, az uniónak 1848-ban történt kimondása után, Erdély ismét külön kezelésbe jutott.

Brote úr és a román liga mit sem törődik azzal az említett különbséggel, hogy Erdélynek régi különállása nem autonom, hanem állami különállás volt. Annál kevésbé jut eszébe a történet tényeihez híven konstatálni, hogy Erdély a

mohácsi vészig Magyarország kiegészítő részét képezte; Magyarországgal együtt alkotta a szoros értelemben vett magyar államot, míg a Magyarországtól többé-kevésbé hosszú időn át függő tartományok a tágabb értelemben vett magyar birodalom alkatrészei valának. A mohácsi vész után azonban csakhamar véget ért az állami kapcsolat Magyarország és Erdély között. Ez külön fejedelemséggé lett, gazdákat változtatott, hosszú időn át a török szultán vazallus országa volt, a menynyiben ez erősítette meg Erdély fejedelmeit. Amidőn I. Lipót alatt, 1691. deczember 4-én Erdély a Habsburgok jogara alá került, szintén megtartotta a mohácsi vész után bekövetkezett különállásának formáit. Amidőn e tényt Brote úr ismét feleslegesen bizonyítgatja, újra csak önmaga és a román liga ellen bizonyít, a mennyiben e tényből kitűnik, hogy Erdély I. Lipót alatt sem kapcsoltatott vissza Magyarországhoz, hanem az erdélyi fejedelmek is a török szultán kezelése helyett az osztrák császár — és nem a magyar király — kezelése alá került. Ha Brote úr és a román liga nem akarnának túl sokat bizonyítani, sokkal többet bizonyítanának a romanizmus javára, Ha okosak volnának, s ha a történelem nyilvános tényei meg nem czáfolnák őket, akkor különösen kettőt kellene bizonyítaniok. Az első az, hogy Erdély a mohácsi vész után sem volt végleg elszakítva Magyarországtól, hanem csakis autonom provincziát képezett, vagy legalább ilyenné tette azt a Lipót-féle diploma. Akkor volna némi történeti jogfolytonossága azon követelésnek, hogy Erdély, mint a magyar állam alkotó része, külön területi autonomiát kapjon. A történelem nevében azonban csak két követelés léphet fel. Az egyik a magyar, a mely arra támaszkodik, hogy Erdély a mohácsi vész előtt Magyarország kiegészítő része volt, a mohácsi vész által és után ettől erőszakkal szakíttatott el; I. Lipót idejében a Habsburgok uralma alá került ugyan, de alkotmányunk ellenére nem kapcsoltatott vissza Magyarországhoz. De mikor Magyarország és Erdély egyaránt kivívták teljes szabadságukat, a mult nagy

hagyományaihoz képest újra egyesültek. Ez történt 1848-ban, a midőn a kényuralom és erőszak Világos után ismét elszakították az alig restaurált kapcsokat, Erdély újra külön létet kapott ugyan, de a Habsburg-dynastiával történt 1867-iki kiegyezés által Magyarországgal utoljára és véglegesen egyesült. Ez az igazi történelem és az igazi jogfolytonosság.

De lehetséges egy másik felfogás is, legalább mint logikai képlet, a mely Erdély hosszú időn át létezett különállásába kapaszkodva, azt a történeti fikcziót állítja fel, hogy, mivel Erdély századokon keresztül külön állami léttel birt, a bevégzett tények daczára újra külön állammá legyen. Ez ugyan képtelenség, mert Erdély mint külön állam nem állhatna fenn s vagy ujra Magyarországba olvadna, vagy a keleti Kárpátokon túl levő román állam alkatrészévé lenne. E felfogásban azonban mégis van logika, s a fegyverek hatalma valóban fel is idézhetné egy Ausztriára és Magyarországra végzetes háború esetén, hogy Erdély újra kiszakadna a magyar állam közönségéből. A nyiltan bevallott dákoromán felfogásban tehát szintén van logika, hogy Erdélyt Oroszország, vagy bármely más hatalom segítségével Romániához kell átkapcsolni. Csak Brote úr és szövetségeseinek felfogásában nincs logika, a midőn nyiltan nem mindig mernek a dákorománizmus álláspontjára helyezkedni, hanem kerülő utakon igyekeznek ide jutni. A midőn Erdély számára sem külön állami létet, sem Romániába való beolvadást nem követelnek, hanem a történeti hagyományokba csimpeszkedve, megelégedni látszanak a külön területi autonomiával. Koronként eláruljták magukat, s követelik egyiket és másikat is. De midőn taktikáznak, az autonomiára szoritkoznak. E taktikázás azonban a mellett, hogy csak kendőzés, nélkülöz minden értelmet. Oly hóbort, melyben nincs rendszer: »There is no method in it.«

A másik a mit Brote urnak és a ligának bizonyítani kellene, az volna, hogy Erdély a nemzeti fejedelemség bukása után is szerette a Magyarországtól való különlétezését s hogy

e különlétet fen is akarta tartani és csakis a magyarok mesterkedése törte meg Erdély partikularizmusát. Az igazságos történet azonban azt tanítja, hogy Erdély alkotmányos tényezőiben a Lipót-féle diploma óta mindig megvolt a hajlam a Magyarországgal való egyesülésre. Ez egyesülést az alkotmányos tényezők ki is mondták 1848-ban és 1867-ben egyaránt. A Liga erre azt mondja, hogy az unio 1848-iki nagy ténye a románok nélkül jött létre. Ez annyiban igaz, a mennyiben a románság Erdélyben 1848-ig — elismerjük, eléggé hibásan — nem birt megfelelő alkotmányos képviselettel. De Erdély akkori alkotmányához képest, a mely rendi jelleggel birt, az unio aktusa egészen törvényesen jött létre. Különben románok is részt vettek abban. Mindenesetre törvényesebben jött létre, mint Oláhországnak és Moldvának egyesülése, a mely a legnagyobb erőszak, a néptömeg fenyegetésének nyomása alatt létesült, a nemzetközi szerződések ignorálásáról nem is szólva.

Szintén egészen törvényesen jött létre Erdély s Magyarország uniójának az 1867-ki kiegyezés után történt reaktiválása. És az erdélyi románok most már mindazon alkotmányos jogokkal birnak, melyek a speczifikus magyar fajt megilletik; most tehát módjukban volna az Erdélylyel történt unio fölbontására alkotmányos formák közt törekedni. De ha ezt tennék is, csak oly ferde helyzetbe jutnának, mint Brote úr és barátai. A három százados mult nevében egyedül állami létet követelhetnének Erdély számára. A dákorománizmus nevében pedig azt követelhetnék, hogy Erdély a román királyságba kebeleztessék be. A mit a mult nevében és a logika legegyszerűbb törvényei szerint követelni nem lehet, ez Erdélynek a magyar állam keretében való területi autonomiája. Minden bizonyítás tehát, a mely Erdély függetlenségét tolja előtérbe, a Brote-féle álláspont ellen szól. A történelmi jogot, a melyet a románok ki akarnak küszöbölni a velünk való vitatkozásból, az unió kérdésében román szolgálatba akarják vinni. De a balvégzet utóléri a román vitatkozókat, a midőn azon egyetlen

egy esetben is, a **melyben történeti** jogra hivatkoznak, ez a jog **leghatározottabban ellenük fordul.**

2. Erdély román autonomiája a Tiszáig.

A mi Erdély román autonomiáját illeti a Tiszáig, e követeléssel végezhetek legrövidebben. Eltekintve a történeti jogtól, magyar állami és nemzeti érdektől, e követelések megvalósítása, még román nemzeti álláspontra helyezkedve is, teljesen képtelenség. Habár az összes vagyoni, kulturai és értelmi fölényt mellőzni is lehetne valamely adminisztrativ szerkezet létesítésénél, maga azon tény, hogy az ekkép megjelelt területen a románság mint faj is *kisebbségben* volna, elégséges e követelés tarthatatlanságának bebizonyítására. A következő statisztikai adatok világosan beszélnek. Erdélynek, továbbá a Tisza-balparti vármegyéknek (Békés, Bihar, Hajdu, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szilágy és Ugocsa) és a Tisza-Maros szög megyéinek (Arad, Csanád, Krassó-Szörény, Temes, Torontál) népességi adatai anyanyelv, illetőleg nemzetiség szerint a következők (az elenyészően csekély számban képviselt nemzetiségeket nem véve figyelembe):

	Összes lakossság	Magyar	Német	Tót	Oláh	Rutén	Szerb
Erdély	2.251,216	697,945	217,670	1,880	1.276,890	351	—
Tisza balpart .	2.069,690	1.224,866	78,575	73,287	526,195	156,195	—
Tisza-Maros szög	1.907,596	328,993	432,054	42,244	782,875	—	266,959
Összesen	6.228,502	2.251,804	728,299	117,411	2.585,960	156,546	266,959

Itt tehát 2,585.960 oláhhal 3 millió 672 ezer nem-oláh lakós áll szemben. A nem-oláhok száma több mint egy millió-

val mulja felül e területen az oláhokét, s magyar mindössze kerek 300.000-el lakik csak kevesebb e területen, mint oláh. Az oláhok számaránya 41.68°/₀. E területen tehát, a melyre a dákorománu eszme a Tiszáig építi fel a román aspiráczlókat, képzelhetlen minden román autonomia, mert hisz a románság e területen kisebbségben van. A kulturai viszonyokról felesleges itt megemlékezni. Már maguk a felsorolt számok mindent megvilágitanak. Fontosabb kérdés az, mely Erdélylyel áll kapcsolatban.

3. A szoros értelemben vett Erdély román autonomiája.

Erdély összes lakossága 2,251.216. Ebből magyar 697.945, német 217.670, tót 1.880, oláh 1,276.890, ruthén 351, horvát 431, szerb 177, vend 145, egyéb nyelvü 55,727. Az oláhok itt, a Királyhágón tul, a lakosságnak 56.72°/₀-át, tehát csak valamivel többet képezik felénél. De e területen is kivihetetlen a román autonomia, mert hisz az két fajt, mely számbelileg is majdnem akkora mint a románság, kulturailag pedig ennél sokkal magasabban áll, az elnyomott fajok színvonalára sülyesztene le: ez a magyar és a szász. Mert Erdély autonomiája alatt a liga és a dákorománok határozott román politikai alakulást értenek. Így értették ezt az utóbbiak már 1848-ban, a midőn Erdélyből a bécsi reakczió segítségével román tartományt akartak csinálni. Román politikai alakulás volt szemük előtt 1849-ben, midőn a román egységet ki akarták terjeszteni Bukovinára is. Így értették speczialisan Erdély különállását az októberi diploma, vagy később az 1863-iki birodalmi alkotmány alapján. Ez alkotmány a forduló pont a tulzó románok politikájában. Ennek létrejötte idején, 1863-ban, feladták Ausztriára vonatkozó igényüket, vagyis a teljes román egységet az akkori osztrák birodalom határain belül. Ez időtől kezdve soha sem zaklatták Bécset Bukovinára vonatkozó igényük kifejezése által. Miután a Magyarország, sőt Ausztria

népeinek megkérdezése nélkül kizárólag oktroi által létesült birodalmi alkotmány Erdélynek területi különállást adott Magyarországtól, a román egység hívei egyelőre elégségesnek tartották e különállást czéljaik megvalósítására. Erdélyben, bár csekély, de számszerű többségben voltak a románok, s így a román egység emberei itt akarták keresztülvinni a románság uralmát, hogy azután, mikor Erdély román tartománynyá alakult át, folytathassák működésüket Dákoromania érdekében s majd, a román egység czélja felé, más államok irányában.

Ezért ragaszkodtak a román túlzók oly makacsul még az Ausztriában is megvetett és megszünt birodalmi alkotmányhoz, és azért is ellenségei a magyar alkotmánynak, a mely hasonlíthatlanul több szabadságot ad a románoknak, csak területi különállást nem. E területi különállás hiánya miatt nem fogadták el a magyar alkotmányt a túlzó románok, s midőn e területi különállást az 1868-iki nemzetiségi törvény sem adta meg, a szerdahelyi értekezlet 1869-ben kimondta a románok politikai passzivitását. Ez értekezlet visszatért az 1863-iki birodalmi alkotmány alapjára s erre helyezte a román nemzeti politikát. A reakczió ezen alkotmányának alapján maradt az 1881-iki nagyszebeni román programm is, vagyis követelte Erdély területi különállását a *román nyelv igazgatási használatával*. Ekkép tehát Erdély autonómiája a román nemzeti eszme evolucziójának valamennyi fázisában mindig román nemzeti autonómiát jelentett, vagyis a román többség uralmát a magyar és német kisebbség felett. És jelentené ma azt, hogy Erdélyben 1,276.890 oláh uralkodjék 697.945 magyar és 217.670 német felett.

Feltéve tehát, hogy a magyarság állami érdekeinek feláldozása mellett beleegyeznék Erdély területi különállásába, Erdély román nemzeti autonómiája azt jelentené, hogy a számbelileg is majdnem egyenlően nagy magyarság és németség *mesterségesen csinált* román hegemónia alá kerüljön.

E hegemóniát ugyanis csak legmesterségesebb és leg-

erőszakosabb eszközökkel lehetne létesíteni még akkor is, habár Erdély teljesen különálló állami létet kapna, mert a számbelileg sem valami jelentékeny többség igen alárendelt helyzetbe jut a sokkal magasabb kulturával szemben. A demokráczia legnagyobb szélsősége, mely csak a számok erejét tekinti, és a többségnek alárendeli a kisebbséget, még a demokratiának e legnagyobb tulzása sem nullifikálhatja a gazdasági és kulturai főlényt. Ez pedig annyira a magyarok és a szászok kezében van, hogy a románok számbeli többsége e fölénynyel szemben egészen összetörpül.

Ha tehát Erdély egész szabadadon kibontakozhatnék is a magyar állam kötelékéből, s ugy egészen magára hagyva, választhatna magának területi önállást és önkormányzatot, s ha mindkét kérdés az általános szavazati jog alapján bocsájtatnék Erdély lakosságának döntése alá, még ez esetben is kétséges, vajjon a magyarok és a szászok nagy kulturai fölénye és csekély számbeli kissebbsége miatt a szavazás eredménye kedvező lenne-e a románokra? Nem hiszem, hogy, ily számbeli és kulturai viszonyok közt, még az általános szavazat is megvalósítaná Erdélynek a magyar államból való kiválását, vagy akár autonomiáját. Ahhoz pedig, hogy Erdély autonomiája leigázza az óriási kulturai fölényben levő magyarokat és szászokat, valóságos zsarnoki hatalom kellene. Oly hatalom, minővel a czárizmus képes érvényesiteni törekvéseit. A szabadság eszközei mellett és a szabadság légkörében Erdélynek még akkor sem lehetne román autonomiája, habár a magyar törvényhozás s az állami akarat beleegyeznék. Erdélynek ez esetben lenne különállása és külön területi önkormányzata, csakhogy ez nem volna *román*.

Ebből tehát látható, hogy a román egység eszméjének hivei hasztalan teszik végső czéljuk felé vezető utjuk kiindulási pontjává Erdély román autonomiáját. Ez autonomiának nem pusztán a történeti jog s a magyar állam hatalma a gátja, hanem egyszersmind gátját képezik maguk az erdélyi viszo-

nyok, a melyeket semmiféle vádaskodás vagy czélzatos ferdités által megváltoztatni nem lehet.

4. Nyelvterületek.

A román egység hiveinek néha vannak szerénységi rohamaik is. Európa előtt látszólag gyakran lemondanak a panromanizmus eszméjéről. Oroszországtól való féltükben nem igen merik feszegetni a besszarábiai kérdést. Osztrák reakczionarius barátaiknak is megteszik azou szivességet, hogy Bukovinát nem igen emlegetik. Néha még a gyülölt magyaroknak is hajlandók konczessziókat tenni, s ugy cselekesznek, mintha megelégednének Erdély román autonómiája helyett *Erdélynek nyelvterületekre való beosztásával.*

Ez azonban pusztán csapda és csalétek. A szerénykedésnek czélja semmi más, minthogy be akarnak bennünket mártani Európa előtt. Hivatkoznak arra, hogy még Csehországban is vannak nyelvterületek, a magyarok ellenben még Erdélyben sem akarnak ily kerületeket létesíteni, annál kevésbé akarnak Erdélynek román autonomiát adni. Kiváló mértékben érdemes e kérdéssel behatóbban foglalkoznunk, mert e foglalkozás még jobban megvilágítja Erdély viszonyait s a románok követeléseit.

Erdélyben, igenis, sőt a Királyhágón innét is vannak természetes nyelvterületek, de csak szűk határok közt. Ennek okát azonban nem a magyarok zsarnoksága képezi, hanem képezik maguk a viszonyok.

Hogy Erdély és a Királyhágón innéti román jellegű vidék nyelvi viszonyait megismerjük, vizsgáljuk meg ép azon területet, a melyet Brote német munkájában (Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn), mint specifikus oláh nyelvterületet jelöl meg.

A Brote által nagy diadalmasan oláh gyanánt feltüntetett nyelvterület a gyakorlatban következő alakkal bir. (a táblázatot l. a 84—85. oldalon):

E hivatalos statisztikai adatokból kitünik, hogy az u. n. román nyelvterületen, mely tehát nemcsak Erdély jelentékeny részét foglalja magában, hanem számos vármegyét Magyarországból is, 4,116.876 lélek lakik, s ebből 2,369.208, vagyis 57·55% román ugyan, de e lakossággal szemben áll még e specifikus román területen is több mint egy millió magyar, közel fél millió német és számos más faju nemzetiség. Már tehát a főösszegek mutatják, hogy román nyelvterületről még e speczifikus területen sem lehet szó, annál kevésbé lehet szó akkor, ha a közlött statisztikai adatok részleteit tekintjük.

Minden vármegyében össze-vissza vannak keverve a fajok. Csak két vármegye van, a hol a románok perczentszáma meghaladja a 80-at s e két vármegye Fogaras és Hunyad. De még ezen vármegyékben, is ép a kulturpontokon, a városban erős magyarság és németség áll szemben a románsággal. Annál inkább áll az a többi vármegyére nézve, a melyekben a románság perczentszáma mindig lejebb és lejebb száll, egész a 33-ig. De van különösen két oka annak, a miért az oláh nyelvterület román közigazgatással nem lehetséges. Ez okok egyike az, hogy, mint a közölt táblázat is mutatja, minden vármegyében legalább 3, sőt 4—5 faj lakik együtt; ekkép tehát lehetetlenség volna a közigazgatást és igazságszolgáltatást akár román lábra helyezni, akár pedig valamennyi faj igényeit kielégíteni. Csehországban és Belgiumban, a hol csak 2 faj lakik egymás mellett s egymástól néha egészen hermetice elkülönítve, lehetségesek volnának a külön nyelvterületek. Belgiumról szólok a harmadik részben. Itt Csehországra szorítkozom. Kirchof Alfréd Landeskunde-je szerint (megjelent Bécsben és Prágában, 1889-ben). *Csehországban van 15 tiszta német politikai kerület 749.000 lakossal és 25 tiszta cseh politikai kerület 1,642.000 lakossal.* A vegyes kerületek száma Csehországban is a legnagyobb: 49, s ebben 3,170,000 lakos van; de mégis vannak tisztán cseh és tisztán német kerületek, a melyekben a cseh és német lakosság külön lakik. Csehország $5^1/_2$ millió lakosa közt

Folyó szám	Megye neve	Terület □ kilo-méterek-ben	Összes lakosság száma	1 □ km.-re eső lakosság	Magyarok	
					száma	%
1	Fogaras	1,875.43	88,217	47	4,082	4.62
2	Hunyad	6,932.04	267,895	38	17,167	6.03
3	Alsó-fehér	3,576.50	193,072	54	30,181	15.63
4	Krassó-Szörény	9,750.16	407,635	42	10,879	2.67
5	Szolnok-Doboka	5,149.82	217,550	42	38,961	17.91
6	Torda-Aranyos	3,369.91	150,564	43	37,590	24.97
7	Beszt.-Naszód ...	4,014.35	104,737	26	4,994	4.77
8	Szeben	3,313.52	148,738	49	4,342	2.92
9	Szilágy	3,628.69	191,167	52	67,275	35.19
10	Arad	6,443.39	343,597	53	86,780	25.26
11	Kolozs	5,149.25	225,199	44	77,271	34.31
12	Kis-Küküllő	1,645.82	101,045	61	27,652	27.36
13	Bihar	10,961.63	516,704	47	283,806	54.93
14	Nagy-Küküllő ...	3,109.67	135,312	43	14,148	10.46
15	Temes	7,110.56	437,039	61	37,976	8.67
16	Brassó	1,803.63	86,777	48	26,116	30.09
17	Maros-Torda ...	4,324.63	177,860	41	102,572	57.67
18	Szatmár	6,491.23	323,768	49	198,429	61.28
	Összesen	88,649.63	4.116,876	46	1.070,221	26.00

Nem-magyarok		Oláhok		Németek		Egyéb anyanyelvüek	
száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
84,135	95.37	78,725	89.24	4,009	4.54	1,401	1.59
250,728	93.97	238,486	89.02	8,047	3.38	4,195	1.57
162,891	84.37	151,397	78.41	7,539	3.91	3,955	2.05
396,756	97.33	311,335	76.37	48,058	11.80	37,363	9.16
178,589	82.09	166,806	76.21	6,234	3.33	5,549	2.55
112,974	75.03	107,491	71.39	841	0.55	4,642	3.09
99,743	95.23	70,466	67.34	25,268	24.07	4,009	3.82
144,396	97,08	98,719	66.37	42,497	28.57	3,180	2.14
123,892	64.81	117,711	61.57	1,593	0.84	4,588	2.40
256,817	74.76	208,957	60.81	37,303	10.87	10,557	3.08
147,928	65.69	133,277	59.20	8,081	3.57	6,570	2.92
73,393	72.64	49,573	49.06	18,273	17.99	5,547	5.59
232,898	45.07	219,940	42.57	3,374	0.65	9,584	1.85
121,164	89.54	53,644	39.64	59,575	44.03	7,945	5.87
399,063	91.33	161,449	36.94	160,456	36.74	77,158	17.65
60,661	69.91	31,106	35.85	27,802	32.04	1,753	2.02
75,288	42.33	62,179	35.01	6,438	3.57	6,671	3.75
125,339	38.72	107,947	33.34	13,883	4.30	3,509	1.08
3.046,655	74.00	2.369,208	57.55	479,271	11.64	198,176	4.81

2,154.000 37²/₁₀% német és 3,470.000 62·8% cseh. A németek közül 36·4% lakik tiszta német és 63% vegyes kerületekben. A csehek közül 47% lakik tiszta cseh és 52% vegyes kerületekben. De ha még a fajoknak területi kettéválása nem is volna ily nagy és éles körvonalu; habár a cseh és német, Csehországban úgy volna összekeveredve, mint Erdélyben a magyar, román, német stb., valamikép csak mégis lehetne konstruálni igazgatást a *nyelvek dualizmusának alapján.* De ott, a hol, mint Erdélyben s az úgynevezett oláh nyelvterületen, 3—5 különböző fajú és nyelvű lakosság él együtt, ott ki van zárva még a lehetősége is annak, hogy ott fajok szerint lehessen külön területeket létesíteni.

A második szempont, a mire ráirányozzuk figyelmünket, az, hogy még ezen speczifikus oláh nyelvi vidéken is a kulturpontok (a városok) csaknem mind túlnyomóan vagy egészen magyarok. Alig hét városban marad a speczifikus magyarság az 50% alatt, a többiben mind fölötte áll a lakosság felének, sőt eljut közel a 100%-ig. A magyarul tudók számával pedig még ezen úgynevezett oláh területen is a városok lakosságának magyarsága, alig három esettől eltekintve, túlnyomó a többi lakosság fölött. S a nem magyar lakosság még ezen városokban sem oláh, hanem túlnyomóan német. Ekkép a Brote és a dákorománok által román nyelvvidék gyanánt megjelölt nyelvterületen is a kulturpontoknak, a városoknak határozottan magyar jellegük van. Legfeljebb még a német elem jut jelentőségre a városokban, a román elem alig.

A harmadik részben kimutatom, mennyiben vesz részt a románság a kulturában, ipari, kereskedelmi, gazdasági viszonyokban. Itt csak azt konstatálom, hogy a kulturai pontokat még a speczifikus oláh vidéken is a magyarság tartja megszállva, mint ez kitünik a következő statisztikai táblázatból:

(A külön román városi perczentet szintén a harmadik rész tünteti föl »A kultura és vagyon a fajok küzdelmében« czím alatt.)

Folyó szám	Város neve	Összlakosság	Magyar anyanyelvü	%	Más anyanyelvü	%	Magyarul tudó a magyarokkal együtt	%
1	Fogaras	5,861	2,397	40.99	3,464	59.01	—	—
2	Déva	4,657	2,187	46.96	2,470	53.04	2,298	64.38
3	N.-Enyed	5,932	4,208	70.94	1,724	29.06	5,011	84.47
4	Lugos	12,489	1,807	14.47	10,682	85.53	3,868	30.97
5	Deés	7,728	5,661	73.25	2,067	26.75	6,469	83.71
6	Torda	11,079	8,541	77.09	2,538	22.91	9,628	86.90
7	Besztercze	9,109	1,126	12.36	7,983	87.64	3,130	34.36
8	N.-Szeben	21,465	3,199	14.90	18,266	85.10	8,214	38.27
9	Zilah	6,474	5,992	92.55	482	7.45	6,325	97.70
10	Arad	42,052	25,901	61.59	16,151	38.41	35,090	83.44
11	Kolozsvár	32,756	27,514	84.00	5,242	16.00	31,694	96.76
12	Erzsébetváros	2,795	1,346	48.16	1,449	51.84	2,061	73.74
13	N.-Várad	38,557	34,239	88.80	4,318	11.20	37,621	97.57
14	Segesvár	9,618	1,630	16.95	7,988	83.05	5,114	53.16
15	Temesvár	39,884	10,657	26.72	29,227	73.28	21,663	54.33
16	Brassó	30,739	10,441	33.97	20,298	66.03	18,893	61.46
17	M.-Vásárhely	14,212	12,785	89.96	1,427	10.04	14,083	99.17
18	Szatmár	20,736	19,587	94.46	1,149	5.54	20,384	98.30

A fennebbi adatokból kétségtelenül kitünik, hogy, ha Magyarország szakítani akart volna is hagyományaival, történeti fejlődésével és el akarta volna fogadni a federáczió eszméjét, *ezt maguk a tényleges viszonyok tették volna lehetetlenné.* Lehetetlen, a fennebbi adatok szerint, nemcsak Erdély külön román autonomiája, hanem lehetetlen még a magyar állam keleti részeinek nyelvterületekre való beosztása is. De egyszersmind lehetetlennek bizonyult a komoly magyar politikusok azon törekvése, hogy a románok igénye, a mennyiben ez bár, nem külön területet, hanem külön politikai érvényesülést követelt, teljesíthető legyen.

5. A nemzetiségi törvény.

A magyar nemzet komolyan vette a Deák Ferencz feliratiban kifejezett azon igéretet, hogy a nemzetiségek igényeit lehetőleg ki fogja elégíteni. Mihelyt Magyarország régi alkotmányának birtokába jutott, lovagias jelleméhez híven sietett a nemzetiségi követeléseket a lehetőség határai közt teljesíteni. Az 1868: IX. t.-cz. által éppen a románság érdekeit akarta kielégíteni a görög keleti szerb egyháztól való különválás által. Nagy kedvezmény volt ez az oláhság számára, mert ez fölszabadította a szláv (szerb) egyház uralma alól.

Az 1868: XXX. t.-cz. állandó alapját rakta le a magyar és horvát nép testvéries békéjének. Az 1868: XLIV. tv.-czikk által a magyar nemzet a nemzetiségek s így a románság nyelvi követeléseit akarta a lehetőség korlátai közt kielégíteni. A nemzetiségi képviselők nem fogadták el e törvényt, mert ez sem területi különállást, sőt még nyelv-régiókat sem adhatott a nemzetiségeknek. Pedig ez a törvény elment a legvégső határokig, a meddig a magyar állameszme fölbontása nélkül elmehetett.

Söt túlment a gyakorlati lehetöség határain, mert több intézkedése a gyakorlati viszonyok miatt nem volt megvalósítható.

A Magyarország s Erdély egyesítése folytán egyszersmind a Királyhágón túli nemzetiségek az 1868: XLIV. tv.-czikk által teljes politikai elégtételt kaptak, a mi nem is volt máskép lehetséges, mert az 1868: XLIV. törvényczikk semmi egyéb, mint az 1848-iki jogegyenlőség megvalósítása a nemzetiségi viszonyokban.

Az 1868: XLIV. tv.-czikk konstruálta a politikai nemzet fogalmát s ennek körében megszüntetett minden grammatikai különbséget, tagjává tette a hon összes polgárait faj- és felekezetkülönbség nélkül. Bevezetésének első alineájában ugyanis kimondta a következőt:

»Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint és politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, — az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.«

A törvénynek ezen deklaracziója, mely az azelőtt közjogi páriaként tartott oláhságot is a magyar nemzet egyenjogú tagjává tette, midőn ekkép megállapította a magyar politikai nemzet bonthatatlan egységét, már elvileg kizárt minden federativ törekvést. *A hol ugyanis az állam szubjektiv fogalma, a nemzet egységes, ott szükségkép egységes maga az állam is.*

A federativ államokban sehol nincs egységes nemzet; így például Svájcz közjoga nem ismer egységes nemzetet, magában Ausztriában, mely pedig a federácziónak csak küszöbén áll, nincs politikailag egységes nemzet. Vannak osztrákok, csehek, lengyelek stb., de osztrák nemzet nem létezik.

Sokszor szidalmazott nemzetiségi törvényünk tehát ekképen helyes alapból indult ki, midőn minden félremagyarázás kikerülése végett törvénybe iktatta a magyar nemzet egységét, a mi különben 800 év elforgatása alatt soha kétségbe nem vonatott.

A törvény bevezetésének második alineája csak nyelvi engedményeket akart tenni, de szintén fölállította a határokat,

a meddig ezen engedmények elmehetnek az állam egységének megtámadása nélkül; sőt ugyanezen alinea határozottan utalt a gyakorlati lehetőségre is. Ezen érdekes és eddig kellőleg meg nem figyelt alineát szó szerint idézem:

»Minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos kapcsolatára nézve és *csak annyiban eshetik külön szabályok alá*, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége és az igazság pontos kiszolgáltatása lehetségessé teszik.

Ezen alineából világosan kitünik, hogy a *nyelvi engedmények csak annyiban voltak elvileg is lehetségesek, a menynyiben az állam egységét meg nem támadták. Ez volt az elsö föltétel.*

A második feltétel volt a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége.

A törvény következő pontjai azonban határozott ellentétben vannak ezen két feltétellel. *És ha csak az állam egységével volnának ellentétben, akkor még talán lehetne politikai sérelemről panaszkodni.* A nemzetiségi tulzók talán mondhatnák, hogy a nemzetiségeknek adott jogokat *a magyar állam egységének rovására* is érvényesíteni kell.

Mondják, hirdetik ezt s vádaskodnak miatta, de alaptalanul. Közjogilag úgy áll a dolog, hogy valamely törvénynek oly intézkedése, mely alapelvével, vagyis a törvényhozás vezérgondolatával ellentétben van, az nem létezőnek tekintendő, ha az nem mint kivétel konstruáltatott. Már pedig az 1868. évi XLIV. t.-cz. nemcsak kimondotta bevezetésében azon alapelvet, hogy a magyar nemzet egységes, hanem egyszersmind azt, hogy a nyelvek használatának egyik határa *az állam egysége*. Minden oly használat tehát, melyből az állami egység megbontása keletkezhetett volna, már eleve kizártnak volt tekintendő.

A nemzetiségi törvény legtöbb intézkedésének végrehajtása azonban már azért sem volt lehetséges, mert beleütközött a másik

feltételbe: a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetőségének feltételébe.

A 4. §-tól kezdve egész a 9. §-ig oly intézkedéseket tartalmaz a törvény a nyelvek használata tekintetében, a melyek egyszerüen lehetetlenné tették volna a kormányzásnak és közigazgatásnak nemcsak helyes, hanem egyáltalán való gyakorlását. Közigazgatás és igazságszolgáltatás egyáltalán belefulnak abba a nyelvzűrzavarba, amely az említett pontokban foglalt intézkedések gyakorlati keresztülvitele által létesült volna. Sőt még habár áldozatul esik is a közigazgatás és igazságszolgáltatás, a mi végre nem lehet vala közönyös nemcsak az államra, hanem magukra a nem magyar ajku honpolgárokra nézve sem, ezen pontok intézkedéseinek megvalósitása egyszerüen a lehetetlenséggel állott szemben.

Még a federativ jellegü államokban is a legalsó fokokon csak úgy lehetséges a nyelvi deczentralizáczió, ha ugyanazon területen legfeljebb *csak két nyelv, vagyis két faj lakik egymás mellett*; de egyszersmind ezen fajok, illetőleg nyelvek külön, s egymásba át nem folyó tömböket képcznek, mint Csehországban (Csehországról, valamint a fajok erdélyi keveredéséről fennebb már részletesebben szóltam). Magyarországon, illetőleg Erdélyben azonban a különböző nemzetiségek nemcsak külön tömböket nem képeznek, hanem, mint a fennebbi táblázat is mutatja, egymást át- és átszövik s egyszersmind nem két, hanem többnyire három, négy faj lakik egymás mellett.

Ily körülmények közt, még a legalsóbb fokozaton sem lehetséges az állami nyelv mellett külön politikai egyéniségeket adni a nemzetiségi nyelveknek s ekkép a nemzetiségeknek. A mennyiben a nemzetiségi törvény ezt megkisérlette, gyakorlati megvalósitása lehetetlennek bizonyult. A magyar nemzet s a magyar kormányok tehát nem szolgáltak rá a vádra, ho gy a nemzetiségi törvényt megalkották ugyan, de czélzatosan vonakodtak azt megvalósítani.

A nemzetiségi törvény azon két alapelvéből: 1. hogy a magyar nemzet egységes és osztatlan, 2. hogy a nemzetiségek, mint az oszthatlan magyar nemzet tagjai teljesen egyenjoguak, nem a különböző nemzetiségi nyelvek egyenjogusága, hanem az *egyének* egyenjogusága következik. A nemzetiségi törvény alapeszméje tehát az, hogy a grammatika nem képez választó vonalat s nem gátja az egyenjoguságnak.

Továbbá következménye a nemzetiségi törvény elvi deklaracziójának, *hogy a grammatika ne képezze gátját az egyén jogai érvényesítésének sem a közigazgatásnál, sem az igazságszolgáltatásnál.* Végül következik *a nemzetiségi törvény alapelveiből, a nem magyar ajku egyéneknek nemcsak politikai egyenjogusága, hanem egyszersmind azon joga, hogy szabadon fejleszthetik kulturáját.* A magyar nyelvet az állam nem kényszeríti fel egyik polgárára sem, ellenben szabadságot ad minden polgárának, hogy művelje nyelvét és kulturáját. És enynyi elég.

A nemzetiségi törvény ide vonatkozó intézkedései végre is vannak hajtva, mert végrehajtásuk lehetséges volt. Egységes nemzet és állam a nemzetiségi kérdést másképó, mint a teljes jogegyenlőség alapján nem kezelheti. Ennél többet másutt, mint federativ államban, a nemzetiségek nem is követelhetnek.

A mondottakból világosan következik kettő.

Az egyik az, hogy a nemzetiségi törvény már elvileg sem elégíthette ki a nemzetiségeket s különösen a románokat, mert nem biztosított nekik területi különállást. Ha tehát a törvény végrehajtható lett volna is, nem elégíthette volna ki a román aspirácziókat. A másik az, a mit már említettem, hogy a magyar törvényhozás, a midőn a nemzetiségi törvényben a különböző nyelvek használatáról intézkedett a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, tulment a nyelvviszonyokban gyökerező lehetőség határain.

A közigazgatásban, s annál kevésbé az igazságszolgáltatásban nem érvényesülhettek a fajok nyelvi igényei, mert

különben lehetetlenné lett volna ugy a kormányzás, mint az igazgatás. Ismételve utalok a csehországi viszonyokra s ez utalást nem lehet eléggé figyelmökbe ajánlani a mi román tulzóinknak és külföldieknek egyaránt. *A csehországi viszonyok mutatják, hogy még ott is, a hol a fajok száma nem haladja tul a kettőt, a hol ezek egymástól igen nagy területen külön élnek, mégis mily nehézségekbe ütközik a nyelvterületek felállítása.*

A magyar nemzet tehát nemcsak hogy meg nem csalta a nemzetiségeket, a Deák Ferencz feliratalban kifejezett nemzeti igéret nemcsak beváltatott, hanem a magyar törvényhozás az igéret beváltásánál, tulment a gyakorlati viszonyok által adott lehetőség határán. A románok vádakat emelnek ugyan az általuk különben el nem fogadott nemzetiségi törvény végre nem hajtása miatt. E törvény azonban csak is a nyelvek közigazgatási és igazságszolgáltatási használatára vonatkozó részeiben nem volt teljesen végrehajtható s ezt megmagyarázzák a fennebbi statisztikai táblázatok.

Kulturai részleteiben azonban, valamint az egyéni és politikai szabadság tekintetében a nemzetiségi törvény nemcsak végrehajtatott, hanem egyszersmind oly szabadságokat biztositott a nemzetiségek s nevezetesen a románok számára, a melyeknél teljesebb szabadságot egy állam polgárai sem élveznek.

V. FEJEZET.

A románok kulturája és szabadsága.

A román izgatók külön területet követeltek a románok számára. A magyarok adtak nekik egy egész országot, az egész magyar hazát. Az izgatók jogokat igényeltek. A magyar állam adott a románoknak teljes egyéni és politikai szabadságot; az összes magyar szabadság egyenjogu részeseivé tette őket. Szabaddá lett az oláh paraszt évtizedekkel előbb mint magában Romániában, szabaddá lett minden román állampolgár épúgy, mint a magyar államnak magyar állampolgárai. A jogok teljességében részesült a románság épúgy, mint bármely faj szent István birodalmában. Sőt ahol lehetséges volt, a románság még különös jogokban is részesült, ráadásul az összes jogaikra. Az 1868: IX. t.-czikk román nemzeti egyházat teremtett, felszabadítva ekkép a románokat nem a magyarok, hanem a szerbek uralma alól, mert a legtürelmesebb nép, a magyar, soha sem nyomott el egyetlen fajt sem vallása miatt. Ekkép nyer igazolást a román izgatók azon vádja, hogy a magyar állam megfosztja vallásuktól a románokat. Ezt a vádat dr. Rácz János, a memorandumperben szemökbe merte mondani a magyaroknak. De csak a külföldre számított, mely viszonyainkat és törvényeinket nem ismeri, s így nem ismeri az 1868: IX. t.-czikket sem, mely teljes egyházi autonomiát biztosított, egészen nemzeti alapon, a románoknak.

Kulturailag is szabaddá lett a románság, urává sorsának. A mellett hogy politikailag mint elnyomatva ép oly

kulturai autonomiája van a románságnak, mint a minő vallási autonomiája. A kettő között különben is szoros összefüggés van. A román kultura belekapcsolódik a vallási autonomiába s a román nemzeti egyházszerkezetbe. A szabad magyar állam megszületése megadta a románságnak a kulturai előfeltételeket és az alkalmat a román nemzeti kultura kifejlesztésére.

Ép oly meglepő, mint megczáfolhatatlan adatok bizonyítják, hogy a magyarországi és erdélyi románság kulturai fellendülése a magyar szabadsággal, a magyar államiság reaktiválásával egy időben kezdődött. Közvetlenül az 1867-iki kiegyezést megelőzőleg a román kultura a magyar állam területén is nagyon hátramaradt volt. A tulajdonképeni román nemzet kulturáját a keleti Kárpátokon túl legelső sorban az erdélyi és magyarországi románoktól kapta. Havasalföldön és Oláhországban még nem is kezdett csirákat hajtani a kultura, midőn Erdélyben a román nemzeti kulturának ébredése már a XVI. században jelentkezett. A románság csaknem minden jeles férfia a szépirodalom, a történetirás és tudományos irodalom terén Erdélyben született. A magyar Sinkai nélkül a román nemzetnek még történelme sem volna, s talán fel sem ébred benne latin származásának tudata. De az 1867-iki kiegyezést közvetlenül megelőzőleg, mint említettem, az erdélyi és a magyarországi románság is aránylag csekély haladást mutatott. Bizonyítja ezt a többi közt az akkori iskolák száma. Akkor ugyanis (1865-ben) a görög-keleti iskolák összes száma 824 s a görög-katholikusoké 1295 volt. Iskolába járt akkor 70,000 görög-katholikus és 40,000 görög-keleti tanköteles gyermek. És mert ekkor a görög-keleti vallás még nem oszlott fel szerbre és románnemzetire, az iskolák nagy része is vegyes volt.

A magyar államiság fejlődésével és megszilárdulásával rohamosan emelkedett az oláh népiskolák száma. 1881-ben már 2781 tisztán oláh tannyelvű népiskola volt s 322 olyan,

melyben magyarul és oláhul tanítottak. 1890-ben a tisztán román tannyelvü népiskolák 3289-re emelkedtek és nem kevesebb mint 244,540 román tanköteles járt az iskolákba. Igaz ugyan, hogy az összes oláh tankötelesek száma az egész magyar királyságban meghaladta a félmilliót, de Erdélyben ugyanakkor csak 273,000 volt a tankötelesek száma s így a tankötelesek s a tényleg iskolába járt gyermekek közt fenforgó viszony nem oly nagyon hátrányos a románságra nézve, mint első pillanatban látszik. Sőt miután nemcsak a 6 és 10, hanem egyszersmind a 11 és 15 év közti tankötelesek is fel vannak véve e számba, az arány még kedvezőbb lesz a románokra nézve akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a tankötelesek közül különösen a románság foglalkozása s tulnyomólag pásztorélete miatt főleg a 10 éven felüli tankötelesek nem járnak iskolába. Ezek száma pedig az 1890-iki adatok szerint volt 252,863.

Az oláh nemzeti kultura fejlődését bizonyítja továbbá az irni és olvasni tudók számának növekdése is. Az oláh lakosságból a legujabb (1890-iki) statisztikai adatok szerint 262,713 férfi tud irni és olvasni, tehát az oláh férfi lakosságnak 19·89%-a. Ugyancsak egész Magyarországon az oláh nők közül 105,589 (8·19%) tud irni és olvasni. 1890-től fogva e kulturai számok kétségkivül jelentékenyen növekedtek, úgy hogy az oláh férfi lakosságnak ma már jóval több, mint 20%-a tud irni és olvasni.

Ellenben a nemzeti román kormánynyal s az izgatók dicsekvése szerint nagy kultus-budgettel dolgozó Romániában e kultur-százalékok sokkal kisebbek s így sokkal kedvezőtlenebbek. Ezt az 1894 végéről kelt román hivatalos adatokkal is be lehet bizonyítani. A »Moniturul Oficiale« hivatalos adatai szerint Romániának 5.406,243 lakosa van. Ebből irni és olvasni tud csak 686,886 és pedig 511,328 férfi és 175,558 nő. A lakosságnak tehát 13%-a. A városi lakosság száma 829,688, ebből irni és olvasni tud 322,935.

A kulturai pontokon, a városokban, Romániában is ked-

vezőbb az arány, de a lakosság átlaga tekintetében az irni és olvasni tudók száma Romániában meglepően csekély. Meglepően csekély még a román izgatók szerint a magyarok által elnyomott és nemzetiségükből kivetkőztetett erdélyi románokhoz képest is.

Még szomorúbb arányokat mutat a román kultur-statisztika az iskolák, a tankötelesek s a tényleg iskolába járó gyermekek viszonyát illetőleg. Ismét román hivatalos adattal bizonyítok. Az 1892-ben a román kir. közoktatásügyi miniszterium hivatalos kiadásában megjelent »Statistica invetamentiului public primar ruralsi urban pe anul scolar 1891« tanúsítása szerint volt Romániában a városokban 105,191 iskolaköteles gyermek. Ezek közül 1891-ben be volt iratkozva az iskolába 59,487. A falukban volt 547,263 iskolaköteles gyermek.

Ezen és az alábbi adatok kétségtelenné teszik, hogy a román királyságban az 5 és fél millió románság számára nem létezik annyi iskola, mint Magyarországon a dákoromán izgatók által elnyomott gyanánt feltüntetett román faj számára. 1890-ben ugyanis, mint már említettem, Magyarországon tisztán román tannyelvű iskola volt 3289 s Romániában az 1880-iki adatok szerint volt 2505. De, hogy az idő egyenlőségét is helyreállítsam, az 1880-iki adatok szerint Magyarországon tisztán román tannyelvű iskola volt 2781, tehát akkor is jelentékenyen több mint egész Romániában.

Ha lehet, még szomorúbbak a latin kulturával dicsekvő Romániára nézve az iskolába járás adatai. Románia összes tankötelesei (652,454) közül tényleg iskolába csak 152,819 (23%) járt. De legsötétebbek lehetnek Romániában a viszonyok a falukon. Itt nem kevesebb mint 547,263 a tanköteles gyermekek száma, s ezek közül 1891-ben csak 93.000 (18%) járt tényleg iskolába.

Ismétlem, hogy az összehasonlításnál csakis román tannyelvü iskolákról és tankötelesekről van szó, mert a magyar

kulturai viszonyokhoz hasonlítva, Románia még inkább összetörpülne. Magyarországon és Erdélyben a román faj a kulturai lépcsőzeten a legalsóbb fokot foglalja el. Az írni és olvasni tudók országos átlaga 60.20% férfi, 46.49% nő; ennek ellenében az oláhoké 19.89% férfi és 8.19% nő.

De a kulturában leghátramaradottabb magyarországi románság is sokkal előrehaladottabb a műveltség útján mint a romániai románság. És a dákorománizgatók mégis magyar barbárságról merészelnek beszélni. Ezt merészelte tenni dr. Rácz a memorandum-perben és utána Cantilli úr röpiratában. Köztudomású tényekkel szemben azt merészelte mondani, hogy a magyarok nyelvüktől fosztják meg a románokat. Vádaskodni mernek, hogy a magyar állam kivetkőzteti nemzetiségéből és nemzeti kulturájából az oláhságot. Akkor merészlik ezt cselekedni, midőn nyilvános adatok bizonyítják, hogy a magyarországi románság sokkal műveltebb a romániainál, s hogy a román nemzeti kultura Erdélyben és Magyarországon azóta vett nagyobb lendületet, mióta Magyarország visszaszerezte alkotmányos szabadságát. Ez a szabadság, mint a fentebbi adatok is bizonyítják, sokkal inkább kiterjesztette kulturateremtő áldását a magyar- és erdélyországi románságra, mint a román függetlenség és szabadság a romániai románokra.

A nyelvrablás vádjára vonatkozólag még csak egy tényre hivatkozom. A dákoromán liga az 1879 : XVIII. t.-czikket, mely a magyar nyelvnek minden tanintézetben köteles tantárgygyá való tételét elrendelte, úgy tünteti fel, mint a román nyelv elleni merényletet. Természetesen a külföld arról értesült, hogy e törvényczikk a magyarosítás számára sequestrálta a román iskolákat. A vádaskodók azt hirdették, hogy e törvényczikk alapján a tannyelv lett magyar a román iskolákban. Pedig esze ágába sem jutott sem a törvényhozásnak, sem a legtulzóbb magyar chauvinismusnak a több mint 3000 román iskolát lefoglalni a magyarosítás czéljára. Az állam egyszerűen csak alkalmat akart adni a nemzetiségeknek, hogy az állam

nyelvét, a magyar nyelvet elsajátíthassák. Hiszen külföldi államok nyelvét is tanítjuk iskoláinkban. Kötelező tantárgy középiskoláinkban a német és a franczia nyelv. De talán még sem jut eszébe valakinek azt állítani, hogy meg akarakjuk germanizálni vagy franczia nyelvűvé akarjuk tenni a nemzetet. De legjobban beszélnek maguk a tények. A magyar nyelv kötelező oktatását 1879-ben mondta ki a törvény; de természetesen a törvény parancsa írott malaszt maradt. A román iskolák legcsekélyebb részében tanították tényleg a magyar nyelvet; mert hisz a román elemi iskolai oktatóknak csak kicsiny hányada tudott magyarul. De legeklatánsabb bizonyítékot képez az említett törvényczikk magyarosító hatása tekintetében azon, bizonyára sajnálatos körülmény, hogy a 80-as évek közepe óta a magyar román tanintézetek száma nemcsak nem növekedett, hanem fogyott. 1881-ben, tehát akkor, a midőn a magyar nyelv oktatását elrendelő törvény végrehajtása még meg sem kezdődött, román-magyar iskola volt 322. Négy évre rá ezen iskolák száma fölemelkedett 520-ra. A rohamos apadás azonban csakhamar bekövetkezett, 1890-ben 468 ily vegyes iskola létezett. Sőt ez iskolák száma 1892-ben leszállt 364-re. Tehát 3289 kizárólag román tannyelvű tanintézettel szemben csak 364 oly iskola áll, melyben a tanítás magyarul és oláhul történik. Még jellemzőbbek maguk az erdélyi adatok. Itt 1892-ben 829 gör.-kath. és 781 gör. kel. román iskola volt és ez iskolák tanítási nyelve tekintetében azon szomorú arány jött létre, hogy csak 46-ban volt román-magyar oktatás, ellenben az 1608-ban az oktatási nyelv kizárólag a román volt.

Ily tényekkel és adatokkal szemben merészli a román liga továbbra is fentartani azon vádját, hogy a magyar állam meg akarja fosztani a románokat anyanyelvüktől?

Áttérhetek most az egyéni és politikai szabadság czímén emelt vádakra. A román faj minden egyes egyéne ugyanazon individuális és politikai szabadságban részesült. mint a speczi-

fikus magyar faj bármely tagja. Történelmi nevezetességű átalakulásunk alapvető törvényhozása, az 1848-iki, minden fajt egyenlően felvett az alkotmány sánczaiba. A legteljesebb jogegyenlőség alaptétele alkotmányunknak, úgy hogy nincs Európában nemzet, hol a jogegyenlőség teljesebb volna mint Magyarországon. Azon körülmény, hogy valaki román, tót vagy szerb, semmi befolyással sincs sem az egyéni, sem a politikai jogokra. Nincs a valláskülönbségnek sem. Ellenben Románia, melynek társadalma, sőt politikai pártjai ellenünk háborút viselnek, s a művelt világ előtt úgy akarják feltüntetni a magyar nemzetet, mint mely a jogegyenlőség ellensége, tényleg e legsúlyosabb vétségeket követte és követi el a modern állam princzipiuma ellen. A berlini szerződés által az európai hatalmaknak kellett ráparancsolniok Romániára, hogy a faji és vallási különbségeket szünjek meg a politikai egyenlőség gátjai gyanánt tekinteni. Ez volt függetlensége elismerésének feltétele. Románia 1879-ben hozott is a jogegyenlőségről törvényt, de csak azért, hogy azt meg ne tartsa. E törvény és a berlini szerződés daczára, tényleg régi állapotai maradtak érvényben. A legsúlyosabb következményű külömbségeket teszi a fajok és vallások közt. Teljes joggal Romániában csak a született román és az bir, a ki egyszersmint a gör. kel. valláshoz tartozik. A nem született románok és a nem-görög. keletiek ki vannak zárva számos előnyből. A jogegyenlőtlenség súlyos következményeit viseli minden romániai nemzetiség, tehát nemcsak a 700.000 zsidó, hanem egyszersmind a görög török, magyar stb. És e következmények elmennek egész a birtokszerzési képesség megtagadásáig. A román állam a berlini szerződésben elvállalt kötelezettségei ellenére bánik az idegenekkel s ezek közt a zsidókkal. Vallási egyenjoguságot nem ismer, mert hisz üldözi nemcsak a mohammedán és zsidó vallást, hanem egyszersmind a katholiczizmust. A nemzetiségi és fajegyenlőséget visszautasítja. Dobrudsában valósággal ráerőszakolja a román

nyelvet a nem román ajku lakosságra, s különösen a mohammedánokat annyira üldözi, hogy ezek ezrével vándorolnak ki.

Nemcsak a zsidók — habár mégis főleg ezek — részesülnek azon bánásmódban, mely le van írva a Romániában született izraeliták által a királyhoz és a kormányhoz, valamint a törvényhozáshoz 1893-ban benyujtott memorandumban. Keresztényekre, mohammedánokra, magyarokra, görögökre, németekre egyaránt kiterjed az 1879-iki törvény félremagyarázása. E törvény szerint ugyanis a romániai lakosok két kategóriába esnek: állampolgárok és idegen államok alattvalói. Csak az előbbiek gyakorolnak politikai jogokat, az utóbbiak nem. Most már Románia azokat, akiket meg akar fosztani politikai jogaiktól, nem tekinti állampolgároknak, még azon esetben sem, habár Romániában születtek s ott nemcsak adót fizetnek, hanem védkötelezettséget teljesítenek. Igy azután a memorandum szerint a zsidók (de természetesen sok esetben magyarok és más nemzetiségüek is) az 1882. nov. 21-iki ujonczozási törvény értelmében nem lehetnek önkénytesek, nem lehetnek tisztek stb. Az 1884. júniusi törvény szerint pedig a zsidók nem lehetnek ügyvédek, mert idegenek gyanánt tekintetnek. Sőt különböző törvények szerint nem lehetnek orvosok, gyógyszerészek; korlátozva vannak még az iparban és kereskedelemben is.

Románia a zsidók, de más bevándorolt fajok irányában is, erőszakosabb rendszabályokat követ, mint maga Oroszország.

A román állam tehát nem a jogegyenlőség s nem a vallásszabadság országa. A nem-román fajok és nem görögkeletiek a legmesszebb menő jogfosztás és üldözés tárgyai, és mégis a román liga emberei merészelnek minket, magyarokat a jogegyenlőség és szabadság nevében megtámadni. Minket, akik a vallásszabadságért már akkor küzdöttünk, midőn a román népnek a mult századok sötét ködein keresztül még neve sem hatolt át; minket merészelnek megtámadni a sza-

badság nevében, akiknek szabad intézményei régebbek és állandóbbak voltak minden európai nép, maguknak az angoloknak hasonló intézményeinél. Minket bátorkodnak a liga emberei a művelt világ közvéleménye előtt zsarnokok gyanánt befeketíteni, akiknek nemzeti léte fűződik a szabadsághoz, akik a szabadság által éltünk s menekültünk meg a végpusztulástól, s akik az igazi liberalismusnak és parlamentarizmusnak legvégső bástyáját képezzük kelet felé.

Szerencse, hogy minden ártó vádra a legfényesebb védő tényekre lehet hivatkoznunk.

VI. FEJEZET.

A románok sérelmei.

1. A vádak.

Csoportosítsuk a román vádakat, melyeket elszórva már említettünk.

A román izgatók és a bukaresti román liga különböző időkben különböző módon sorolták fel a románok állítólagos sérelmeit. De különösen két eszmecsoport az, a melyben e sérelmek mintegy keretet találnak. Az egyik csoport vonatkozik a területi viszonyokra (Erdély elszakítása, Erdély oláh autonomiája s külön oláh nyelvterület), a másik államjogi s politikai sérelmek gyülekező pontja.

Ami az elsőt illeti, a megelőző fejezetekben már bőven foglalkoztam a román követelések, illetőleg sérelmek, minden képzelhető alakjával. Itt még csak azt tehetem a mondottakhoz, hogy Erdélynek úgy elszakítása, mint külön oláh autonomiája nemcsak ethnografiai és grammatikai, hanem egyszersmind pénzügyi képtelenség; mert a jelen munka 3 részében közölt adatok szerint Erdély ép oly deficzites provinczia mint Horvátország. És ekkép az Erdélylyel kiegészített Dákorománia gazdaságilag megélni nem tudna. Erdély oláh autonomiája pedig csak is magyar költségen volna fenntartható. Erről azonban, ismétlem, a jelen munka 3 részének adatai fognak beszélni.

Ami a másik vádcsoportot illeti, t. i. az alkotmányjogi és politikai panaszokat, ezek leginkább abban kulminálnak:

1. hogy a románok a választótörvények által s a választókerületek beosztásánál el vannak nyomva s így a magyar törvényhozásban nem érvényesülhetnek;

2. hogy a magyar állam Erdélyben kivételes és idegen törvényeket tart fönn csak azért, hogy a román lakosságot elnyomhassa.

A két vádcsoport között van még egy sereg más vád, melyet a román liga belekürtöl Európába; ezekkel azonban nem foglalkozom, mert nem döntők a kérdés elbirálásánál.

Mellőzöm az állítólagos brutalitásokat, a melyeket a román vádak szerint a közigazgatás közegei elkövetnek. Az erdélyi magyar társadalom állítólagos bünlajstromát sem szellőztetem itt. Egy korábbi fejezetben, mint lélektani indokra, a románság egy része magyargyülöletének lélektani indoka gyanánt utaltam már úgy a közigazgatás, mint a társadalom viszonyaira. A törvényszéki üldöztetésről s így a memorandum-perről egyáltalán nem emlékszem meg, mert az ezzel kapcsolatos román vádakat magyar publiczisták már eddig is alaposan megczáfolták, sőt jelenleg is munkában vannak röpiratok, melyeknek czélja e czáfolás kiegészítése.

Ide vonatkozólag csak annyit jegyzek meg, vajjon Francziaország büntetlenül hagyná-e azokat, a kik területe egy részének elszakítására izgatnának? A franczia biróságok és a Code pénal bizonyára sokkal szigorubb elbánásban részesítenék az izgatókat, mint a magyar biróságok és a magyar büntető törvénykönyv.

De, ismétlem, mert a feleselgetés terére nem akarom átjátszani a kérdést, hanem a magasabb és döntő szempontoknál óhajtok maradni, ezuttal csakis a választójoggal és a kivételes törvényekkel foglalkozom.

2. A választójog és a passzivitás.

A román liga és a román elégedetlenek legtöbb és a legélesebb vádat a választójog miatt intézik Magyarország ellen. Azt hirdetik, hogy Magyarország kétféle censust tartva fenn a Királyhágón innen s túl, mesterségesen kiszorítja a parlamentből a románságot. E vádra kötelesség a legnagyobb részletességgel megfelelni, mert szinte e vádban kulminál a románság állítólagos elnyomatásának kérdése.

Előzetesen és csak mellékesen jegyzem meg, hogy Romániában egész a legujabb időkig sokkal magasabb volt, sőt részben t. i. egyes kategoriákban, most is magasabb a census, mint akár Erdélyben, akár Magyarországon. De azt már határozottan konstatálnom kell, hogy a kétféle census nem irányult a románság ellen; mert hisz a románság nagyobb része a Királyhágón innen lakik, tehát ugyanazon census alá esik, mint a speczifikus magyar faj. A második a mit konstatálnom kell, hogy az erdélyi magyarság és oláhság szintén ugyanazon census alá esik, különbség tehát nincs az erdélyi fajok közt. Nincs még a személyjogu választói jog tekintetében sem, mert ez is egyformán kiterjed minden fajra. A személyes jogot ugyanis minden faj egyénei gyakorolták és gyakorolják, a kik »nemesi jogon« felvétettek valamely választólajstromba. De e jog nem öröklő. A különbség csak az, hogy a feudális kor hagyatéka gyanánt a székely földön sokkal több volt és több még ma is a személy-joggal biró választó mint a román vidékeken. Ez azonban csak ideiglenes dolog; mert a jelen nemzedék kihalása után az arány teljesen helyre fog állni.

De leginkább konstatálnom kell azt, hogy az erdélyi választó census sokkal alacsonyabb a magyarországinál. Nem védelmezem választási törvényeinket. Ezek bizony minél előbb való reformra szorulnak; mert nincs állam Európában, mely 40—50 év alatt meg nem változtatta volna választási törvé-

nyét s a kerületek beosztását. De a legnagyobb tévedés azt hinni, a mit hirdetnek a dákoromának, hogy a régi választótörvények fenntartása a magyar faj érdekében s a nemzetiségek érdekének ellenére maradtak ily hosszú időn át érvényben. *Fejtegetéseimből az arithmetika leghatározottabb bizonyítása szerint világosan ki fog tünni, hogy a régi választótörvények fenntartása csak a magyar fajnak vált hátrányára s a nemzetiségeknek, név szerint a románoknak, vált előnyükre.*

Már maga azon körülmény, hogy Erdélyben alacsonyabb a census mint a szoros értelemben vett Magyarországon, mutatja, hogy a censuskülönbség a románság javára szolgál, mert Erdély lakosságának többsége román ajku. Magyarországon ugyanis a feudális hagyományokhoz képest 1/4 telek a földbirtok censusa; Erdélyben a földadókataszter alapján 84 frt tiszta jövedelem, a mely 8 frt 40 kr földadónak felel meg. A szoros értelemben vett Magyarországon az 1/4 telek sokkal több adót fizet 8 frt 40 krnál, mely utóbbi adófizetés Erdélyben teljesen elégséges arra, hogy valaki, akár magyar, akár oláh, választói jogosultsággal birjon. A censuskülönbség tehát nemcsak nem bizonyítja a magyarok zsarnokságát, hanem ellenkezőleg azt, hogy a magyar törvényhozás tekintetbe vette az erdélyi fejletlenebb kulturviszonyokat s az erdélyi lakosság, így a románok javára sokkal kisebb censust állapított meg. Ha a census egyenlő volna Magyarországon és Erdélyben, úgy az erdélyi román jellegü vármegyékben még kevesebb választó volna mint jelenleg. Az aránytalanság a magyarországi és az erdélyi választók között így is szembeszökő.

A Királyhágón innét s különösen a magyar faj lakta vidékeken kétszer-háromszor annyi választó választ egy képviselőt, mint a román jellegü vidékeken. A választók számát azonban azért nem állítom egymással szembe, mert erre a dákorománizgatók azt mondhatnák, hogy a különböző census szorítja ki az alkotmányos jogok gyakorlatából a román anyanyelvü állampolgárokat. A külföldet úgy is ezen váddal árasztották el a romá-

nok, s e váddal szemben nem képez teljes bizonyítékot a kétféle census alapján való választó-jogosultak számaránya.

A teljes bizonyítékot az képezi, hogy, ha Magyarország az általános szavazatjogra, vagy egyenlő czenzusra térne át, vajjon ez esetben a románság nyerne-e előnyt s hátrányt szenvedne-e a magyar faj?

Megjegyzem, hogy Magyarország az általános szavazatjogra még soká nem fog áttérni. De nem a magyar faj érdekeinek, hanem az állami és társadalmi érdekeknek biztosítása miatt. A franczia nemzet általános szavazati jogát igazolják a történeti tradicziók; Magyarország azonban, habár sok tekintetben választási reformra szorul, még hosszabb időn át kénytelen lesz föntartani kisebb-nagyobb censust.

A dákóromán izgatók által felvetett kérdést azonban, hogy az a külföld előtt is világos legyen, különösen az általános szavazatjog és az egyenlő census szemdontjából lehet megvilágitani. Ekép tehát először azon kérdésre kell felelnünk, vajjon a népesség arányát véve fel, a románok elvannak-e nyomva, vagy pedig nem? *A válasz meg fogja lepni nemcsak a dákóromán vádaskodás által félrevezetett európait, hanem egyszersmind a magyar közvéleményt.*

Már az első számarány feltünteti, mily előnyben részesül a román többséggel biró Erdély a speczifikus Magyarország felett. A mig ugyanis Erdélyben 30,000 lélekre esik egy országgyülési képviselő, addig szoros értelemben vett Magyarországon 38,000 lélekszám választ egy országgyülési képviselőt. Már e számarányból kitünik, hogy a magyarság nemcsak előnynyel nem bir, hanem *határozottan hátrányban van.* A dákoromán mesét tehát már ezen számarány teljesen értéktelenségére redukálja.

De még inkább feltünik, hogy a speczifikus román lakosság nemcsak hátrányban nincs a speczifikus magyar lakosság mögött, hanem ép megfordítva, a speczifikus magyar lakosság szenved hátrányt a román lakossággal szemben. Ezt a következő adatok mutatják.

Egymás mellé állítom azon választókerületek lakosságának számát, a melyekekben (Erdélyben) erős a ***román*** és (a Királyhágón innét) a ***magyar*** elem. Az összeállítás azonban annyira nem czélzatos, hogy a táblázatban pár helyen oly csoportok kerülnek egymással szembe, melyeknél a viszony a románokra nézve kedvezőbbnek látszik. A végeredmények azonban teljesen igazolják a felállított tételt.

Egy képviselőt választ:

Alsó-Fehérmegyében.
(Oláh lakosság: 78·41%.)

Alvincz	54.081
Magyar-Igen	43.054
Maros-Ujvár	38.687
Nagy-Enyed	38.957
Összesen	174.779

Beszterce-Naszód m.
(Oláh lakosság: 67·37%.)

Besztercze	43.295
Naszód	61.442
Összesen	104.737

Brassómegye.
(Oláh lakosság: 35·85%.)

Hermány	28.352
Vidombák	27.686
Összesen	56.038

Fogaras.
(Oláh lakosság: 89·24%.)

Felső (fogarasi) ker.	49.640
Alsó (árpási) ker.	38.577
Összesen	88.217

Békésmegyében.
(Magyar lakosság: 73·06%.)

Gyoma	78.618
Orosháza	76.054
Összesen	154.672

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.
(Magyar lakosság: 80·81%.)

Abony	67.629
Alsó-Dabas	61.441
Duna-Keczel	44.895
Duna-Pataj	47.540
Duna-Vecse	34.231
Fülöpszállás	55.262
Gödöllő	79.857
Monor	55.109
Ráczkeve	54.389
Szt-Endre	44.541
Vácz	39.802
Összesen	584.696

Hunyadm.

(Oláh lakosság: 89·02%.)

Déva	40.849
Dobra	40.086
Hátszeg	51.936
Kőrösbánya	48.244
Szászváros	45.475
V.-Hunyad	41.305
Összesen	267.895

Kis-Küküllő.

(Oláh lakosság: 49·06%.)

Balavásár	42.064
Dicső-Szentmárton	56.186
Összesen	98.250

Kolozs.

(Oláh lakosság: 67·56%, Kolosvárral együtt 59·20%.)

Bánffy-Hunyad	61.139
Gyalu	46.056
Kolozs	48.143
Teke	37.105
Összesen	192.443

Maros-Torda.

(Oláh lakosság: 37·59%, Marosvásárhelyt beleszámítva: 35·01%.)

Ákosfalva	26.419
Gernyeszeg	31.797
Maros-Vásárhely	35.367
Nyárád-Szereda	25.452
Szász-Régen	44.613
Összesen	163.648

Jász-Nagykun-Szolnok vm.

(Magyar lakosság: 99·03%.)

Jákóhalma	48.361
Karczag	46.862
Kun-Szentmárton	38.185
Mezőtur	49.003
Szolnok	57.806
Török-Szentmiklós	53.927
Összesen	294.144

Zala vm.

(Magyar lakosság: 73·18%.)

Baksa	41.450
Csáktornya	44.475
Keszthely	45,477
Alsó-Lendva	49.345
Letenye	40.698
Nagy-Kanizsa	52.207
Szt-Grót	42.510
Tapolcza	43.211
Zala-Egerszeg	45.326
Összesen	404.699

Szabolcs vm.

(Magyar lakosság: 95·91%.)

Kisvárda	47.623
Nagykálló	37.797
Nyirbátor	39.771
Nyir-Bogdány	44.340
Tiszalök	48.400
Összesen	217.931

Nagy-Küküllő.

(Oláh lakosság: 39·64%.)

Kőhalom	33.873
Medgyes	32.192
Segesvár	31.408
Szent-Ágota	37.839
Összesen	135.312

Szeben vm.

(Oláh lakosság: 66·37%.)

Keresztény-Sziget	41.593
Nagy-Disznód	32.224
Szászsebes	33.923
Ujegyház	19.533
Összesen	127.273

Szolnok-Doboka vm.

(Oláh lakosság: 76·21%.)

Bethlen	54.077
Deés	45.493
Magyar-Lápos	36.172
Nagy-Iklód	41.262
Nagy-Ilonda	33.550
Összesen	210.554

Torda-Aranyos.

(Oláh lakosság: 71·39%.)

Felvincz	27.106
Maros-Ludas	38.884
Torda	44.440
Toroczkó	40.134
Összesen	150.564

Somogy vm.

(Magyar lakosság: 90·02%.)

Csurgó	36.726
Kaposvár	46.798
Lengyeltóti	48.391
Marczali	41.000
Nagyatád	46.560
Szigetvár	36.743
Szill	36.939
Tab	33.678
Összesen	326.835

Budapest fő- és székváros.

(Magyar lakosság: 66·35%.)

1. kerület	33.770
2. »	28.996
3. »	28.854
4. »	27.806
5. »	37.730
6. »	87.646
7. »	88.777
8. »	91.303
9. és 10. kerületekben	61.789
Összesen	486.671

Hódmezővásárhely.

(Magyar lakosság: 98·91%.)

55.475 lélek.

Szeged.

(Magyar lakosság: 96·13%.)

2. kerület 85.569 lélek.

1. kerületre esik 42,784 lélek.

Az összehasonlításnál azért kellett az erdélyi román vármegyékre szorítkoznom, mert a czenzus-különbség itt áll fenn. Ezért nem utaltam azon egyetlen választó kerületre, melynek lakossága tulhaladja a legnépesebb magyar választó kerületi lélekszámát. Ez Karánsebes.

De tán azt mondhatnák a dákorománok, hogy az erdélyi magyar megyéket szándékosan mellőztem az összehasonlításnál s ezeket mintegy rejtegetni akarom. A fennebbi csoportosításból az erdélyi magyar megyéket egyszerűen azért hagytam ki, mert az ellentétes pólusokat kellett csoportosítanom. De nehogy szemrehányást kapjak és pártoskodásról vádoljanak, itt közlöm két legspecifikusabb erdélyi magyar megye számadatait.

Csik vármegye:

Csik-Karczfalva	35.687
Csik-Szt-Márton	18.748
Csik-Szereda	19.117
Gyergyó-Szt-Miklós	40.557
Összesen . .	114,109

Udvarhely vármegye:

Homoród-Okländ	32.288
Székely-Keresztur	32.300
Székely-Udvarhely	36.362
Összesen . .	100.950

Tehát még a legmagyarabb erdélyi vármegyék is, magában Erdélyben, a választó kerületek lakói számát illetőleg, messze felette állnak Brassó megyének, sőt teljesen egy szinvonalon vannak azon oláh jellegű megyékkel, a melyek a választó kerületek lakossága számarányának tekintetében a középhelyet foglalják el. Az erdélyi úgynevezett magyar rottenborough-k csekély számaránya lényegesen nem alterálja még

az erdélyi viszonyokat sem. E kis erdélyi városok, mint Erzsébetváros, Oláhfalu, Bereczk stb. kétségkivül az erdélyi magyarság előnyére válnak a románság felett. Ez előny azonban nagyon partialis és csak Erdélyre vonatkozik s ez igazságtalanságot a választóreform alkalmával meg kell szüntetni. *De itt nem az erdélyi, hanem a nagy országos arányokról van szó.* A románok által, de általunk is követelt parlamenti reform, akár az általános szavazatjog, akár az egyenlő census alapján nem szorítkozhatik csak Erdélyre, hanem ki kell terjednie az egész országra. Ekkép tehát a fennebbi adatok kapcsán az országos arányokat kellett felállítani, s ezek meglepően kedvezők a magyar fajra nézve.

Az általános szavazatjog behozatala éppen a speczifikus magyar fajra volna előnyös, nem pedig a románságra. A fennebbi számok kétségtelenné teszik, hogy a románság nemcsak elnyomva nincs, hanem inkább előnyben részesül a magyar faj fölött. A míg ugyanis nincs túlnyomóan oláhok által lakott választókerület, a melyben a lakosok száma elérné a 62.000-et, addig túlnyomóan magyarok által lakott választókerület nem kevesebb mint hét van, a mely messze túlhaladja a román jellegű választókerületek legmagasabb arányát. Magában a magyar fővárosban, Budapesten, három kerület lélekszáma túlhaladja a 80.000-et, sőt ezek közül egyik 91.000 lakón fölül van. Erdélyt magában véve, az általános szavazatjog *irni-olvasni tudás nélkül,* az ottani románságot fölénybe juttatná a Királyhágón túli magyarság fölött, habár a magasabb kultura még az általános szavazatnál is érvényesíti befolyását. De, ismétlem, a parlamenti reform nem szorítkozhatnék Erdélyre; ki kellene terjednie az egész országra. A nagy országos keretben azután az általános szavazatjog *még az irás olvasás kvalifikációja nélkül* is a románság hátrányára lenne.

Ha ugyanis az általános szavazatjog életbelépne Magyarországon, a kerületeket a lakosság számához képest kellene beosztani s így *a román lakosságra sokkal kevesebb választó-*

*kerület esnék, mint ez idő szerint.** Ha tehát meg van rövidítve valamelyik faj, úgy ez nem a román, hanem a magyar.

Ezután is fogják még követelni a román tulzók a tömegekre appelláló általános választójogot?

Igen érdekes statisztikai adatok világítják meg másodszor azon kérdést is, hogy *egyenlő czenzus esetén a román vidékekre kevesebb választókerület esnék, mint a mennyi választókerülettel most birnak a sokat vádolt kettős czenzus alapján.* Ez adatok hivatalos úton gyűjtettek és így megbizhatóságukhoz semmi kétely nem fér. Egyenlő czenzus gyanánt föl van véve azokban 10 forint állami adó, a mely a tulajdonképeni Magyarországon a minimuma az adóczenzusnak. Ugyanezen adatok a kulturai viszonyokat is tartalmazzák s ezekhez képest állapítják meg a választókerületek beosztását. Ha egyenlő czenzus és egyenlő kultura vétetnék alapul a választókerületek új beosztására, akkor a túlnyomóan oláh lakosságú vármegyékben a képviselőválasztó kerületek száma következőleg apadna le:

* Csak hozzávető számításokat lehet tenni a románok választási hányadát illetőleg, az általános szavazat alapján; mert az oláhság minden választó kerületben erősen keverve lakik a többi fajokkal. Külön területen pusztán a lélekszám vagy a választók száma határozna. Ha azonban az általános szavazat, a mint Magyarországon másként nem is volna képzelhető, az irni és olvasni tudás értelmi czenzusa által nyerne megszorítást, akkor a románok alig 24 kerületben birnának absolut többséggel; tehát még ha *semmi adó-czenzus sem lenne is*, a románok igen nagy veszteségeket szenvednének.

Vármegyék	A választókerületek száma jelenleg	a 10 frtnál több állami adót fizetők alapján számítva	az irni-olvasni tudók alapján számítva
Alsó-Fehér	7	4	2
Arad	7	8	5
Besztercze-Naszód	2	2	2
Bihar	12	10	10
Brassó	4	2	3
Fogaras	2	1	2
Hunyad	6	5	2
Kis-Küküllő	3	2	2
Kolozs	4	3	2
Máramaros	6	2	2
Maros-Torda	5	3	3
Nagy-Küküllő	4	4	4
Szilágy	5	4	3
Szolnok-Doboka	7	3	2
Torda-Aranyos	4	3	2
Krassó-Szörény	7	8	9
Szeben	6	3	4
Szatmár	8	6	7
Összesen	99	73	66

Ellenben a magyarok által lakott vidékeken a képviselő-választó kerületek száma következőkép *növekednék:*

Vármegyék	A választókerületek száma jelenleg	a 10 frtnál több állami adót fizetők alapján számítva	az irni-olvasni tudók alapján számítva
Baranya	7	12	10
Bács-Bodrog	12	24	17
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	15	21	22
Somogy	8	10	11
Tolna	6	9	10
Zala	9	13	12
Budapest főváros stb.	9	12	23

Az alább közölt adatok az országos arányokat tüntetik föl az egyenlő czenzus és az irni-olvasni tudás alapján. De megjegyzem, hogy az I. alatti arányok nem merítik ki teljesen a magyarság nyereségeit, mert a vegyes vármegyékben és a városokban is a száztóli-növekedés legnagyobb részében a magyar faj javára esnék. Az országos arányok a következők:

	A kerületek száma		
	jelenleg	a 10 frtos adófizetés alapján	az irni és olvasni tudás alapján számitva
I. Magyar, vagy magyar és német absolut többségü vármegyékben (36 vármegye) … … … … … … …	225	245	248
II. Tót absolut többségü vármegyékben (10 vármegye) … … … … … …	53	39	48
III. Oláh absolut töbs. várm. (11 várm.)	57	44	35
IV. Vegyes nyelvü vármegyékben, melyekben nincs absolut többség (6 vármegye) … … … … … … … … …	37	43	31
V. Szabad kir. és t. h. j. f. városokban	40	41	50
VI. Fiuméban … … … … … … … … … … …	1	1	1
Összesen … … …	413	413	413*

A közölt adatokból tehát kitünik, hogy egyenlő czenzus alapján a román lakossággal biró vidékek 99 képviselő helyett csak 73-at választanának; értelmi czenzus alapján pedig csak 66-ot választanának. Ellenben a magyar lakossággal biró vidékek választó-kerületeinek száma mindkét esetben magas arányban felszöknék. Ekkép tehát csak azt ismételhetem, hogy, ha valamely faj Magyarországon arról panaszkodhatnék, hogy a választó-jog tekintetében el van nyomva, úgy ez csakis a magyar faj volna, nem pedig a román.

* Ugyanezen viszonyok jönnének létre akkor is, ha az egyenlő czenzust nem a Királyhágón innéti 10 frt, hanem az erdélyi 8 frt 40 kros vagy még alacsonyabb összegű czenzus képezné; mert mint kétségtelen számadatok bizonyitják, különösen Erdélyben a Székelyföldön legalább is ugyanannyi magyar uj választó nyerne jogot, mint a hány oláh kerülne be a választó listába.

A románok előreláthatólag kifogásokat fognak tenni adataim és következtetéseim ellen. De komolyan nem lesznek képesek sem azokat, sem ezeket megczáfolni. Valaki mégis azt hozhatná föl, hogy Magyarország végre is poliglott ország, a hol a magyar faj az összes lakosságnak csak körülbelül felét képezi; mikép történhetik mégis, hogy a budapesti parlamentben nem ülnek ott a nemzetiségek képviselői? A kérdés azonban így nem állítható föl. Először is a nemzetiségek képviselői igenis ott ülnek a budapesti parlamentben. Ott vannak Horvátország képviselői, mint a horvát országgyűlés delegátusai. Ott ülnek a felvidéki tót jellegű vármegyék képviselői, a kiket túlnyomó számban tót választók küldöttek oda. Ha azonban a felvidéken a gentry és az intelligenczia magyar s a tót nép ezt tartja természetes vezérének s ennek soraiból választja képviselőit, e miatt csak nem lehet vádolni a magyarokat. Sőt épp ez mutatja, hogy a magyar állam és a magyar társadalom jó bánásmódban részesíti a nemzetiségeket, névszerint a tótokat, különben nem választanának a felvidéki magyar gentry és magyar értelmiség soraiból képviselőket. Egész Magyarországon sehol sincs szakadás a nép és a magyar intelligenczia közt, csakis Erdélyben az oláhlakta vidékeken. De Erdélyből is ott ülnek a szász nép képviselői, sőt a passzivitás daczára bizonyos tekintetben képviselve vannak a parlamentben maguk a románok is.

Igaz, hogy oly vidékeken, a hol a románok nem passzivek, majd kivétel nélkül magyarokat, vagy magyar érzelmű románokat választanak, de Sierbanu Miklós csak közelebb áll a nagyszebeni programmhoz és a bukaresti ligához, mint a magyar nemzet érdekeihez. Kétségtelen, ha a románok feladnák passzivitásukat, képesek volnának több Sierbanu Miklóst vagy nála sokkal tulzóbb románokat is megválasztani. De korántsem valami nagy számban.

Még az egyenlőtlen czenzus és a választókerületek jelen beosztása mellett sem volnának képesek a románok számuknak

megfelelő képviselőt küldeni a budapesti parlamentbe, hogy törvényes úton tiltakozzanak a magyar állameszme ellen. A vagyon és értelmiség, valamint a műveltségi központok, a városok, túlnyomóan magyarok s ezek mellett még a szászok kezén vannak Erdélyben. Ekkép a nyers tömegekkel szemben a kulturai tényezők érvényesítenék befolyásukat. Érvényesítenék még általános szavazatjog mellett is, melyre — ismétlem — a magyar politikusok közül senki sem gondol.

A románok jól tudják ezt s főleg ez oka passzivitásuknak. Tudják, hogy, ha akczióba mennének, nemzeti tiltakozásuk a csekély eredmény folytán kudarczot vallana. Passzivitásukat mégis azzal indokolják, hogy a választótörvények által el vannak nyomva. Tényleg azonban úgy áll a dolog, hogy az egyenlő czenzus és a választókerületek arányos beosztása esetén még kevesebb képviselőt választhatnának.

Természetesen senki sem teheti föl, hogy a választókerületek beosztása czélzatosan úgy történt, mikép a magyar faj húzza a rövidebbet. Nem tehető ez föl sem az 1848-iki, sem az 1874-iki törvényhozásról. A dolog magyarázata az, hogy 1848 óta a különböző fajok különbözőleg fejlődtek úgy vagyonosság, értelmiség, mint számerő tekintetében. A választókerületek beosztása fél század előtt igazságos lehetett, sőt talán a magyar faj javát mozdíthatta elő. E faj azonban fél század alatt óriásilag kifejlett, míg ellenben a nemzetiségek s névszerint a románok, bár szintén haladtak, de haladásuk mérete úgy a kultura, mint a számbeli erő tekintetében meg sem közelíti a magyar fajét. A mi tehát 1848-ban kedvező lehetett a magyar fajra nézve, ugyanez közel 50 év mulva hátrányossá vált a speczifikus magyarságot illetőleg.

A közölt adatokból merítsen öntudatot és büszkeséget a magyar nemzet. Nem igaz, a mit a dákoromán vádaskodás hirdet: hogy a magyar faj mesterséges és igazságtalan eszközökkel tartja fenn politikai szupremácziáját. Ezen tudatnak át kell hatnia nemzetünket.

Parlamenti reformot, a választókerületek új beosztását, egyenlő czenzust követelnek a dákorománok? Jó: mi is követeljük mindezt. Követelnők azon esetben is, habár ebből a románságnak lenne haszna. De szabad talán követelnünk azon esetben is, ha, mint a fennebbi adatok bizonyítják, a reform a magyar fajnak válnék hasznára.

Mindezekből folyik azonban egy más tanulság is, s ez a románok passzivitására vonatkozik.

Elhitették Európával, sőt annyit híresztelgették, hogy talán már maguk is hiszik, mikép, mint már fennebb említettem, az igazságtalan választótörvények következtében maradnak el az ország törvényhozásából. A fennebbi adatok után ki fog nekik hinni? Önmaguk legkevésbbé fogják elhinni jövőre a saját maguk által gyártott mesét.

Megkínáljuk a románokat akár az általános szavazatjoggal, akár az egyenlő czenzussal. Az általános szavazat-joggal azonban csak elméletileg, mintegy a papiron, kinálhatjuk meg őket, mert az általános szavazat-jogra, nem miattuk, hanem általános társadalmi okok miatt, egyelőre át nem térhetünk. De föltéve, hogy azonnal átternénk az általános szavazat-jogra, a közölt adatokból kitünik, hogy ez esetben sem a magyar faj lenne vesztessé. Az egységes czenzus és a választókerületek néparány vagy a választók száma szerint való fölosztása ellenben akár rögtön is megvalósítható. Igazságosabbak már nem lehetünk. És ki fog tünni, hogy helyzetük hátrányosabb leend, mint a minő az most.

Sem a passzivitás humbugja, sem ennek politikája nem tartható fenn jövőre. Hiba volt már a passzivitás kimondása is. Sokkal többre mehettek volna a románok, ha a parlamentbe belépve, az alkotmány keretében igyekeznek orvosolni valódi vagy képzelt sérelmeiket. A passzivitásban azonban czélzat volt. Az izgatók pályáztak az összes román faj számára Európa előtt a mártiromság koszorújáért. Ezt a koszorút azonban szerteszét tépik a fennebbi adatok. A passzivitásnak ezentúl semmi czélja

sem lehet. Még csak taktikának is rossz. Mert ha bebizonyúl, a mint bebizonyodott, hogy a választótörvények nem sérelmesek a román fajra nézve, akkor a passzivitás Európa szemeiben nevetségessé válik.

3. Kivételes törvények.

A magyar politikának egyik legelső feladata, Erdélyben megszüntetni a »kivételes törvényeket«. Az osztrák uralom sajnálatos maradványai ezek ott, s nem is kivételes jellegüek, csak is a román vádaskodás nevezi azokat ilyeneknek. A nemzetiségi mozgalmak és állami érdekeink iránti közönyünk legeklatánsabb bizonyitéka az a tény, hogy Erdélyben, a magyar állam legszorosabb kiegészitő részében, még mindig idegen törvények vannak érvényben. Bismarck nagyságát mutatta, hogy belátta, mily szoros összefüggés van az igazságügyi institucziók és az állam politikai szerkezete közt. Az első dolga tehát az volt, hogy a partikuláris német kodexeket birodalmiakká igyekezett átváltoztatni. Legelső dolga volt különösen a büntető törvénykönyvet és eljárást egységessé, vagyis birodalmivá tenni. Bismarck jól tudta, hogy a büntető törvénykezés, mely az állami rendet is védi, szorosan beletartozik az államjogi szerkezetbe. Azért mondta a német jogtudósoknak, akik évtizedeken át elvitatkoztak volna a német birodalmi törvénykönyv javaslata felett: »vitatkozzanak az urak később. A német egység érdeke miatt nekem azonnal szükségem van a német birodalmi törvénykönyvre«!

Bismarck lángelméje e tekintetben hasonlít némileg I. Napoleonéhoz. A francziák nagy császárja még nagyobb keretekben érvényesítette a fennebbi elvet. Tudta, hogy fegyverrel lehet ugyan hóditani, de csak intézmények által lehet népeket megtartani. Ezért elnökölt a franczia kodexeket szerkesztő bizottságokban. A franczia szuronyok mindig maguk után vitték a franczia igazságügyi intézményeket. És midőn

a szuronyok dicsősége már elhomályosodott, az intézmények fénye még mindig ragyogott. A rajnai tartományok fényes példát képeznek arra, mily soká tulélhetik a hódító nemzet intézményei ennek katonai dicsőségét.

A magyar államférfiui bölcsesség mind e példákon nem okult. Az erdélyi partikulárizmusnak tápot adott az által, hogy a leglényegesebb kérdésekben, mint a büntető és sajtó törvénykezés s a polgári jog terén fentartotta a Királyhágon tul az osztrák törvényeket. Ezek azon törvények (számra három: polgári törvénykönyv, bünvádi eljárás és sajtó rendtartás), a melyek a dákorománok magyargyülölő dikczionáriumában kivételes törvények gyanánt szerepelnek, mint a magyarok zsarnokságainak bizonyitékai.

Ha e törvények valakit sérthetnek, ugy ez senki más mint a magyar nemzet. Ha e törvények valamely érdekbe beleütköznek, úgy ez semmi más nem lehet mint a magyar állam érdeke. Ha e törvényeket minél előbb meg kell a Királyhágón tul szüntetni, ezt szintén a magyar nemzet becsülete követeli.

Hosszu halaszgatásra többé nem lehet idő. A magyar sajtótörvény Erdélyben azonnal életbe léptethető. Csak három soros törvény szükséges hozzá. A bünvádi eljárás már készen van s a parlament előtt fekszik. Egyik legfőbb indok annak gyors elfogadására ép az, hogy a régi reakcionárius osztrák eljárás Erdélyben mielőbb elveszitse hatályát. Ugyancsak az egységes jogrendszer szempontja parancsolólag követeli a legtöbb részében már szintén kész magyar magánjogi törvénykönyv mielőbb való törvényre emelését. Annál inkább lehetséges ennek gyors megvalósítása, mert az örökösödési jog már elérkezett a törvényre emelés révébe. A családjog a képviselőház előtt fekszik. A polgári törvénykönyv egyéb részének előadói tervezete szintén elkészült. Olaszország jogtudósai évtizedeken át vitatkozhattak a kodifikáczió egységének kérdése felett, mert végre is nemzeti kódexekkel volt dolguk. Magyar-

országnak azonban pirulnia kell, hogy 28 év multán is fentartja Erdélyben az osztrák uralom gyászos emlékeit. De a mi bününk még sem oly nagy mint a románoké. Ugyanazon románoké, a kik minket azzal vádolnak, hogy czélzatosan és elnyomó szándékból tartottuk fenn Erdélyben az osztrák törvényeket.

Hogy kerültek a törvények oda? A magyar fegyvereket legyőző reakczió által. Az orosz segitséggel diadalmas Ausztria Magyarországon is, Erdélyben is megszüntette a magyar törvényeket. A reakció vezéreinek volt annyi tudásuk, mikép sejtették hogy a birodalmi czentralizácziót csak úgy lehet keresztül vinni, ha a partikuláris törvényeket megszünteti. Ezért kellett hatályon kivül lépniök az ezredéves magyar és erdélyi partikuláris jogoknak s ezért léptek azok helyére az osztrák birodalmi törvények. És a meddig a bécsi czentralizáczióban erő volt, ezek hatályban is maradtak. E czentralizáczió erős hanyatlását mutatta az a tény, hogy a birodalom solferinói nagy veresége után az osztrák államférfiak 1861-ben beleegyeztek a magyar partikuláris jogrendszer visszaállításába. Erdélyt azonban a bécsi reakczió még mindig legsajátabb provincziájának tartotta. Abba sehogy sem egyezett bele, hogy az osztrák jog Erdélyből is kiküszöböltessék.

De jött az 1867-iki kiegyezés. A magyar állam visszaszerezte függetlenségét. Első dolga leendett ennek, hogy az osztrák uralom hagyatékait kiküszöbölje. *Ám akkor előálltak ugyanazok a románok, a kik ma vádaskodnak ellenünk és keservesen siránkoztak, hogy Erdélyben hagyjuk érvényben az osztrák törvényeket.* Mind a három osztrák törvényt illetőleg fényesen kimutatható ez. Az 1865-1868-iki országgyülésen a román nemzetiség még képviseltette magát. Az izgatóknak akkor még nem sikerült a passzivitást keresztülvinniök. És a román nemzetiségi képviselők a leghatározottabban követelték az osztrák törvények fentartását. Ugy állították fel e követelést mint a román nemzetiség legmelegebb óhajtását. És tudták, mit cse-

lekesznek. Tudták, hogy a partikuláris jog (most az osztrák jog lett partikulárissá) erős támasza a politikai partikulárizmusnak, s a románság az erdélyi partikulárizmust oláh köntösbe tudja öltöztetni.

A magyarok azonban nem tudták, mit cselekesznek, midőn a románok követelésének eleget tettek. Nem tudták, hogy a románok azért ragaszkodnak az elavult osztrák törnyekhez, hogy magyar törvények uralma alá ne kerüljenek. És nemzetünk lovagias tulajdonságai miatt, nem számíthattak a magyarok arra, hogy a románok képesek lesznek évtizedek mulva a magyarok engedékenységét ugyancsak a magyarok ellen felhasználni. Ki gondolhatta, hogy a románok az osztrák törvényeket, a melyek hatályban tartásáért rimánkodtak, később a magyar zsarnokság bizonyitéka gyanánt fogják felsorolni.

Tény, hogy a román izgatók egész Európát beharangozzák azzal a váddal, hogy az osztrák törvények Erdélyben a magyar zsarnok uralom kivételes törvényei. Valóságos ostromállapotos törvények. Mellékes dolgokkal felesleg az időt tölteni. Igy nem szükséges arra hivatkozni, hogy az osztrák polgári törvénykönyvvel csak nem lehet a románokat elnyomni. Arra sem kell részletesen kitérni, hogy az osztrák sajtó-pátens büntetési tételei több ponton enyhébbek a magyar büntető tételeknél. Ha tehát a magyar törvény volna Erdélyben érvényben, a memorandum-per vádlottjai sokkal sulyosabb büntetésekben részesültek volna. Arról sem lényeges dolog megemlékezni, hogy az osztrák sajtópátens Bukovinában az előleges czenzurával együtt van érvényben, s a román izgatók mégis Magyarországot vádolják zsarnoksággal és Ausztriát nem.

Döntők a kérdésben ezek a körülmények:

1. Hogy az Erdélyben érvényes osztrák törvények nemcsak a román ajku lakóságra, hanem egyszersmind a magyarokra és szászokra is vonatkoznak, tehát az összes lakosságra.

Az osztrák jogrendszer tehát nem lehet Erdélyben ostromállapotos rendszer a románság ellen.

2. Köztudomásu dolog, hogy a magyar birodalom harmadfél millió román nemzetiségű polgárainak csak kissebbik része lakik Erdélyben (1 millió 100 ezer,) a többség (1 millió 400 ezer) a szoros értelemben vett Magyarországon él. Itt pedig egyetlen egy osztrák törvény sincs érvényben. Miként vonatkozhatnának tehát az erdélyi kivételes törvények a román fajra, mikor ennek csak kisebb része lakik a Királyhágon tul?

3. A magyar alkotmány helyreállításának idején maguk az erdélyi román képviselők sürgették leginkább az osztrák törvény érvénybenhagyását. Pusztán e tény tehát eklatánsan bizonyítja, hogy az osztrák törvényeket a magyar uralom nem azért hagyta érvényben Erdélyben, hogy a románokat elnyomja.

Ennek oka, mint már érintettem, az engedékenység s az igazságügyi intézmények politikai hatásának nem ismerése volt. Az engedékenységért a magyar nemzet gyöngyörüséges jutalomban részesült. Okulhat rajta. De valahára megtanulhatja nemzetünk az intézmények nagy államjogi és politikai hatását is. Szerencse, hogy a románok felvették követeléseik közé az osztrák törvények megszüntetését. Ha ez nem volna a követelési lajstromon s a magyar törvényhozás legközelebb már érvénybe léptetné a magyar törvényeket s ekkép hatályon kivül helyezné ott az osztrák jogot, mily eget verő panaszok harsognának Európában a magyarok atrocitásáról. Hogy irná és hangoztatná Európa minden nyelvén a román liga, hogy a magyarok zsarnoksága kiforgatja sajátos jogrendszeréből a román nemzetiséget.

Nemcsak a birodalmi eszme, hanem egyszersmind az elavult osztrák jog köti a románokat a régi Ausztriához, mely már csak a kihalóban levő reakczionárusok emlékében él. Ha tehát a magyar törvényhozás most e szálat eltépi, mily siránkozás indul meg a román vonalon.

De szerencsére maguk követelték e szál szétszakítását. A bűnök átka, a német közmondás szerint, hogy rosszat akarva jót eredményeznek. A midőn tehát a román izgatók Magyarország ellen vélnek cselekedni, ha követelik az osztrák törvények megszüntetését, a magyar állam érdekében dolgoznak. Az egységes törvénykezés, az egységes jogrendszer ugyanis nélkülözhetetlen feltételei az állam egységének. A román követelés a magyar államegységet mozdítja elő. A magyar kormány és törvényhozás tehát teljesitsék minél előbb legbensőbb ellenségeink rosz indulatu, de jó eredményű követeléseit.

HARMADIK RÉSZ.

A FAJOK HARCZA EURÓPÁBAN

ÉS

MAGYARORSZÁGON.

I. FEJEZET.

A fajok harcza és az asszimiláczió általában.

A román kérdés a fajok harczának csak egyik jelensége, s e szempontból sem speczifikus magyar-román kérdés. Mint a fajok küzdelmének egyik mozgalma nem csak Magyarországra terjed az ki, hanem mindazon államokra, a melyeknek román lakosságuk van. A fajok küzdelme folyamatban van az egész Keleten, s e küzdelemnek végeredménye lesz a most heterogen fajok összeolvadása s uj egységes nemzetek keletkezése.

Tiszta fajokból soha sem lett nagy nemzet. A tiszta fajok vagy elvesztek, vagy igen alárendelt jelentőségre sülyedtek le s végül is más fajkeverékek alkatrészévé lettek, illetőleg lesznek. Tiszta faj tulajdonképen ma már nem létezik világrészünkben. Legfeljebb egy-egy hegyvidéken s ennek hozzáférhetlen zugaiban tartja magát néhány tiszta faj. De ez is, mihelyt érintkezik a czivilizáczióval s más fajokkal, azonnal elveszti faji tisztaságát. A régi kelták utolsó töredékei a pirenei havasok közt, Alsó-Bretagneban, Wales-ben, Man szigetén, az ir és skót felföldön teljesen el fognak veszni, s a vaskok beolvadnak a spanyol, a bretonok a franczia, s a brit kelták utolsó maradványai beolvadnak az angol nemzetbe.

Mindazon népekről, a melyek nagy szerepet játszottak a világtörténelemben, kimutatható, hogy a legkülönbözőbb fajok vegyülékéből alakultak. Róma nemzete latinokból, görögökből, trójaiakból, etruskokból, sabinokból stb. jött létre. Fustel de Coulanges határozottan rámutat, hogy a Palatin dombon volt a latin város s a mai kapitolium helyén laktak a sabinok.

A Quirinal a Quirinus sabin istentől nyerte nevét. A Coeliuson kezdettől fogva az etruskok laktak. Róma eleintén nem egyetlen város, hanem a különböző nemzetiségek által lakott városok szövetsége volt. Még királyai is nemzetiség szerint következtek egymásután; az első latin, a második sabin, az ötödik görög s a hatodik estrusk nemzetiségü volt. A latin nyelv a legkülönbözőbb elemekből alakult. A latin grammatika és szókincs uralkodott ugyan benne, de számos szabin és görög szó vegyült beléje, a közép-itáliai dialektusokról nem is szólva. Még Augusztus korában is köztudomásu dolog volt Rómában, számos legelőkelőbb család idegen származása. A Tulliusok és Serviliusok albai származásuak voltak. Az Auréliusok a sabin nemzetséghez tartoztak, az Octaviusok szintén idegenből származtak Rómába.

És hogy a középkori népvándorlás mikép keverte össze a különböző fajokat, szinte mondani sem kell. A nyugoti nemzetek a fajvegyülés következtében ismételten átalakuláson mentek keresztül. Névszerint Francziaországot, Caesar hóditásai előtt kelta tömbök s déli partvidékein görög és latin kolóniák lakták. E különböző fajok aztán összeolvadtak s pár század alatt elfogadták a romlott latinból származott román nyelvet s ekkép rómaiakká, latinokká lettek. A germán hóditás azután német népelemet vitt a gall-római nemzetbe, gyakorolva ekkép hatását nemcsak a rómaiság folytatását képező ezen népre, hanem egyszersmind e nép nyelvére.

A brit szigeteken, mint a latin czentrumtól, Rómától legmesszebb eső provincziában, leggyorsabban enyésztek el a rómaiság emlékei; de a latinság népalakító hatása itt sem maradt el. A kelta őslakókat uralmuk alá helyezték az angolszászok, s az első fajvegyülés a különbözö kelta tömbökből és angolszászokból keletkezett, római motivumok behatása alatt. A második alakulást Hódító Vilmos elfrancziásodott normannjai hozták létre, a kik a XI-ik század közepén Angliát meghódítva, megindították a fajoknak igen érdekes küzdelmét, mely

három század alatt az angol nemzet s az angol nyelv megalakulására vezetett. Az olasz és spanyol nemzet szintén a legkomplikáltabb átalakuláson ment keresztül longobardok, rugiak, góthok s más germán törzsek hódítása és beolvadása következtében.

Mi magyarok a jövő évben ünnepeljük honfoglalásunk milleniumát. Ez aránylag nem is oly régi esemény idején a nyugoti nagy nemzetek sem voltak egységesek, hanem számos nyelvszigeteket tüntettek fel, és e szigeteken különböző fajok éltek. Nemzeti királyaink már megalapitották a magyar államot, midőn a nagy nyugati nemzetek részben vagy egészben még mindig polyglottok voltak. Hódító Vilmos még el sem foglalta Angliát, még a germánság sem végezte be alakulását; az elba-szlávok és más szláv tömbök a mai germán területeken még mindig léteztek.

A mikor pedig az angol nemzet alakulási küzdelmének utolsó századát élte, a mi nagy királyaink a magyar birodalmat már kiterjesztették az Adriától a Fekete tengerig.

A fajok küzdelme azonban korántsem ért véget a nyugati nemzetek megalakulásával. És az az örök törvény sem szünt meg, hogy csak az összetett, vagy a különböző fajokból keletkezett népek lehetnek nagy és hatalmas nemzetekké. A fajok békés vagy harczias küzdelme egykoru magával az emberiséggel. Elpusztulnak vagy felszivódnak a gyenge fajok, fenmaradnak s nem csak a természetes propagáczió, hanem egyszersmind a beolvasztás által növekesznek a hatalmas népegyéniségek. Még a nyugati küzdőtéren is van mozgalom. Végleg felszivódik a keltaság, melyet talán azért boríthatott el olyan könynyen az indogermán népözön, mert túlságosan tiszta faj volt. Folyik vagy meg-megujul a küzdelem a franczia-német és a német-szláv határvonalon.

Egész Ausztria darabokra látszik töredezni a faji küzdelem hatása alatt, s Magyarországon ujabban, szintén már évtizedek óta folyik, bár szelidebb formákban, a fajok harcza.

A fajokból nemzeteket gyuró örök törvény működik az egész Keleten, hogy szintén egységes nemzetalakulásokat hozzon létre, mint létre hozott a Nyugaton. A magyar fajnak jövendőbeli sorsa attól függ, mikép lesz képes megállani helyét ez örök törvény által felidézett küzdelemben. De ettől függ egyszersmind a többi fajok sorsa. A románoké is.

A nagy nemzetalakulás, apróbb hátramaradt jelenségektől eltekintve, Nyugaton a felső Duna völgyéig, Ausztriáig, befejezésre jutott. E választóvonaltól kezdve a fajok evolucziója s az egységes nemzetek alakulása több századon át megkésett; de annál gyorsabban siet most czélja felé. *Egy uj millenium elforgása alatt talán a Keleten is ép úgy egységes nemzetek lesznek, mint a Nyugaton.* A nagy körvonalak még nem bontakoznak ki; még teljes homály borul Európa keletére. De a küzdelem jelenségeivel mindenütt találkozunk. A panszláv, a dákoromán, a délszláv, a cseh, a lengyel, szlovén stb. törekvések mindmegannyi alakzatai és kifejezései a nemzeteket alakító fajküzdelemnek.

De még ugyanazon államban is, mint például Magyarországon, eltekintve a lármás jelenségektől, egész csendben, minden feltünés nélkül folyamatban van a fajok átalakulása, terjeszkedése vagy összezsugorodása. A magyarság olvasztó erejéről szóló dákoromán vádaskodásnak századrésze sem igaz. Szent István koronájának területén belül a magyar faj itt-ott beolvadt. A szlavóniai magyarság részben már is horváttá lett.

Erdélyben, a XVIII-dik század elejétől kezdve, a magyarság óriási tért vesztett. A nagy alföldi magyar medenczét két század előtt még területi folytonosság kötötte össze a legkeletibb magyar medenczével, a székely földdel. Egész serege a magyar községeknek oláhosodott el. Régi jó magyar családok tömegesen lettek oláhokká; s ép az ellenünk izgató dákoromán vezérférfiaknak legnagyobb része eloláhosodott magyar.

Kevésbbé az állam, mint inkább a kultura fegyvereivel vívott eme küzdelem most ujult erővel folyik. A kultura

melege és világossága viszi a nemzetiségi tömegekbe a magyarságot.

A fajküzdelem várható evolucziója *Európa keletének szempontjából* érdekelheti Európát. Minket magyarokat első sorban saját jövőnk miatt érdekel. De általános nagy szempontok az irányadók a fajok küzdelmének kérdésében, s e szempontok figyelemre méltók a nyugati népek előtt is, ép azért a magyarság és románság kulturai küzdelmét a nagy európai látókörben vonultatom fel. Különösen a fajokat konserváló és a fajokat összeolvasztó erőkre és tényezőkre irányzom az olvasó figyelmét. De mielőtt ezekre térnék át, meg kell emlékeznem az *összeolvadásról Magyarországon.* Továbbá ki kell mutatnom az *erőszak jelentőségét a fajok küzdelmében,* mert a dákorománok különösen azon váddal állnak folyton elő, hogy a magyarok erőszakkal vetköztetik ki a románságot nemzetiségéből.

II. FEJEZET.

Az összeolvadás Magyarországon.

Ha az oláh, tót és szerb összeolvad a magyarsággal, ugyanaz történt volna nálunk, ami végbement Francziaországban és a Nyugaton. A fajvegyülésből talán igen érdekes nép származik s a magyar nemzet, e keverékből összealkotva, bizonyára sokkal nagyobb és hatalmasabb lenne, mert az ekkép származott nép az illető fajoknak legkiválóbb tulajdonságait szokta örökölni. A magyar nemzetnek megvolnának kiváló előnyei a tótok, oláhok stb. jeles tulajdonságaival kapcsolatban. A magyar nyelv ez esetben tele volna tót, román és szerb gyökszavakkal, mint a franczia nyelvben számos germán és kelta szó fordnl elő.

A magyar nemzet azonban, habár, mint később részletesen lesz róla szó, szintén keveredett, sem fel nem szítta magába a fajokat, sem nem olvadt fel ezekben. Közös nyelv és közös nemzet sem keletkezett, mint keletkeztek ily népek a Nyugaton. És hogy mily messze állunk még az összeolvadás bármely alakjától, e tekintetben az adatok teljesen meggyőzők. Galliában az összes lakosság megtanulta a romlott latint, vagyis az úgynevezett román nyelvet s azután keletkezett germán és egyéb befolyások alatt a franczia nyelv. A magyar nyelvet azonban Magyarországon a nemzetiségeknek csak egy kis töredéke beszéli, mint a következő adatok bizonyítják:

1890-ben a magyarországi nemzetiségek közül magyarul beszélt:

német	500.271	(25·16%),
tót	227.548	(12·00%),
oláh	179.883	(6 95%).

Ez adatok világosan mutatják, hogy faji összeolvadásról s egységes nyelv keletkezeséről Magyarországon ez idő szerint alig lehet szó, és hogy mily lassan fog előre haladni az összeolvadás, bizonyítja azon tiz évi átlag, melyet a magyar nyelv terjeszkedése az utolsó decenniumban felmutat.

1880-ban a magyarországi nemzetiségek közül magyarul beszélt:

német	377.041	(20·16%),
tót	176.693	(9·53%),
oláh	137.252	(5·71%).

Tehát a magyarul tudó idegen anyanyelvüek száma a legutóbbi 10 esztendőben a következő szaporodást tünteti fel:

a németeknél	5%,
a tótoknál	2·47%,
az oláhoknál	1·24%.

Ez adatok mutatják, hogy mily lassan halad előre a magyar nyelvnek, az állam hivatalos nyelvének, még csak elsajátítása is; ami egyáltalán nem jelenti a nemzetiség elvesztését.

Sőt a részletek tekintetében e viszonyok még rosszabbak. Az utolsó évtizedben (1880—1890) a Duna balpartján, (19 ezerrel) a Tisza balpartján (49 ezerrel) s Erdélyben (72 ezerrel), a Tisza-Maros-szögön (49 ezerrel) szaporodott a magyarul nem tudók száma. Ekkép leginkább a román vidékeken esett vissza a magyar nyelv terjedése, ami abban leli magyarázatát, hogy a népszámlálásnál azon románok is eltagadták a magyar nyelv ismeretét, akik tényleg tudnak magyarul.

Belgium szintén csodálatos hátramaradást mutat a fajok összeolvadása tekintetében, mintegy kivételt egész Nyugot-Európában. Ott ugyanis az 1890-iki népszámlálás által kimutatott 6,069.321 főnyi összes lakosság körülbelül felerészben oszlik meg a flamand és franczia faj, illetőleg a flamand és franczia anyanyelvűek közt, még pedig úgy hogy az előbbiek valamivel, de nem sokkal vannak többségben úgy az országban egyáltalán, mint a városokban. Belgiumban ugyanis 1890-ben a csakis flamandul beszélők száma 2,744.271 volt, a csakis franczia nyelven beszélőké 2,485.072. Ezeken kívül 32,206 azoknak a száma, kik csakis németül beszélnek. A fajok nyelvi összeolvadása tekintetében a németek csekély számánál fogva tehát csak a franczia és flamand elem jöhet számításba. És itt azt találjuk, hogy a francziául és flamandul beszélők száma nem több 700,997-nél: tehát az összes lakosságnak mintegy 11.15 százalékánál. A fajok keveredésének ezen meglepő hátramaradását többféle ok magyarázza meg.

Először is Belgium három nyelvterület határán fekszik, s e területek a belga államon belül érintkeznek egymással. Itt találkozik a franczia nyelv a némettel s a plattdeutschsal, itt érintkeznek a franczia és német nyelv sajátságos dialektusai: a wallon és a flamand. Mindegyik nyelv mögött nagyobb tömegü nyelvrokonság áll, sőt a franczia és német nyelvet illetőleg a szárazföld két legelső kulturnemzete támogatja a nyelvhatárokat. Ezen tény önmagában megmagyarázná az összeolvadásnak lassuságát, de még van egyéb ok is.

A kulturai okot csak futólagosan említem s csak arra utalok, hogy Belgium lakosságának alsóbb tömegei csak ujabban kezdenek nagyobb részt venni a kulturában; csak ujabban emelkedett az írni és olvasni tudók száma jelentékeny magasságra; mert 1866-ban 7 éven aluli gyermekek leszámításával, ami majdnem 900,000 lélekszámot képviselt, a lakosságnak 44%-a nem tudott írni, olvasni.

A belgiumi fajok valamennyien mégis a legműveltebb

nemzetekkel álltak és állnak kulturai kapcsolatban. Nemcsak a franczia és német lakosság támaszkodik, intelligencziája által, a világ két legelső kuturájára, hanem a flamand lakosság is át van hatva úgy a hollandi, mint a német kultura által. Magasabb kulturai fokon pedig, ahol szinte egyenlő kulturai erők működnek, igen lassu az összeolvadás, sőt esetleg ki is van zárva.

A döntő okot azonban magában Belgiumban a nyelvterületeknek szinte abszolut elzárkózása képezi. A nyelvhatár mindenütt élesen domborodik ki. Aachentől Mastrichtig a nyelvvonal egész német területet érint. A flamand nyelvterület szinte egy tömegbe öleli fel Belgium legtermékenyebb és leggazdagabb síkságát. A franczia nyelvterület teljesen egyenlőszárú háromszöget képez, melynek alapvonala Francziaországra támaszkodik Mons-tól Longwy-ig s csúcsa Lüttich-nél van, E nyelvterületnek a neve: a wallon-ék. E három nyelvterületet, kivéve a nagyobb kulturpontokat, a városokat, egy és ugyanazon faj lakja; nem csoda tehát, hogy az érintkezés hiányában faji és nyelvi összeolvadás csak csekély mértékben történik. Magyarországon és Erdélyben is erős geográfiai elkülönzésben élnek a fajok, de sehol nincs egyetlenegy pontja a magyar királyságnak, nem szólva természetesen Horvátországról, ahol az elkülönzés oly teljes és szinte hermetikus volna, mint Begiumban.

A faj- és nyelv vegyülés csakis a városokban történhetik, mert Belgiumban csakis itt találkoznak a különböző fajok. És hogy ott a fajkeveredés tényleg előre halad, mutatják a legujabb statisztikai adatok.

A valamivel több mint 700,000 belga állampolgár, aki flamandul és francziául tud, óriási többségében városi lakó. Nem kevesebb mint 517,570 lakik a 700,000-ből a belga városokban. Legjellemzőbb Brüsszel lakosságának nemzetiségi összetétele. A belga fővárosnak 176,138 lakosa van. Ebből tisztán franczia anyanyelvü 35,505; tisztán flamand anyanyelvü

40,502. Francziául és flamandul beszél 90,420 (51·12%); francziául, flamandul és németül beszél Brüsszelben 5,226. Ekkép tehát Brüsszel valamint a többi városok lakossága erős fajvegyülést mutat fel, amennyiben csak 40,000 ember (29%) nem tud Brüsszelben francziául, a többi lakosság (71%) vagy tisztán franczia anyanyelvü, vagy beszél francziául is.

Statisztikailag nem állapíthatjuk ugyan meg, de igen valószinűnek látszik, hogy azon másfélszázezer belga lakosnak, aki két nyelvű, s nem városi elem, legnagyobb része a vidéki flamand intelligencziát képezi. Habár tehát a faji, illetőleg grammatikai vegyülés Belgiumban szintén nagyon hátramaradt, (arról nem is szólva, hogy a vegyülés perczentje mégis sokkal nagyobb, mint a mi románjainknál.) Belgiumban a kultura szintén erősen érezteti már hatását s a felszivódás és összeolvadás, mert a kulturai czentrumok erősek, csakhamar nagyobb arányokat fog ölteni. Erről tanuskodik azon adat is, hogy míg 1866-ban a lakosságnak csak 6%-a tudott francziául és flamandul, ez a % 1890-ben meghaladta a 11-et.

Erdélyben a kulturai czentrumok gyengébbek s így a faji és grammatikai vegyülés ott sokkal lassúbb tempóban fog előrehatolni. Az oláh lakosságnak azon csekély perczentje, mely magyarul tud, szintén legnagyobb részében városi lakó s vidéki román intelligenczia. De igen nagy különbség van az erdélyi fajvegyülés tekintetében azon szempontból is, hogy az oláhság nemcsak a Királyhágón innét, hanem a Királyhágón túl is csak minimális perczentben városi lakó, mint majd erről a városok fejezetében részletesebben fogok szólni. Belgiumban ellenben 1,270.000 tisztán flamand anyanyelvű és 517,000 francziául és flamandul beszélő egyén lakik a városokban. Ekkép tehát Belgiumban a kulturai pontokon sokkal nagyobb eredmények jöhetnek létre a faji és grammatikai vegyülésre nézve mint Erdélyben, ahol a lakosság többségét képező oláh faj a városi élettől félrevonul.

Ide járul még igen fontos geográfiai szempont is. Az oláh

faj Erdélynek leginkább hegyvidékeit lakja; az úttalan és hozzáférhetetlen tájak majdnem mind a román lakosság kezében vannak. Ekkép a kultura is csak nagyon nehezen férkőzhetik az elzárt hegyvidékekbe, arról nem is szólva, mily grammatikája van a kulturának. Sem magyar, sem német, sem oláh nyelvü kultura meg nem hódítja egyhamar, sőt beláthatlan időkig, Erdély bérczvidékeit.

A román izgatók csak ámítják tehát Európát, midőn erőszakos magyarosításról beszélnek. A tulajdonkép való románság nem magyarosodik sem erőszakkal, sem önkényt. A fennebb említett csekély perczent s az a még kisebb számtöredék, mely arról tanuskodik, hogy a románságban terjed a magyar nyelv, csak a román intelligencziára s a kevés számu oláh városlakókra vonatkozik. A magyar kultura itt érezteti némi hatását. Künn azonban, a románság nagy tömegeiben, a havasi falvakban, a magyar nyelv terjeszkedésének semmi nyoma.

Tavasszal a napsugaraknak óriási meleget kell kifejteniök, hogy felolvaszthassák a télen át felgyülemlett hótömegeket. A kultura keletkező és emelkedő napjának is óriási meleget kell árasztania, amíg a müveltség által nem érintett tömegeket átalakíthatja. Különösen áll ez akkor, ha e tömegek még egyszersmind geográfiailag vagy topográfiailag hozzáférhetetlenek. Az angol müveltség fényes napja, mely beragyogja a világot, századok óta fenn van Irország horizontján s a kerry-i hegyek keltáit még most sem volt képes teljesen átalakítani.

Kiszámíthatatlan, mily kulturai emelkedésnek kellend történnie Erdélyben s hány századon át kell ennek hatnia, amíg az erdélyi havaslakók gyökeres faji és nyelvi átalakulása meg fog történni. Nincs és nem képzelhető oly magyar optimismus vagy chauvinismus, mely csak álmodni is merne arról, hogy a közel jövőben, ami alatt századok is érthetők, az erdélyi románság a magyar faj javára asszimilálható lesz. A kultura nagy és örök törvénye a Keleten s így Erdélyben

is fogja hatását gyakorolni. A fajok és nyelvek vegyülése itt is be fog következni, mint bekövetkezett Nyugaton, de a nagy és hatalmas kulturák is csak hosszú időn át hatnak. A románság tehát legtávolabbról sem féltheti nemzetiségét, és ha a kulturai küzdelemben megállja helyét, nem féltheti egyáltalán. Amely faj azonban a kulturában hátramarad, az a népirtó nagy küzdelemben vesztes leend. Akár román, akár magyar.

III. FEJEZET.

Az erőszak a fajok küzdelmében.

A legnagyobb tévedések egyike, hogy erős fajokat és népeket az erőszak segítségével át lehetne alakítani s nemzetiségükből teljesen kivetkőztetni. A történelem mutat fel eseteket, amidőn egyes fajok csakugyan az erőszak áldozatai lettek. Ezeket azonban a zsarnokság vagy egyszerűen kiirtotta. vagy áttelepítette.

Róma sem gyakorolta rendszerint beolvasztó politikáját erőszak által. Hanyatlásának már igen komoly jeleit mutatta a római imperium, a midőn Claudius idejében nem ugyan nyilt erőszakkal, hanem a latin grammatikának absolut érvényesítése által akarta Róma felkényszeríteni nemzetiségét a meghódítottakra. A caesarismus legsötétebb korszakából való azon Svetonius által megörökített római törvény, mely szerint római polgár csak az lehetett, aki latinul tudott. A történelem mégis feljegyzett egyes eseteket, a midőn Róma egész fajokat kiirtott vagy áttelepitett. Oroszország utánozta e római politikát s korunkban is véghezvitte úgy az irtás munkáját, mint az áttelepítést.

A felszívás, az asszimiláczió, azonban, mely par excellence a kulturai küzdelem eredménye, csak a legkivételesebb esetekben történhetik meg az erőszak segítségével. Csak akkor, ha az erőszak igen nagy fölényben levő kultura fegyvereivel harczol. Egyes esetekben megtörtént ugyan, hogy barbár tömegek a kulturában magasabban álló fajokat magokba olvasztottak, de ez alakulás csak a barbár tömegek óriási

számbeli fölénye esetén jöhetett létre. Ez történt Anatoliában, ahol a törökök túlnyomó száma magába olvasztotta a kulturai fölénynyel biró görögséget. De az erőszak, ha csak a megsemmisítésig túlnyomó eszközökkel nem küzd, rendesen vagy csak igen kevés eredményt ér el, vagy pedig épen visszahatást szül s az ellenkező eredményre vezet.

Már e néhány sor kétségtelenné teszi, mennyire nem bir komoly alappal a dákoromának azon vádja, hogy Magyarország erőszakkal olvasztja be a románokat. Ez a vád még a művelt nemzeteknél is felteszi az ethnologiai tudatlanságot, felteszi azt, hogy sem francziák, sem németek, sem a többi művelt nemzetek nem ismerik a fajok és nemzetek keletkezésének történetét. Csakis ez magyarázza meg, hogy az izgatók vérlázító panaszokkal töltik be az európai s különösen a franczia sajtót, mikép irtják ki a magyarok a román nyelvet.

A francziák talán különösen érzékenyek lehetnek e panaszok iránt, mert tapasztalatból tudják, mily üldözésben részesül a franczia nyelv Elzászban és Lotharingiában. A Francziaországtól elvett e két tartományban tényleg erélyesen és következetesen folyik a germanizáczió, s nem lehet tagadni, hogy az elnémetesitésnek vannak gyakorlati következményei. A germanizáczió azonban Elzász-Lotharingiában még nem kegyetlen fegyverekkel küzdő és fajirtó háboru. Ez a háboru Pozenben folyik. Miután az állami hatalom és közigazgatás minden eszköze elégtelen volt Pozen elnémetesitésére, Németország még Bismarck idejében megkezdte a lengyelek ellen a fajkiirtást. Nem kevesebb mint száz millió állami kölcsönnel, illetőleg segélylyel halad előre a német gyarmatositás és a lengyel földbirtok kisajátitása.

Azt lehetne hinni, hogy a Bismarck által kieszelt nemzetiségi és faji harcz kimeritette végső eszközeit s elmondotta utolsó szavát.

De egy pillantás Oroszország legujabb történetére mindenkit meggyőz arról, hogy Németország germanizáló eszközei

nagyon is kezdetlegesek. A czéltudatos beolvasztás, a nagy orosz fajba való felszivása minden más fajnak, az emberiség történetében páratlan módszerekkel történik a czárok birodalmában. Mindaz, a mit valaha római imperátorok, konzulok, vagy prokonzulok egész fajok kiirtására vagy tömeges áttelepitésére tettek, összetörpül a szentpétervári kormányok cselekedeteihez képest. Csak legujabban történt, hogy II-ik Miklós czárnak összes lengyel alattvalói orosz nyelven voltak kénytelenek hüségeskült tenni. Ez azonban csak a lengyel nyelv üldözésére vonatkozik s betetézte azokat a rendszabályokat, melyek a lengyel nyelvnek az iskolákból, magából a templomból való kiüzésére vonatkoznak. Egész Lengyelországban orosz a tannyelv s a legkomolyabb lépések történnek a lengyel-katholikus liturgia eloroszitását illetőleg. De Lengyelországon meg volt támadva, különösen a 63-iki fölkelés után, az összes lengyel földbirtok, és pedig nem ugy mint Pozenben telepités, hanem a mi az egész világon páratlanul áll, eladási kényszer által. Nagyon ismeretesek a czárizmus kényszeritő eszközei az egész orosz birodalomban. Az erőszakos russzifikálás kiterjed most már a balti tartományokra is. III-dik Sándor czárnak egyik legutolsó tette volt, hogy kiterjesztette az orthodox egyház hatalmát a nem orthodox felekezetekre, s az előbbinek főpapjai döntenek a tekintetben, épithet-e templomot valamely felekezet.

A russzifikálásnak e tényeiről, melyeknek czélja lengyeleket, ruthéneket s németeket a nagy orosz faj tengerébe fölszivatni, még csak értesült Európa, mert azok a tartományok, a melyekben a fajgyilkos háboru folyik, közel vannak a nyugati államokhoz s a kényszerrendszabályok müvelt népeket sujtanak, a melyek földjajdulnak s földjajdulásuknak visszhangjuk van az európai sajtóban.

De ott van Besszarábia, a melyet Oroszország a legutóbbi török háboru idején vett el a románoktól. Ez már egészen félreeső tartomány. Az orosz kormánynak itt nem

kell attól tartania, hogy az erőszak tényeiről valami kiszivárog Európába. És nehogy a besszarábiai román ujságok valamit elárulhassanak, az orosz kormány egyetlen rendelettel betiltott minden román lapot. Igy azután még csak egy jajdulás sem hallatszik arról, mikép folyik a russzifikális munkája Besszarábiában.

Soimescu szenátor »Romania, Russia si intrei ta Alianta« czimű munkájában figyelmezteti honfitársait, a románokat, besszarábiai rokonaik sorsára s egyszersmind megvonja a paralellát azon kétféle bánásmód közt, melyben Oroszország és Magyarország részesítik a románokat. »Alig szokták meg«, írja, »a románok, hogy nézzenek a Prúton tul lakó testvérekre is, kik az orosz kancsuka alatt szenvednek és több rokonszenvvel viseltetnek a Kárpátokon túl lakó testvérek iránt — noha Erdély és Bánát politikailag soha sem voltak integráló részei a román államnak, mint volt Besszarábia integráló része Stefan Cel Mare hazájának egészen 1812-ig. Daczára a magyarok minden nyomásának, a Kárpátokon túl a román nem vész el, a román elem ott erősen áll és férfiasan küzd — törvényes és alkotmányos úton — nyelve és nemzetisége fenntartásáért.

Nincs igy ez Besszarabiában.

A Kárpátokon túl lakó románok iránt érzett túlnyomó rokonszenv eredménye annak a sűrü kereskedelmi és kulturális érintkezésnek, mely fennáll Erdély és a szabad Románia között azon állandó kivándorlás következtében, mely ez országokból felénk irányul. A kivándorlottak nálunk vagyont szereznek, társadalmi tekintélyre tesznek szert, sőt bizonyos befolyást is gyakorolnak a mi politikai és parlamenti köreinkre. Természetes, ha ezek a kivándoroltak nem feledik egykönnyen szülőföldjüket és szívök aspirácziójának tárgya a Kárpátok csúcsán túl van s ezért igyekeznek is itt ebben az értelemben egy nemzeti áramlatot teremteni.

Ha az eszmék és érzések e közössége természetes határai között kulturális és nemzeti alapon mozog a nélkül, hogy sér-

tené a legkevésbbé is az internaczionális politikai viszonyokat a román állam és az osztrák-magyar monarchia között, senkinek sem lehet ellene ellenvetése.

A Kárpátokon túl lakó testvérek iránt érzett szeretetnek s a jó szolgálatoknak, melyeket nekik tehetünk, a legnagyobb bizonyítéka az, ha nem gyüjtunk fel bennök oly illuziókat, a melyeket nem lehet megvalósítani a nélkül, hogy élesebbé ne tegyük a magyarokkal való törvényes viszonyokat, felkeltvén ezeknek gyanúját és bizalmatlanságát, hogy az osztrák-magyar birodalom megdöntésen munkálkodunk, sőt Oroszország eszközévé lettünk. Mentől jobban bíznak a magyarok a románok loyalitásában, annál inkább fog csillapulni chauvinismusuk s végre eljutnak oda, hogy meggyőződjenek arról, hogy a panszláv részről fenyegető közös veszedelemmel szemben a magyarok és a románok testvériesülése — birván a Kárpátok természetes erődjét, a leghatalmasabb gátja az orosz inváziónak és legerősebb biztosítéka jövendő létezésöknek.«

Soimescu figyelmeztetése azonban nem keltett nemzetében visszhangot; a román társadalom most sem törődik a besszarábiai testvérekkel, a kiknek sorsa valóban szánalmas. Még a külföldről érkező román könyveket és ujságokat is egészen a legujabb időkig a határon elkoboztatta az orosz kormány. A román iskolai tankönyvek is ki voltak tiltva. Ezek, valamint a román ujságok bevitelét csak legujabban engedte meg az oroszok czárja.

E kegyelmi tény elégségesnek látszott a bukaresti liga előtt, hogy legutóbbi (1895 jun. 4-én tartott) közgyűlése alkalmából köszönetet szavazzon a minden oroszok czárjának. Mily hálát érdemelne akkor a magyar állam és a magyar kormány, midőn megengedik bármely román könyv vagy irat behozatalát Erdélybe és Magyarországba; sőt a szabadelvű magyar alkotmány mellett lehetséges, hogy magyar területen a magyar állam és épsége ellen izgató román lapok jelenjenek meg? Magyarország iránt azonban a bukaresti liga akkép

mutatta meg háláját, hogy a magyargyülölő Luegert tiszteleti tagjává választotta. A czárnak megszavazott hála daczára az erőszakos russzifikálás a legteljesebb mértékben folyik minden téren, még a vallás terén is. Csak az idősebb román papoknak van megengedve az oláh nyelvű misézés; az ifjabbak mind tartoznak oroszul misézni.

Ily eszközök segitségével történik a fajbeolvasztás másutt, s történik nemcsak Oroszországban, melynek leplezett vagy leplezetlen borzalmaihoz a müvet világ már hozzászokott, hanem történik, bár szelídebb alakban, másutt is, a czivilizáczió élén haladó nemzeteknél.

És mégis mi magyarok vagyunk a zsarnokok. Mi, a kik a román faj és nyelv ellen egyetlen erőszakossági tényt nem követtünk el. Mi, akik megengedjük, hogy a románok román tannyelvü középiskolákat tartsanak fenn.

A magyarok zsarnokságának hirdetői a több mint háromezer román tannyelvű iskola, a virágzó és folyton fejlődő román pénzintézetek, a magyar sajtóval egyenlően szabad román sajtó s egyáltalán az a hatalmas kulturai fejlődés, melyet a magyarországi románság mutat s mellyel távolról sem hasonlítható össze a román királyságbeli románok kulturai fejlődése.

Mi vagyunk a zsarnokok, a kik megengedjük, hogy román pénzintézetek kisajátitsák az államalkotó magyar fajt s ennek helyére románokat ültessenek. Mi vagyunk a fajirtó kegyetlenek, a kik bünös közönynyel néztük a magyarság nem egy végvárának pusztulását. Mi vagyunk a barbár zsarnokok, a kik megengedjük, hogy Erdélyben megjelenhessenek román hirlapok, melyek a dákoromanizmus szolgálatába állanak s melynek iróit csak abban a legvégső esetben sujtja nagyon is enyhe állami igazságszolgáltatásunk, ha nyilt támadást intéznek a haza és nemzet ellen.

Ilyen zsarnokok vagyunk mi, voltunk a multban s leszünk a jövőben. S bármennyire fog bennünket izgatni a

perfid vádaskodás, megmaradunk mindig a törvényesség, jogegyenlőség és szabadság terén. És pedig nem csak azért, mert zsarnokok lenni nem tudunk, s mert nem akarjuk utánozni az előadott brutális példákat, hanem egyszersmind azért, mert a történelemből s a jelenkor tapasztalataiból nagyon is jól tudjuk, hogy az erőszakos olvasztási eszközök rendszerint sikertelenek, igen gyakran épp az ellenkező eredményt hozzák létre. Tévedés azt hinni, mintha Francziaország nyelvi egységét czéltudatos beolvasztó törekvések hozták volna létre. Hiszen a franczia nyelv egysége legnagyobb részt már a XI-dik században létesült, s alig maradt itt-ott valami keltizmus vagy germanizmus. A nyelv egységét összetévesztik sokan a franczia nemzet és állam egységével, melyet valóban egy öntudatos és következetes politika volt képes létesíteni a provinczializmussal szemben. Az északkeleti szlávokat sem az erőszak olvasztotta be, hanem a kultura. Az egységes nyelveket és nemzeteket mindenütt a kultura létesitette, s ez fogja létesíteni jövőre is. A nyelvhatárokon lehet némi eredményeket elérni, mint tényleg elér Németország Pozenben s Elszász-Lothringiában. A nyelvhatárok a történelem folyamában mindig alá voltak vetve az ingadozásnak. A tömeges beolvasztás azonban az erőszak eszközeivel lehetetlenség. Éppen Oroszország példája mutatja, hogy a legnagyobb és legerélyesebb hatalom által gyakorolt kényszereszközök is eredménytelenek, midőn jelentékenyebb fajok és tömegek beolvasztásáról van szó. A lengyelek ma erősebbek, mint voltak az üldözések előtt; a leghatározottabb gazdasági fölényt nyerték az orosz birodalom fölött.

Hogy pedig Németország erőfeszítése Posen germanizálását illetőleg mily kevés eredményre vezetett, egész Európa tudja.

Besszarábiában Oroszország teljes sikert érhet el, mert a pár százezer románra egész hatalmával reáfekszik az északi kolosszus. Igen csekély néptömbök a nagy hatások súlya alatt

szétmállanak, de nagy tömegek soha. Ezeket csak a kultura szívhatja fel és pedig csak azon esetben, ha nem támad bennök kulturai ellenhatás.

A legnagyobb képtelenség tehát a dákorománok azon vádja, hogy a magyaroknak bármily erőszaka kivetkőztethetné nyelvéből és nemzetiségéből a harmadfél millió románságot. Az erőszak mint beolvasztó eszköz történeti mese. A magyarok erőszaka dákorován ferdítés s a történelem által megczáfolt értelmetlen denuncziáczió.

VI. FEJEZET.

A fajokat fentartó erők. (Vallás és nemzeti eszme.)

1. A vallás a fajok küzdelmében.

Ismeretes, hogy a vallások mily kiváló szerepet játszanak népek, nemzetek és fajok életében. E kiváló szerepnél azonban még fontosabb volt az, melyet a vallás az ó-korban játszott. Fustel de Coulanges megállapította, hogy az ó-korban a vallás volt az egység kizárólagos kapcsa. Róma nem csekély mérvben annak köszönte hatalmi terjeszkedését, s később világhatalmát, hogy a meghódított városok isteneit és kultuszát befogadta. Mindjárt kezdetben magáévá tette Consus szabin istenség, majd később ugyancsak a szabin Quirinus isten kultuszát. Ezt azért tette, hogy benső kapcsot hozzon létre a szabinok népe és a római nép közt. Albát, melynek Róma csak kolóniája volt, azért támadta meg, hogy elvegye tőle isteneit és vallását, mert Alba az által uralkodott, hogy az uralkodó istenek kebelében trónoltak. Róma ugyanannyi istent és vallást hódított meg, mint a hány várost és provincziát. Hatalmába kerítette Praeneste Jupiterét, Lanuvium Junoját s a samnitok Venusát; a meghódított népek isteneit azután a saját istenei közé sorozva, létesítette a győzők és legyőzöttek politikai egységét.

A középkor vallási küzdelmei kevésbbé tartoznak tárgyunkra. Ezek a vallási fanatizmus eredményei voltak s uralkodók és nemzetek eltértek a bölcs római felfogástól, hogy a vallási egység csak abban az esetben szilárd alapja a politikai

egységnek, ha a vallások egységét a különböző kultuszok tiszteletben tartása, nem pedig azok megtámadása létesíti.

Az egész középkor tele van a vallások kiirtására vonatkozó törekvésekkel; a vallásnak tehát akkor inkább szétbontó mint egyesítő hatása volt.

A reformáczió nemcsak vallásilag, hanem politikailag is szétbontotta a népeket és államokat. A hol a reformácziót csirájában sikerült elfojtani, mint Francziaországban, a protestánsok kiirtása által, ott bármit vesztett a nemzet szelleme a szabad gondolkodás czímén, sokat nyert az állami és társadalmi egység. A hol az erőket taktikai szempontból meg kellett osztani, mint Magyarországon, ott a reformáczió végtelenül hasznos volt politikai szempontból is. Francziaország a protestanizmus eltiprása következtében a czivilizáczió és haladás útján nagyon visszaesett, de nemzeti és társadalmi egysége kétségkívül nyert. A német állami és nemzeti deczentralizáczió és széttagoltság sok tekintetben a protestantizmussal függ össze.

A vallási eszme a legujabb korban sem vesztette el nagy befolyását a fajok, népek és nemzetek küzdelmében. Ma is van neki összekapcsoló hatása, mint Rómában, és szétválasztó ereje, mint a középkorban. Mind a két hatást, illetőleg eredményt szemléljük Európa külünböző államaiban. Németországban a katoliczizmus nem természeténél, hanem helyzeténél fogva bontó hatást gyakoról. Ebben gyökerezik a német szeparatizmus. Ugyancsak ez a hatása van, szintén sajátságos helyzete miatt, a katoliczizmusnak Irországban, a hol szintén az angol államegység bomlasztó eleme. Francziaország hatalmas állami és nemzeti egységének ellenben nemcsak a grammatikai és politikai, hanem egyszersmind vallási egysége is egyik szilárd alapja. A katoliczizmus Francziaországban egységesítő hatást gyakorolt. Hogy Magyarországnak a katoliczizmus sokat használt, nem is kérdéses. A magyar állam a katoliczizmus öléből született meg. Ha első királyunk, Szent István, a római helyett a keleti egyházhoz csatlakozik, Magyarország nemcsak a kul-

turában maradt volna a balkáni népek szinvonalán, hanem a magyar nemzet szintén beolvadt volna talán a szlávizmusba, mint rokona, a bolgár nemzet.

A katoliczizmusnak későbbi ellenhatásai a bécsi reakczió tendencziáira vezethetők vissza. Róma vallásának szintén van faj- és nemzetfentartó ereje. Kétségtelenné teszi ezt első sorban Lengyelország példája, a mely a katoliczizmus segítségével védekezik Oroszország beolvasztó kisérleteivel szemben. A katoliczizmusban rejlő e konzervativ erő oka annak, hogy Oroszország ép úgy üldözi a katolikus vallást, mint a lengyel nyelvet. Ugyanez mondható el a Rómával egyesült ruthénekről is. Ezek politikai egyénisége már valóban csakis a katholikus vallás által különbözik az orosz nemzetétől.

De a legeklatánsabb példa a katoliczizmus fajkonzerváló erejére nézve Irországban található fel. Az irek rég elvesztették nyelvöket. Alig százezer ir tud még anyanyelvén szólni a kerry-i hegyekben. O'Connell angol nyelven tartotta hatalmas filippikáit Anglia ellen. Az ir nemzeti egyéniség kizárólag a katoliczizmusban tartotta fenn magát. A Gladstone által 1873-ban megszüntetett angol államegyház képviselte az angol elnyomást s a katoliczizmus az ir nemzeti érdeket. A ki az anglikán államegyházhoz tartozott, az nem lehetett ir s viszont Irország katolikus lakosai az ir nemzetet alkották és alkotják.

A katoliczizmusban tehát ép úgy megvan a faj- és nemzetkonzerváló erő, mint bármely más vallásban. Csak egy hátránya van van, szinte minden más vallással szemben, s ez az, hogy egyetemes jellege miatt nem alkalmas nemzeti egyházak alakítására. Minden kisérlet, mely a katholikus egyházat nemzeti egyházakra akarta deczentralizálni, szükségkép megbukott s pedig a katoliczizmus lényege: általánosságának s egyetemességének hitelvi tartalma miatt. A febronianizmus, mely talán a legnagyobb kisérlet volt a katoliczizmus nemzeti deczentralizácziója felé, látszólagos nagy sikerei daczára, csakhamar megbukott. A gallikanizmus hagyott ugyan maga után nyomot

az eszmékben, de mélyre ható következményei a franczia egyház különállása tekintetében ennek sem lettek.

A magyar katolikus egyház már megalakulása pillanatában magában hordozta a szeparatizmus csiráját. A magyar király kivételes, úgynevezett apostoli jogai mintegy eleve kijelölték a magyar katolikus egyház különleges jog fejlődesét Róma irányában. A katoliczizmus kezdettől fogva államvallás volt ugyan Magyarországon, de a helyes kiindulási pont daczára sem fejlődhetett nemzeti egyházzá.

Nem vádkép hozható ez fel a katoliczizmus irányában, mert hisz általános jellege kizárja a nemzeti alakulásokat. De e tény kétségkívül konstatálható s politikai indokból konstatálandó is.

Más vallások különösen alkalmasak arra, hogy az állammal összeolvadjanak s az állam czéljait szolgálják. Anglia nem csekély mérvben köszöni nagyságát annak, hogy egyháza nemzetivé s az állami czélok tényezőjévé lett. A protestantizmus is egészen tud simulni az állami czélokhoz, mint Németország példája mutatja; de egyszersmind asszimilálni tudja a nemzeti czélokat, mint a magyar protestantizmus története kétségtelenné teszi.

De sehol sem maradt meg a vallás összekötő ereje a római birodalom bukása után annyira, mint Európa keletén. A rómaiságot, az impérium bukása után is folytatták a nyugati latin népek, francziák, olaszok, spanyolok. *Róma vallási szellemét azonban a Kelet örökölte.* Már a keleti császárság mutatta, hogy nem ugyan Róma műveltsége, hanem az antik rómaiság vallási szelleme,. Itáliában megbukva, átköltözött Bizanczba. A nyugati római birodalom nem volt képes állami intézményeinek szerkezetébe boolvasztani a katoliczizmust; Bizancz ellenben teljesen asszimilálta vallási és politikai intézményeit. A katolikus egyház központjával, Rómával való vallási szakítás politikailag is nagy hasznára vált a Keletnek.

A keleti imperium mitsem hagyott örökségbe a keleti

népeknek mást, mint a *rómaiságból átszármazott egységesítő vallási eszmét.* A nyugati imperium nagyszerű kulturát, nyelvet s bámulatos intézményeket hagyott örököseire, a latin népekre. A keleti imperium a Balkánfélsziget népeire nem hagyott sem nyelvet, sem kulturát, sem institucziókat, hanem maga után hagyta a vallás unifikáló hatalmát. A görög nyelvből nem származtak leányok és unokák, mint nyugaton, a hol a latin nyelv egyenes leszármazókat hagyott maga után. De politikai czélokra talán még becsesebb legátumot hagyott utódaira a keleti vallásban. Ez a leghatalmasabb egységesítő erő. Ebben gyökerezik a legnagyobb egység gondolata, a panszlávizmusé. A katolikus szlávok sohasem voltak megnyerhetők a moszkvai czélokra, pedig faj- és nyelvrokonság köti őket a szláv czentrumhoz. A keleti vallás egységesítő ereje ellenben Oroszországhoz vonzott nyelvileg nem rokon népeket is, mint pl. a románokat.

Az erdélyi román kérdés szoros kapcsolatban áll a vallási kérdéssel. Az erdélyi románokat nemcsak a faj-, hanem egyszersmind a vallásközösség kapcsolja össze Romániával. Sőt a vallási kapocs még általánosabb, mert ez úgy az erdélyi románokat mint Romániát, a napi politika változandósága daczára, közel viszi Oroszországhoz.

Ha az erdélyi románok protestánsok volnának, nem volna román kérdésünk. Mert Keleten a vallás a legerősebb kapocs; nincs sem állami, sem politikai, sem társadalmi intézmény, mely oly hatalmas volna mint ez. A fajrokonság és nyelvközösség is foszló szál e kötelékhez képest. A protestáns oláhság nem csatlakozhatnék vágyaival sem Romániához, sem Oroszországhoz. A protestantizmus már rég belekapcsolta volna a a románságot a magyar állam kötelékébe.

De miért nem történt ez, legalább részben is, a katoliczizmus által? Azt lehetett volna hinni, hogy, midőn a bécsi udvar és Róma, egymással szövetkezve, vissza akarták hódítani a keleti egyháztól az erdélyi rómánokat, ez által legalább közvetett hasznot hajtanak a magyar nemzeti érdeknek. Ez azon-

ban még csak távolról sem volt egyiknek is gondolatában s a gyakorlati eredmény sem vált a magyar nemzeti érdekeknek hasznára. Annál kevésbbé kárpótolhatta a magyar nemzeti érdekeket az erdélyi románság nagy részének uniója a protestáns magyar államegyház bukásáért.

Kétségtelen ugyanis, hogy a román nemzeti eszmét a katoliczizmus ébresztette fel. A propaganda fide intézetben tanultak azon román ifjak, a kik a rómaiság öntudatára jutottak s ez öntudatukat felébresztették nemzetökben. Ez öntudat a katoliczismus révén került a keleti vallású románságba is. A katoliczismus volt az első kapocs a római hagyományok és a román nemzet közt; mert hisz a mig az összes románság a keleti valláshoz tartozott, román nemzeti eszme a rómaiság öntudatával kapcsolatban nem is létezett. A keleti vallás örökre elszakítani látszott az oláhságot nemcsak a vallási Rómától, hanem egyszersmind Róma kulturai hagyományaitól.

És mert a katoliczizmus volt a románságra nézve a nemzeti ébresztő erő, ez nem állhatott szembe a román nemzeti czélokkal. Különben is az unió, mint kétségtelen, nem tette a külsőségek tekintetében is azonossá a románok vallását a katolikus magyarok vallásával. Róma több engedményt tett a románoknak a coelibátus s a liturgia czímén. A magyar állam pedig sietett kiszabadítani a románokat a szláv liturgia uralma alól és saját kezdeményezésére létesítette azt a törvényt, mely a keleti vallású románokat is román nemzeti alapon organizálta felekezetté. A külsőségek pedig sokat tesznek a vallások politikai és társadalmi hatását illetőleg. Eltekintve tehát attól, hogy a katholiczizmus keltette fel a románokban a nemzeti eszmét, az unió, mert a külsőségekre nem terjeszkedett ki, nem hozta közelebb Magyarország katolikus román lakosságát a magyar nemzet többségét képező katolikusokhoz.

Ekkép jött létre az a sajátságos eredmény, hogy a magyarországi románságot nemcsak a keleti vallás, hanem egyszersmind a katoliczismus is erősíti. Így jutott a kato-

liczizmus Európa keletén is fajfentartó szerepéhez, mint melylyel bir Irországban.

A vallás az előadottakhoz képest tehát igen nagy szerepet fog játszani a fajok küzdelmében egész Keleten s különösen Magyarországon. Ez a szerep bizonyára kedvezőtlen a magyar nemzeti érdekekre.

2. A nemzeti eszme a fajok küzdelmében.

A nemzeti eszme a leghatalmasabb fajfentartó erők közé tartozik. Fejlődésének zenitjén sem volt ugyan kizárólagos fajfentartó erő; de ma még a döntő tényezők közt foglal helyet. A nemzeti öntudat, ha kulturára, irodalomra és művészetre támaszkodhatik, ma is szinte legyőzhetetlen és meggátolja, hogy bár egy kisebb faj a nagyobba beolvadjon. A nyugoti szlávokat, névszerint a cseheket és morvákat, a germánság főleg ezek nemzeti öntudata és fejlett kulturája miatt nem képes asszimilálni. A nemzeti eszme tehát Európa keletén erős gátja lesz a fajok összekeveredésének. De nem legyőzhetetlen gátja. *Ezredév* vagy ezredévek minden gátat ledönthetnek.

Európa közszellemét az utolsó ezredév alatt három eszme irányozta: a vallás, a nemzet és a szabadság eszméje. Ez eszmék különböző korszakokban előtérbe nyomultak, egymást követő sorrendben uralkodtak, de sohasem kizárólagosan és föltétlenül. A vallás eszméjével már foglalkoztam, úgy az ó-kori, mint a középkori, sőt a jelen korra való vonatkozásaiban. De éppen iménti fejtegetéseimből sem következik, hogy a vallási eszme valaha kizárólagos leendett. Még legtúlzóbb korszakaiban is versenytársa volt a nemzeti eszme és a szabadság eszméje. Különösen a nemzeti eszméről nagy tévedés azt hinni, hogy az teljesen a modern kor találmánya s hogy a középkorban nem volt néha győzelmes versenytársa a vallási eszmének.

A területi állam a középkorban a népvándorlás szükséges következménye volt. Az emberiség nagy forradalma ismeretlen

népeket vetett északról és keletről a hanyatló római birodalomra. Ez a birodalom alapjában roskadozott, de fényt árasztott: a czivilizáczió fényét. Ez volt az egyetlen fény akkor Európában. A barbár népek, mint az éji lepék, előtörtek sötétségükből, hogy ezt a fényt körülrajongják, végre hosszú időre kioltsák. Általános zürzavar támadt, mint egy földforradalom után. A népek rétegei a rázkódás következtében kilódultak helyükből, egymásra torlódtak. Egyik erőszakkal félretolatott, a másik a föltornyosodó tömegek alá került és agyonnyomatott. Világrészünk egész arczulata átalakult. A római birodalom helyén, mely csak egy nemzetiséget ismert, a rómait vagy legfeljebb a görög-rómait, új államok támadtak, melyekben a legkülönbözőbb népvegyületek foglaltak egymás mellett helyet. Közös összekötő kapocs, mely a római polgárság volt, többé nem létezett. Ezt pótolta a területi állam eszméje.

De azért a nemzetiségi eszme szolgálatában álló erők nem szüneteltek. A fölkavart zürvavar megjegeczedése nem a területi állam gondolatának alapján történt. Szent Istvánunk mondása a regnum unius linguae-ről nem jelentette a nemzetiségi eszme erőinek elhalását. Ezek az erők működtek hazánkban egy ezredév előtt és működnek most. Működésük ma bizonyára öntudatosabb, de ez csak onnét van, mert az emberiség mozgalmai előtt most általában világosan lebegnek azon czélok, melyek felé a középkor félhomályában csak ösztönei vezették. Tény, hogy e kérdés a középkorban nem mindig a faji önérzetben, de a grammatikában is gyökerezett. A normánok, miután nyelvüket elvesztették s francziákká lettek, gyűlöletet tápláltak fajrokonaik, az angol-szászok iránt. Az általuk meghódított Angliát annyira megvetették, hogy építkezéseikhez Francziaországból hozattak követ és fát. Azt hitték gőgös fölfuvalkodottságukban, hogy minden rossz, a mi angol és jó minden, a mi franczia. Igaz, hogy fajok álltak egymással harczban, s pusztultak el, olvadtak be, s velük együtt vagy egészen elveszett, vagy a győztes grammatikába olvadt nyelvük is.

De a fajok egymás elleni gyűlöletét akárhányszor elősegítette a nyelvbeli különbség.

Anglia meghódítása után a szászok csak azért mentek Vilmossal a Maine elleni irtó-háborúba, mert a gyűlölt király nemzetén, a vele egy nyelvet beszélő népen állhattak boszút. A hadjárat sorsát kevésbbé Vilmos norman lovasságának bravourja, mint inkább az angolok őrjöngő dühe döntötte el, kik követ kövön nem hagytak, még a fákat és szőlőtőkéket is kiirtották. Nemzetiségi gyülöletük elvakultságában azt képzelték, hogy a francziákat gyilkolva, Normandián állnak boszút.

Ki tagadhatná, hogy a fölhozott példából a hódító és meghódított faj egymás elleni gyűlölete villámlik ki? De ki merné egyszersmind állítani, hogy a nyelvkülönbség nélkül ez a gyűlölet oly izzóvá lesz?

A frankok és burgundok példája majd egészen hasonló. Az előbbiek úgy gyűlölték az utóbbiakat mint a rómaiakat. De a történelem tanúskodik, hogy Hildebert és Chlothar haragját a frankok nemzetiségi gyűlölete gyújtotta lángra.

Nem oly jelenség-e ez utóbbi, mint a lengyelek és oroszok nemzetiségi gyűlölete, mely széttépi a faji köteléket? S nem éppen a lengyel és orosz tüntet-e föl a fajrokonság mellett legnagyobb grammatikai eltérést?

S nem volt-e a mult rettenetesebb harczok szintere, melyek a faj- és nemzetiségi gyűlölet gyászlobogója alatt vívattak?

Sőt saját hazánkban nem volt-e az egész középkorban izzó nemzetiségi gyűlölet azon két faj közt, mely jelenleg teljes békében él egymás mellett, a magyar és német közt? Ha valaki tagadná, utalok a budai véres összeütközésekre s a felvidéki német városok privilegiumaira. A magyart a németség nem türte meg sorai közt és viszont.

És hogy a protestantizmus nemzeti és szabadsági czélokat rejtett a vallás köpenye mögött, magyarázni sem kell. Németország nagy vallási háborújáról nem is szólva, s mellőzve a franczia protestantizmus bukását, a vallási háborúk itt Magyarországon

is nemzeti és szabadsági eszméket rejtettek. A bécsi és linczi békekötések nemcsak a protestantizmus, hanem a szabadság érdekeit, valamint a nemzeti érdekeket is diadalra vitték.

A vallási eszme még a rajongás legtúlzóbb századaiban sem volt kizárólagos, hanem mindig kapcsolatban volt két versenytársával. A katoliczizmus fanatizmusa a keresztes háborúkban érte el tetőpontját; de már a XI., XII. és XIII. század magában hordozta a reformáczió csiráit. Hanyatlása csak később következett ugyan be, de e hanyatlás előjelei már korán mutatkoztak.

A legérdekesebb jelenségek közé tartozik, hogy *a vallási eszme utóbb versenytársában, a nemzeti eszmében talált szövetségest.* A nemzeti eszme hatása alatt a nemzeti egyházak keletkezése hatalmasan meg indult s mindenütt, a hol nemzeti egyházak keletkeztek, a mi főleg a protestantizmus és a keleti ortodoxia területén volt lehetséges, a vallási érzület kifejlődött és megizmosodott. A keresztes háborúk után hanyatlásnak indult vallási eszméket tehát a nemzeti és részben a szabadsági eszme mentette meg a bukástól.

A midőn a nemzeti eszme lett uralkodóvá, ez sem volt kizárólagos zsarnoka a művelt világ közszellemének. Hatalmát éppen úgy korlátolta a vallás és a szabadság eszméje, mint a vallási eszme zsarnokságát a szabadság és a nemzetiség ideálja. Korunknak még mindig uralkodó eszméje a nemzeti eszme; *de hanyatlásának már minden előjele mutatkozik.* A mult század óta a nemzeti eszme nevében folyó nagy és véres küzdelmek félreszorították gyakran a vallás, sőt a szabadság eszméjét; épp úgy, mint a vallási eszme zenitjén háttérbe szorult a szabadság és a nemzet eszméje. A nemzeti eszme hanyatlását azonban mi sem bizonyítja annyira, mint hogy már is versenytársára, a vallási eszmére szorul; sőt komoly jelek vallják, hogy a vallás eszméje részleges diadalokat vív ki a nemzeti eszme fölött.

A nemzeti eszme hanyatlását a nagy világküzdelemben minden jel mutatja. Az angol nemzeti eszmét, Gladstone titáni

szereplése óta, a szabadság eszméje gyengíti, s ez az eszme kényszeríti Angliát, hogy konczessziókat adjon Irországnak.

És ha csak a szabadság eszméje volna, mely a nemzeti eszme túltengésének hanyatlását előidézi, akkor örvendhetnénk mi s örvendhetne velünk a haladás minden barátja. De az az anakronizmus jő létre Európaszerte, hogy *az aggságnak induló nemzeti eszme mankójává a vallási eszme lesz.*

A jövő perspektivája még kedvezőtlenebbül nyilik meg a nemzeti eszme számára. A küzdőtéren megjelent *egy új eszme*, mely régebben csak az utopisták agysejtszövetében rejtőzött, a szocziálizmus eszméje. A szocziálizmus minden egyes lépése, melyet még ma kiszámíthatatlan útjain tesz, háttérbe szorítja a nemzeti és a most vele szövetséges vallási eszmét; sőt háttérbe szorítja a szabadság küzdő és diadalmas korszakának vívmányait. Nem akarok mélyen behatolni a jövő alakulásának ködképeibe s nem is vonok következtetéseket a magyar nemzeti eszme sorsára a jövőt illetőleg; de kétségtelen, hogy a társadalmi nagy kérdések még inkább alá fogják ásni a talajt a már is hanyatlásnak indult régi eszmék alatt. A nyugati szocziálizmus meggyengítette a nemzetiségi ellentéteket, s ekkép a nemzeti eszme hanyatlását jelenti a czivilizáczió élén haladó nagy nemzeteknél.

Az északi szocziálizmus elvadult formája, a nihilizmus, is a legesküdtebb ellensége a szláv nemzeti gondolatnak, s mint a tenger titkos mélyének erői aláássák a sziklát, úgy ássa alá a nihilizmus a pánszlávizmusban rejlő nemzeti eszmét.

Talán már nem is távol jövőben a fajoknok csak kulturai küzdelme marad meg, mely mindig létezett és létezni fog mindaddig, míg a földgömbön különféle fajok élnek. E kulturai küzdelemben is el fognak bukni a gyenge fajok, de nem a fegyver és erőszak hatalmánál fogva, hanem az átalakító erők hatása alatt, a melyek égitestünkön nem engednek soha pihenést és nyugalmat sem a fizikai, sem az erkölcsi világban, hanem mindig a tökéletesedésre és egységre törekszenek.

V. FEJEZET.

A kultura és a vagyon a fajok küzdelmében.

1. A kultura.

A történelem minden ténye tanúskodik róla, hogy a fajok küzdelmében s az egységes nemzetek alakulásában szinte döntő tényezőt képezett és képez ma is a kultura s az ezzel kapcsolatos vagyonosság. A leghatalmasabb hódítók, ha a meghódított népeknél fejlett kulturával találkoztak, beolvadtak e kulturába, vagy legalább átvették a meghódított népek műveltségét. Róma gyökeres átalakuláson ment keresztül, midőn Görögország meghódítása következtében a hellén kultura hatalma alá került. A Galliát meghódító frankokat fölszívta magába a gallo-római műveltség és a gallo-román művelt társadalom. A műveletlenségnek nincs hódító ereje s ha megtörténik, hogy óriási nyers tömegek viszonylag elenyészően csekély kulturelemeket elnyelnek, ez a barbárság hódítása a czivilizáczió fölött. De még e barbár tömegek is alá vannak vetve az általuk széttiport czivilizáczió hatásának. A népvándorlás durva tömegei nem voltak képesek megsemmisíteni a római czivilizácziót, mert habár szétdulták annak nem egy góczpontját, a polgáriasultság kialvó lángja bennök újra lobot vetett.

A kultura a jövőben is azon szerepet fogja vinni, a mit vitt a multban. Leghatalmasabban elő fogja mozdítani a fajok vegyülését és egységes nemzetek keletkezését Európa Keletén is, mint a Nyugaton. A magyar nemzet büszkén mondhatja el, hogy keleti határain vannak fölállítva a nyugoti czivilizáczió

legvégső fényes határkövei. Még abban is nagy elégtétele rejlik, hogy e fényes határkövek, eltekintve a szászoktól, a magyarok által lakott vidékeken vannak fölállítva. A tölgyesi szorostól egészen a tömösi szorosig, tehát a magyar királyság legvégső keletén, a Székelyföldön, oly fejlett kultura van, mely fölötte áll az ország átlagának s méltó zárkövét képezi a műveltség azon épületének, melyet a magyarok egy ezredév alatt szent István birodalmában létrehoztak.

Nincs az egész Keleten egyetlenegy kulturai pont, mely csak legtávolabbról is kiállhatná a versenyt a magyarság ezen végvárának kulturai viszonyaival.

És a hatalmas magyar kultura nem is itt, hanem az ország nagy belső czentrumaiban van otthon. Kulturai fölényünk tehát a Kelet felé teljesen biztosítva van egyszersmind nemzetiségeink irányában is. — Nincs egyetlenegy nemzetiségünk sem, melynek kulturája csak távolról is kiállaná a versenyt a magyarral. A Dráva és Száva vonalán van keletkezőben egy erős délszláv kultura, a horvát. Ez hodítólag hathat a Balkán-félsziget felé. A horvát nép azonban nem nemzetiség, hanem nemzet, s a magyar kulturának a Dráva-vonalon túl ép úgy nincs nemzetalkotó hivatása, mint nem volt és nincs a német kulturának a felső Duna völgyén túl Kelet felé.

Tót, szerb s a többi kulturáról, mint nemzetalkotó és társadalomképző elemről felesleges beszélni.

Egyedül a románságnál érdemes vizsgálni azt a kérdést, vajjon nincsenek-e benne nagyobb kifejlődésre képes, oly kulturai elemek, a melyek kulturai szakadást létesithetnének a magyar faj és a román nép közt s az utóbbit különálló társadalommá s majdan nemzetté alakíthatnák át, a mint átalakult a horvát nép (a hosszu századokon keresztül, elszakadva a magyar kulturától) horvát nemzetté.

A fajok és kulturák küzdelme uj jelenség a Keleten. Ez a küzdelem a Nyugat nagy népeinél lefolyt már századok, sőt egy ezredév előtt.

E küzdelem eredményei a Nyugat egységes nemzetei és államai. A különböző fajok kultura nélkül hasonlítanak a téli hó és fagy által elborított mezőkhöz. Addig nem csiráznak és nem virágoznak, mig a tavasz napjának melege nem érinti azokat.

A népvándorlás korszakától a legutóbbi századokig, hogy úgy mondjam, kulturai tél borította az egész Keletet; így tehát nem csuda ha a fajok kulturai küzdelme nem támad föl, s hogy a nyelvviszonyokban Keleten a Magyarok bejövetele óta aránylag kevés változás történt. A mig Nyugaton a kultura megteremtette a különböző nyelvekből az egységes nyelvet, s a különböző fajokból az egységes nemzeteket, addig Keleten a különböző fajok és nyelvek fenmaradtak.

A bolgár grammatika elveszésén kívül alig történt valami nevezetes átalakulás. A legsötétebb barbárságban is történnek ugyan átalakulási mozgalmak, sőt az inkulturának, a müveletlenségnek is meg van hódító ereje. Vannak reá példák, hogy magasabb kulturához tartozó, de számszerüen csekély és hanyatló fajokat a barbárság felszivott magába. Az inkulturának azonban leginkább konzervativ ereje van.

A műveltség által nem érintett fajok megtartják egyéniségöket s nyelvöket, *s a küzdelem csak akkor következik be, midőn a kultura érinteni kezdi őket.* Ekkor dől el, vajjon gyakorolja-e rájuk beolvasztó erejét a müveltség, vagy pedig, van erejük külön önálló kultura létesítésére.

A nemzeti ébredés a Keleten együtt jelen meg a kulturának az Oriens horizonjára fölemelkedő napjával.

A barbárság tele mulóban, a kulturai tavasz keletkezőben van. Megindul a Keleten is az a nagy küzdelem a fajok és nyelvek között, a mely a Nyugat eredményét létrehozta. Győzni fognak az erősebb kulturák s az ezekre támaszkodó nyelvek.

Nem követelünk a magyar kultura és grammatika számára egységes társadalom- és nemzetteremtő missziót a Kárpátok vonalán túl, *Kelet felé,* habár büszkén elmondhatjuk, hogy

kulturai fölényünk a Kelet népei fölött legalább oly nagy, mint a nyugati népek kulturai fölénye mifelettünk. Valamint tehát a nyugati kultura hat reánk, azonképen hat a mindig hatalmasabban kibontakozó magyar kultura a Kelet népeire. De Pozsonytól Brassóig, a nyugati Kárpátoktól a keleti Kárpátokig a magyar kulturától senki el nem vitathatja nemzetalkotó hivatását. A magyar faj politikai hegemoniáját a magyar kultura vezérszerepe egésziti ki, a mely szerep betöltésében részt vehet nem csak a speczifikus magyar faj, hanem a nemzetiségeknek a magyar kulturába felolvadt minden eleme is. Némi helyi jelleggel biró nemzetiségi kulturák keletkezhetnek, sőt már keletkeztek is, de domináns, oly kultura, mely a magyar nemzet és állam egységét megbonthatná, ily kultura nem keletkezhetik sem Felső-Magyarországban, sem Erdélyben. A mi különösen a románságot illeti, ez számbelileg a legnagyobb nemzetiség ugyan, de a benne rejlő kulturai elemek legfejletlenebbek.

A kulturai különbséget a magyar faj és a románság között szükségesnek tartom egész röviden statisztikai adatokkal is megvilágítani. Egyik előző fejezetben említettem már, hogy az egész román királyságban csak 2500 népiskola van, tehát hasonlíthatatlanul kevesebb mint Magyarországon csak a román faj számára a mennyi létezik. Az irni és olvasni tudók száma Romániában nem éri el a 700,000-et, mig Magyarországon pusztán a magyar faj kebelében nem kevesebb mint 4,011.000 azok száma, akik irni és olvasni tudnak. Százalékokban kifejezve: Romániában az összes lakosságnak csak 13%-a tud irni és olvasni, mig a speczifikus magyar faj férfi lakosságának irni és olvasni tudó hányada közel 60%.

Még a magyarországi szlávok is sokkal felette állnak úgy a romániai, mint a magyarországi románságnak. A tót lakosságból a férfiak irni és olvasni tudó %-a 50, a horváté 49, a vendé 48. Csak az oláh lakosságnál kezdődik a nagy esés: 19%-a az olák férfi lakosságnak tud irni és olvasni. És még a magyar-

országi oláhságnak e silány kulturai perczentje is egész müveltségi magaslaton áll a romániai románok kulturperczentjéhez képest.

A kulturai sötétség a szerint növekszik Szent István birodalmában amint az oláh perczent emelkedik. Minél nagyobb az oláh lakosság száma valamely vidéken, annál kisebb a kulturai perczent. Legmüveletlenebb férfilakosság van Szolnok-Dobokában (irni és olvasni tudók számaránya 20·07%), Hunyadban (20·50%), Máramarosban (22·08%), és Kolozsmegyében (23·75%). Legmüveletlenebb női lakosság: Hunyad (12·06%), Szolnok-Doboka (11·10%), Máramaros (13·17%), Alsó-Fehér (14·92%), Torda-Aranyos (15·74%), Kolozs (16·05%), Szilágy (20·58%), Krassó-Szörény (20·96%), Arad (22·57%), Ugocsa (22·59%), Kis-Küküllő (23·28%), Fogaras (23·29%), Maros-Torda (24.58%). Brote nyelvterülete tehát kulturailag legsötétebb foltja Magyarországnak.

Ellenben Erdélyben a tulnyomólag magyarok és németek által lakott megyékben az irni-olvasni tudók aránya:

Brassó	74·20	»	61·43	»
Csik	42·52	»	26·42	»
Háromszék.	55·56	»	40·57	»
Nagy-Küküllő . . .	59·73	»	47·61	»
Szeben	60·11	»	43·91	»
Udvarhely	58·60	»	39·05	»

És mennyivel sötétebb még maga Románia, mint a magyarországi és erdélyi román nyelv-vidék kulturai sötétsége.

De legjellemzőbb az oláhok kulturájára és kulturképességére azon körülmény, hogy a kulturai pontokat, a *városokot* minden faj közt legkevésbbé tartják megszállva. És a lehető legnagyobb figyelemre méltó ama tény, hogy *magán a román nyelvvidéken minél erösebb kulturai központot képez valamely város, annál kisebb ott az oláh lakosság számaránya. Ellenben*

minél kevésbbé képez kulturpontot valamely város az oláh nyelvvidéken, annál erősebb ott az oláh lakosság százaléka.

A következő adatok e tekintetben felettébb tanulságosak.

A Brote által oláh nyelvterületté dekretált 18 vármegye kulturpontjainak, vagyis városainak lakossági számaránya a következő:

Város neve	Összlakosság	Oláhok száma
1. Fogaras	5,681	1917 (34%)
2. Déva	4,657	1996 (43%)
3. Nagy-Enyed	5,932	1344 (23%)
4. Lugos	12,489	5277 (42%)
5. Deés	7,728	1791 (23%)
6. Torda	11,079	2297 (21%)
7. Besztercze	9,109	2274 (25%)
8. Nagy-Szeben	21,465	4581 (21%)
9. Zilah	6,476	329 (5%)
10. Arad	42,052	7873 (19%)
11. Kolozsvár	32,756	3226 (10%)
12. Erzsébetváros	2,795	595 (21%)
13. Nagyvárad	38,557	2527 (6%)
14. Segesvár	9,618	2429 (25%)
15. Temesvár	39,884	3613 (9%)
16. Brassó	30,739	9758 (32%)
17. Marosvásárhely	14,212	669 (5%)
18. Szatmár	20,736	717 (3%)

Ha a magyarországi és erdélyi románság tovább fejleszti kulturáját, kétségkivül jobban meg fogja szállni a városokat is Ennek előjelei már mutatkoznak, mert bármi kedvezőtlenek a

fennebbi 1890-iki számarányok az oláhokra nézve, a multhoz képest azok mégis haladást mutatnak. Évekkel, pláne évtizedekkel előbb ugyanis még kedvezőtlenebb volt az oláhság városi százaléka.

Tagadhatatlan, hogy a román intelligenczia is az utolsó évtizedekben megnövekedett, ami természetesen szintén a magyarok zsarnokságát mutatja. A Bach-korszakban összeirták a hivatalviselésre képes oláhokat s alig találtak néhány százat. Az oláh intelligenczia ellenben most ezerekre rug. Csak a községi és körjegyzők között 461 vallotta magát az 1890-iki népszámlálás alkalmával oláh nemzetiségünek. Magában Erdélyben 221 oláh körjegyző van. Oláh nemzetiségü lelkész volt 1890-ben 1481 gör.-kath., 3386 gör.-keleti. A két felekezetből magára Erdélyre esik 1897 oláh lelkész. Tanitó volt ugyanakkor oláh nemzetiségü közel 3000, s e számból magára Erdélyre 1538 esik. És semmi sem bizonyítja annyira a magyarok zsarnokságát, mint hogy *ezen népoktatók közül több mint 500 még most sem tud magyarul.* Tehát a magyar nyelv kötelező oktatását elrendelő törvény már e miatt sem hajtható végre.

A román nemzetiségü ügyvédek és orvosok, valamint az értelmi kereset egyéb emberei szintén nagyon megszaporodtak s pedig azon negyedszázad alatt, amióta a magyar zsarnok uralom a liga szerint elnyomja a románságot. Ezen negyedszázad előtt az erdélyi és magyarországi románságnak alig volt e néven nevezhető intelligencziája. Most ez az intelligenczia, mely létét a magyar szabadságnak s a magyar állam kulturai hatásának köszöni, nagyobb részében a dákoromán agitáczió élén áll, sőt a dákoromanismus csakis ez intelligencziában gyökerezik, mert a parasztság vajmi keveset törődik a politikával.

De mennyire eltörpül úgy számra, mint műveltségre ez a román intelligenczia a magyarhoz képest! Körülbelül ép azon minimális arányra redukálódik, mint a román nemzeti kultura, ha a magyarral kerül összehasonlításba. Az arány és viszony mindig ugyanaz. A magyarországi románok kulturája és intelli-

gencziája erősebb a romániai román kulturánál és intelligencziánál. A magyarhoz hasonlítva mindakettő az elenyészés száztólijára redukálódik.

A fennebb közölt statisztikai adatok mutatják az átlagos műveltség összehasonlítását, mely óriási számarányokban a magyarság javára esik. Hát még a minőség és nemcsak a mennyiség! A magyar nemzetnek virágzó irodalma és az egész művelt világ által elismert művészete van. Nemzetünk már egyenrangú tagja a kulturában a nyugoti nemzeteknek. Ezek közül a legelőrehaladottabbak megelőznek bennünket, de a különbség köztünk és köztük távolról sem akkora, mint amekkora kulturai fölényben vagyunk mi a magyarországi s a romániai románság felett. Nem a büszkeség, hanem a nyilvánvaló tények mondatják velünk, hogy mi magyarok vagyunk Európa keletén a kultura határőrsége.

2. A vagyon.

Valamely fajnak szegénysége s a gazdaságilag felette álló faj gazdagsága nem mindig mozdítja elő az összeolvadást, sőt gyakran oly ellentéteket is szül, mint aminőt Irországban tapasztalunk, ahol az ellentét alapját nagy részben gazdasági ok képezi. A magyarok azonban sohasem fosztották ki az oláhokat, mint az angolok az ireket, s így ellentét e miatt nem támadhatott. Sőt egészen kétségtelen, hogy a román jobbágyok Erdélyben és Magyarországon évtizedekkel előbb lettek szabad földbirtokuk tulajdonosaivá, mint Romániában. A román faj gazdasági kifejlődése pedig szintén határozottan a magyar alkotmány visszaszerzése óta vett nagyobb méreteket.

A vagyonosság terén szintén ugyanazok a viszonyok állnak fenn. A magyarországi és erdélyi románság a magyar zsarnokság negyedszázada alatt határozottan fejlődött és erősödött vagyonilag is. A magyarok elnyomó rendszere oda vitte a dolgot, hogy 28 év előtt még teljesen koldus és nyomorult

oláhságnak ma nem kevesebb mint 41 pénzintézete van. E pénzintézetek alaptőkéje meghaladja a 2,000.000 forintot s tartaléktőkéje megközelíti a félmilliót. És e román pénzintézetek igen ügyes kezekben vannak, amit mutat az is, hogy a 41 pénzintézet mult évi tiszta jövedelme 364.398 frt volt, vagyis a részvénytőke 18%-a. A 41 pénzintézet mult évi betéte meghaladta a 10 milliót. A románság tehát kétségkívül gyarapodik; de mily csekély méretekben velünk összehasonlítva, akik a kulturai és gazdasági vezérszerepet visszük szent István birodalmában.

Nem is akarok azon 100 és 100 millió tőkékre hivatkozni, melyekkel a magyar pénzintézetek birnak. Csak azt említem meg példaképen, hogy egyedűl az Első pesti hazai takarékpénztárnak 1893-iki tiszta nyeresége meghaladta a 2 milliót, vagyis akkora volt, mint az összes román pénzintézetek alaptőkéje. És mig a 41 román pénzintézet mult évi betétei csak valamivel haladták túl a 10 milliót, addig a pesti hazai takarékpénztárban 1893-ban nem kevesebb mint 104 millió frt betét gyülemlett össze s ugyanezen pénzintézet évi forgalma 760,000.000 frt volt.

E számok nagyon világosan beszélnek.

A románság szinte még figyelemreméltóbb fejlődési mozgalmat tüntet fel a földbirtok-viszonyokban. Bizonyos czélzatosság és következetesség mutatkozik a románok közt a földbirtokszerzés terén s a 41 román pénzintézet szinte csak azért létezik, hogy a román nemzeti törekvést megvalósítsa.

A románok, akik a dákoromán eszme kultuszának hódolnak, két rendszert követnek czéljaik megvalósításánál. Az egyik rendszer a nagy szavak, a zaj és tüntetések rendszere. Román izgatók politikai jelszavakat hangoztatnak, vádaskodnak az európai sajtóban, denunciálnak bennünket, hogy erőszakosak és barbárok vagyunk; egyszer Balázsfalván, másszor Nagyszebenben tartanak gyűléseket s hoznak határozatokat. Ezek a magyar ügyre nem veszedelmesek; inkább használnak, semmint

ártanak. A román nemzeti pártot sikerült dekomponálniok, a vezető gyeplőt kiejtették kezükből s oda dobták a tömeg közé. Túlzásaikkal elrontották dolgukat a román kormánynyal, kompromittálták Európa előtt a román ligát, sőt magát a román ügyet is.

Van azonban a román nemzeti politikának más rendszere, s vannak más emberei is. Ez a rendszer válhatik veszedelmessé, s ezek az emberek tehetnek kárt nemzeti érdekünkben. Ezek nem ütnek zajt, nem verik a nagy dobot, panaszaikkal nem töltik be Európát, hanem csendben dolgoznak. Erélyesen és következetesen mennek előre kitüzött czéljuk felé, s ez az, hogy Erdélyt *társadalmilag és gazdaságilag* megszerezzék a románság számára. Nagyon jól tudják, hogy ha ez sikerült nekik, akkor egyszersmind meghódították Magyarországot Ojtostól és Küküllőtől kezdve a Tiszáig. Az oláh nemzeti ügy ez óvatos és messzelátó munkásai már évtizedek óta működnek és tagadhatatlan eredményeket értek el. Az oláh nemzeti kultura előmozdításáról nem is szólva, mindent elkövetnek, hogy az erdélyi románságot műveltté és gazdaggá tegyék. Eddig főleg csak a parasztságot erősítették, s arra törekedtek, hogy a magyar kézből elhullott földbirtok román pórok közt osztassék föl, s ekkép a román nép lépésről lépésre előre haladjon Erdély talaján. Ismeretesek az eredmények, amelyeket e tekintetben a csendben dolgozók elértek. Ujabban még intenzivebbé igyekezték tenni a jelzett törekvést s rendszerüket magasabb nivóra emelték. Tudták és tudják jól, hogy középosztály nélkül egyetlen faj sem érhet el sikereket, sőt még csak nemzeti egyéniséget sem szerezhet. Pusztán parasztokból, havasi pásztorokból, izgató pópákból, nehány ügyvédből és orvosból nem lehet Erdélyben a különálló s politikailag is különállást követelő nemzetet megkonstruálni. E czél érdekében szükség van nemcsak intelligens, hanem egyszersmind vagyonos, lehetőleg földbirtokos középosztályra.

A magyar nemzeti politikának is első sorban a földbir-

tokos középosztály volt mindig letéteményese és vezére. E földbirtokos középosztály nélkül sem 48-iki, sem 67-iki vivmányaink nem jöttek volna létre. Hogy e politikailag iskolázott társadalmi réteg meggyengült, elég sajnosan tapasztaljuk már is. A liberális magyar nemzeti politika részben elvesztette természetes súlypontját, s most keresi azt az alapot, ahova áthelyezkedjék. Az erdélyi románoknak sohasem volt közép földbirtokos osztályuk, ez volt oka annak, hogy román nemzeti törekvések nem gyökereztek vezető társadalmi rétegben. A csendben dolgozók ezen akarnak most segíteni.

A földbirtokos középosztály a legújabb idők válságáig a Királyhágón túl is nemzeti, vagyis magyar volt. Oláh középföldbirtokos csak itt-ott létezett, e válságok azonban sehol sem idéztek fel súlyosabb bajokat mint éppen a legveszélyesebb és legveszélyeztetettebb ponton: Erdélyben. Az erdélyi kis- és középbirtokos magyarság részben tönkre ment, s ennek a helyét akarják most pótolni a román nemzeti ügy hallgatva dolgozó munkásai oláh elemekkel. Nem kevesebbet akarnak, mint a magyar gentry ritkuló sorait román gentryvel helyettesíteni. Ez a gentrygyártás még nem mutat fel ugyan nagy eredményeket, az oláh középföldbirtokos osztály még nincs megteremtve. De a munka e téren is folyik czéltudatosan és erélyesen. A czélt szolgálják a román pénzintézetek s a vezetők, de leginkább az az önfeláldozás s az anyagi érdekeknek a politikaiak alá helyezése, amely a néma munka intézőit jellemzi. Az első példányok az újonan gyártott oláh középföldbirtokos osztály előfutárai gyanánt már megjelentek Erdélyben, a régi gentry gyér sorai mellett. Ha a kisajátítási munka tovább folyik, követni fogják sokan az első példányokat, s ha egyszer sikerült Erdélyben román középföldbirtokos osztályt teremteni, akkor a román nemzeti politikának nyert s a magyar nemzeti politikának vesztett ügye van. Ez új földbirtokos osztály lesz természetes vezére a románságnak, és nem szédelgők, vagy a nemzeti jelszavakat csak czéljaikra használó önzők fogják majd kezükben

tartani a gyeplőt. A fanatikus pópák és pert kereső ügyvédek háttérbe szorulnak akkor a valódi vezérek mögött.

Hogy a román ügy azon sikereket elérhette, melyekről az alábbi adatok tanuságot tesznek, szintén a magyarok ismeretes zsarnokságának tudható be, akik nemcsak megengedik, hogy román nemzeti pénzintézetek jőjjenek létre, hanem ezeket még az elnézés kedvezményében is részesítik. És ugyancsak a magyarok zsarnok uralmára mutat azon tény, hogy sem a kormány, sem a törvényhozás nem védelmezi a magyar fajt azon kisajátítási műveletekkel szemben, melyeket a román pénzintézetek véghezvisznek. Németország 100 millió állami segélylyel védi és terjeszti Posenben a német koloniákat. Az erdélyi magyarságot sem az állam, de még a magyar pénzintézetek sem védik azon pontokon, amelyeken a román pénzintézetek tényleg kisajátítják a magyar földbirtokot. *Horváth Gyula erélyes felszólalásának csak ezután lesz megfelelő eredménye.* Az alábbi adatok részletesen feltüntetik, mekkora földbirtok van különösen a román középbirtokos osztály kezén. Ez adatok két irányban is tanulságosak. A magyarok megismerhetik azokból, hogy tényeg létezik oly román nemzeti mozgalom, mely román középföldbirtokos osztályt akar teremteni. *A külföld pedig megtudhatja ez adatokból, hogy a románság nemcsak az egész ország irányában, hanem még azon vármegyékben is törpe minoritásban van a földbirtokot illetőleg, ahol lélekszámra nézve a lakosság többségét képezi.* A Brote-féle román nyelvterületet ez adatok is érdekesen világítják meg. Mikép lehetne kiszakítani a magyar állam egységéből e területet akkor amidőn nemcsak a kultura, hanem egyszersmind a vagyon oriási nagy fölénye nem a román, hanem a magyar lakosságnál van?

A románságnak azonban a földbirtokban sokkal kedvezőbb szerepe van mint az iparban. Nagy oláh földbirtok még van, de oláh nagyipar nincs sem a Királyhágon túl, sem azon innét.

Az 1890-iki népszámlálás kiterjesztette figyelmét a nagyiparosok nemzetiségére is. E hivatalos és az illetők saját beval-

lásán alapuló adatokhoz képest volt az egész magyar birodalomban (több mint 20 segédmunkással dolgozó) *nagyiparos-magánvállalkozó 907. Ebből nemzetiség szerint: 533 magyar, 320 német, 18 tót, 2 szerb, 1 ruthén, 8 cseh, 3 lengyel, 3 morva, 11 olasz, 1 bolgár, 7 egyéb idegen nemzetségű. Román egy sem.*

A kisiparban a románság, a magyarok zsarnok uralma óta szintén kezd tért hódítani s ezen a czímen növekszik városi százalékuk. Így terjeszkednek a kisipar által Szebenben és Brassóban. De, ismétlem, a nagyipar és nagyvállalkozás szinvonalára sehol sem képesek emelkedni. Egyáltalán az iparra való képesség majd teljesen hiányozni látszik a román fajból s pedig nemcsak nálunk, hanem Romániában is. A vámháború előtt Románia ipari szükségleteit jelentékeny részben Erdélyből fedezte s pedig nem csekély hányadban a székely házi iparból. A vámháború óta Románia maga akar ipart teremteni; de leginkább magyarok, németek, szóval idegenek létesítik Romániában is a nemzeti ipart.

A román fajnak az iparban és kereskedelemben való ezen páratlan hátramaradása, nem pedig a magyarok zsarnoksága oka az erdélyi románság nagy szegénységének. Egyáltalán az erdélyi román lakosság nagy kulturai és gazdasági fejletlensége oka azon igen sajnálatos ténynek, hogy a románság csak minimálisan vesz részt a magyar állam terheinek viselésében. Különösen a román lakosság oka annak, hogy Erdély annyira deficzites vidék. Mint a jelen munkám 2. részében már említettem, az Erdélylyel kiegészített Dákoromániа ép a románság miatt lenne nagyon deficzites. Erdély román autonomiája pedig szintén az oláh lakosság nagy szegénysége miatt sok pénzébe kerülne Magyarországnak.

Mielőtt áttérnék az oláh földbirtok-viszonyok ismertetésére, szükségesnek tartom az erdélyi és magyarországi viszonyokat a közterhek viselésének szempontjából megvilágítani. Az itt közölt adatokból kitünik:

1. hogy a túlnyomólag oláh lakossággal biró vármegyék, összehasonlítva a magyarországi, vagyis a Királyhágón *innen* fekvő vármegyékkel, igen csekélylyel járulnak az állam közterheihez. Ha hozzájárulási összegük némely helyen föl is emelkedik, ennek az az oka, *hogy az illető vármegyében erős a magyar, illetőleg a német elem.* A legtöbb adót fizető városok pedig az egész oláh területen magyar vagy szász jellegűek. A székely vármegyék csekély adózási aránya nem adókedvezményt jelent, hanem jelenti azt, hogy a székelyföld gazdasági kifejtéseért nagyon kevés történt.

2. Egész Erdély, a magyar vidékekkel együtt is, aránylag kevés részt vesz a közterhek viselésében. Horvátország részvétele a közadózásokban valamivel több és mégis deficzites ország; Magyarországnak évenkint több millió forintjába kerül a horvát autonomia. Legalább ugyanennyibe kerülne Erdély román autonomiája!

3. A felső-magyarországi tót jellegű vármegyék a közteherviselést illetőleg legközelebb állnak Erdélyhez, vagyis szintén erősen deficzitesek.

Mindebből világosan következik, hogy a magyar államot gazdaságilag a magyarság s részben a vele szövetséges németség tartja fenn s ennek óriási gazdasági és kulturai fölénye pótolja ki azon hiányt, amelyet románok, tótok és horvátok pénzügyileg okoznak a magyar állam háztartásának.

A következő adatok mindenkit meggyőzhetnek ez állítás igaz voltáról.

1894-re Magyarországon, Horvátország nélkül, de Erdélylyel elő volt irányozva 100,000.000 frt *egyenes állami adó*, Horvátországgal együtt 109,000.000 frt. Ez egyenes adókban Erdély következőleg particzipált:

I.

Erdélyi vármegyék.

Megye neve	Terület □ kilo-méterek-ben	Lakosság	Adó-előirányzat 1894-re forintokban
Alsó-Fehér	3,576.83	193,072	751,351
Beszterce-Naszód	4,014.35	154,732	356,502
Brassó	1,803.63	86,777	540,312
Csik	4,493.22	114,110	286,722
Fogaras	1,875.43	88,217	273,444
Háromszék	3,556.29	130,008	487,564
Hunyad	6,932.04	267,895	984,636
Kis-Küküllő	1,645.82	101,045	370,657
Kolozs	5,140.25	225,199	960,464
Maros-Torda	4,324.03	177,860	582,122
Nagy-Küküllő	3,109.67	135,312	571,302
Szeben	3,318.52	148,738	756,986
Szolnok-Doboka	5,149.85	217,550	606,844
Torda-Aranyos	3,369.58	150,564	428,376
Udvarhely	3,417.68	110,132	286,429
Összesen	...	...	8.243,711

E számadatokból tehát első sorban az következik, hogy a 100 millió frt állami egyenes adóból Erdély nem visel egészen 8 millió frt terhet. Pedig még ennek legnagyobb részét is, magán a román területen, a szász és magyar kulturpontok viselik. Állítsuk ezzel szembe nehány királyhágón innéti vármegyének adóterhét.

II.

Magyarországi magyar vármegyék.

Vármegye neve	Terület □ kilométerekben	Lakosság	Adóelőirányzat 1894-re forintokban
Bács-Bodrog	11,079.41	716,488	6.131,680
Baranya	5,133.13	322,285	2.211,980
Békés	3,558.01	258,386	1.901,454
Csongrád	3,413.65	261,340	1.622,761
Fejér	4,156.00	222,455	1.887,298
Hajdu	3,353.22	190,978	1.477,075
Jász-Nagykun-Szolnok ...	5,373.31	318,475	2.138,112
Pest-Pilis-Solt-Kiskun ...	12,605.25	684,293	4.178,555
Pozsony *)	4,216.17	331,370	2.387,248
Somogy	6,530.94	326,835	1.908,774
Torontál	9,521.42	588,750	4.364,452
Zala	5,121.63	404,699	2.006,615
Budapest főváros	33,789 k. hold	491,938	21.548,705
... ...	...	...	—

*) Pozsony vármegyét azért vettem ki a tót jellegű vármegyék sorából, de pusztán csakis az adófizetés szempontjából, mert e vármegye nagy adófizetői óriási többségben magyarok és németek.

III.

A tót jellegű vármegyék.

Vármegye neve	Terület □ kilométerekben	Lakosság	Adó-előirányzat 1894-ben forintokban
Árva	2,071.42	84,820	221,037
Bars	2,673.45	152,910	800,175
Gömör	4,275.40	174,810	814,059
Hont	2,649.83	123,023	662,050
Liptó	2,257.54	76,850	266,813
Nyitra	5,723.59	396,782	2.200,571
Sáros	3,821.81	168,021	596,752
Turócz	1,150.35	49,979	180,157
Trencsén	4,619.82	258,846	691,395
Zemplén	6,301.58	299,197	558,201
Zólyom	2,730.17	112,413	557,285
Összesen	...	...	7,548,495

IV.

Horvátország és vármegyéi.

Horvát- Szlavonország összes területe: 42,535.25 □ kilométer.
» » » *lakossága:* 2,186,410 lélek.

M. kir. adófelügyelőség illetve pénzügyigazgatóság székhelye	Megye	Adó-előirányzat 1894-re forintokban
Zágráb	Zágráb	2.003,019
Varasd	Varasd és Belovár	1.749,332
Ogulin	Modrus és Fiume	396,235
Gospič	Lika és Krbava	142,549
Eszék	Verőcze és Pozsega	2.209,537
Vukovár	Szerém	2.163,557
Összesen	...	8.664,219

A fennebbi számadatok kétségtelenné teszik, hogy az összes nemzetiségi vidékek, tehát egész Erdély, egész Horvátország és Felső-Magyarország tót jellegű vidéke a magyar állam közterheinek, legalább az egyenes adók tekintetében, elenyészően csekély hányadát viselik. Minden nemzetiségi vidék tehát deficzites. A magyar faj nemcsak fegyverrel hodította meg ez országot, hanem egyszersmind gazdasági erejével fentartja azt. *Legjellemzőbb, hogy Budapest, a magyar főváros, egymaga közel akkora adóterhet visel, mint az összes periferiák, vagyis az összes nemzetiségi vidékek, t. i. Erdély, Horvátország és a felső-magyarországi tót vidék.* Ahol ekkora konczentrikus erő rejlik nemcsak a politikai intézményekben hanem egyszersmind a kulturai és gazdasági viszonyokban, ott az állam és nemzet széttagolásáról csak az ábrándozók beszélhetnek.

*

A román nemzetiségű közép- és nagybirtokosok.

A magyar királyságban a közép-földbirtoknak van a többi birtokviszonyokhoz képest legrosszabb állapota. A valódi középbirtok (200—1000 hold közt) csak 14·49%-a az összes földbirtoknak, holott az uradalmi nagybirtok százalékaránya meghaladja a 30%-ot, a latifundiumoké eléri a 9%-ot. Miután pedig Magyarországon. Horvátországot is beszámítva, van 53.000.000 kat. hold termőföld van (Horvátország nélkül 49 millió), ebből a középbirtokra körülbelül 7½ millió, a nagybirtokra mintegy 19½ millió, összesen kerek 27 millió kat. hold esik. Az itt közölt s hivatalos úton gyüjtött adatok mutatják azon arányt, melyben az oláh nemzetiségü földbirtokosok résztvesznek a közép- és nagybirtokban. Az egyházi javak kimutatását mellőztem, mert nem tartozik tárgyamra. Ép így mellöztem a községi birtokviszonyokat is. Rendszerint csak az egyéni és társas közép- és nagybirtok kimutatására szoritkozom.

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénként kat. hold
Alsó-Fehér összterület 622,266 kat. hold	Moldován János lakik Balázsfalván	Kis-Cserged	700	
	Krecsim Szamoilu	Hosszutelke	513	
	Mácellár János lakik Szerdahelyt	Kis-Enyed	324	
	Katona János lakik Dátos	Kutyfalva	300	1,837
Besztercze-Naszód 653,502 k. h.	Bulbuk János	Oláh-Németi	244	244
Brassó 260,088 k. h.	—	—	—	—
Csikmegye 763,085 k. h.	Almatán Illés és társai	Csik-Madaras	348	
	Almatán Anna és társai	»	1,237	
	Skoru János és társai	»	959	
	Karácsony György és társai	Csik-Szt-Miklós	200	
	Kolcsár János és társai	»	1,479	
	Spenáli György és társai	»	492	
	Nagy János	Gyimesbükk	300	
	Bokor János	Gyó-Békás	1,000	6,015

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Fogaras 406,499 k. h.	Boeru, Vaszu és Debrin családok	Felső-Árpás	375	
	Barbu Tanasi Mathei és társai	Nagy-Berivoj	488	
	Bojer George és társai	»	1,120	
	Grevu, Romsa és Popa családok	Breára	305	
	Lia Dávid és társai	Kopacsel	355	
	Chiornitza Niculae	Kucsuláta	410	
	Gravu család	Lissza	776	
	Paler George Onna	»	456	
	Monoiu Popa Nicolae és társai	Törcsvár	836	
	Stava-család	Sarata	206	
	Bika-család	Nagy-Vajdafalva	734	
	Bika- és Csungura-család	»	350	
	Csungura-család	»	600	
	Stancsiu Carjia Sándru család	Alsó-Vist	2,454	
	Alsóvisti Boer családok	Felső-Vist	547	
	Mecián Juon és társai	Zerneszt	251	
	Mecián Traján és társai	»	234	10,497

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Háromszék 130,008 k. h.	Nyágovits Elek	Bodza	230	
	Ruszuj Miklós	Szitabodza	627	857
Hunyad 1.344,451 k. h.	Hurdukán Florea és birt. társai	Bokaj	452	
	Beroj Filip és birt. társai	Bucsum	382	
	Adameszk Vaszi és társai	Ludesd	507	
	Szencsán Pável és b. társai	Ludesd	235	
	Popovics Petru lelkész és b. társai	Kő-Boldogfalva	480	
	Manyeleszk család	Kimpulninyág	236	
	Sztáncs család	»	235	
	Mosotka család	»	236	
	Togyeszk család	»	235	
	Dávid Juon és birt. társai	Krivádia	829	
	Argyelán Albu és b. társai	Pancsinesd	1,429	
	Avrameszk Juon és társai	Vahóra	951	
	Furdui Nikolaj és b. társai	Bursuk	231	
	Bárb Aleea és b. társai	Nagy-Muncsel	409	—

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénként kat. hold
Hunyad 1.344,451 k. h.	Mihai János	Batir	1,021	
	Tyevoj Moise N.	Szentgyörgyvälya	201	
	Petrovits Miklós F.	Felső-Banczár	301	
	Mihanya János	Kinpulunyág	673	
	Mircs Dumitru Danist	Livárony	215	
	Mircs Juon b. Dumitru	»	226	
	Mircs Petru	»	214	
	Nemes Mita	»	231	
	Nemes Petru	»	260	
	Nemes Stefu	»	240	
	Dr. Mihu János	Szászváros	4,288	14,717
Kis-Küküllő 296,515 k. h.	Pap Emil	Bábahalma	400	
	Sterca-Sulutiu-alapitvány	Vidrátszeg	1,300	
	Bertalan Mózes	Laczkod	350	
	Bukur Sagán	N. Cserged, Mikefalva, F.-Kápolna	550	
	Ruszán Miklós	Szancsal	500	
	Láday Ágoston hagyt.	Hosszuaszó, Szancsal, M.-Péterfalva	500	
	Vancsa János-alapitvány	Bszt.-Miklós	700	
	Özv. Pinciu Jánosné	Mikeszásza	200	
	Bián Ödön	O.-Bükkös	340	
	Tilea Honorius	Somogyom	300	5,140

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat hold
Kolozs 860,922 k. h.	Bágye Szimion és társai	Bedecs	254	
	Krisán Eugénné	Berkenyes	1,474	
	Dunbráva Tivadar	Budatelke	283	
	Krisán Mihály	Faragó	255	
	Hosszu József	Gyulatelke	—	
	Domsa György	Györgyfalva	244	
	Bolos György és társai	Hodosfalva	259	
	Terro Krecsun és társai	»	424	
	Moldován János	Katona	245	
	Simon Albert	K.-Czég	212	
	Grauz Sándor	Kozmatelke	287	
	Antal Flóra és társai	Középfüld	316	
	Marinovics Agapia	M.-Trála	326	
	Moga Jakab	»	249	
	Simon László	»	212	
	Ifj. Bora Juon és tsai	M.-Szt.-Pál	255	
	Pap Ananiás	Marótlaka	309	
	Simon Albert	M.-Szt.-György	260	
	Simon Lajos	»	299	
	Germán Juon	M.-Szombattelke	255	
	Forna György	N.-Esküllő	213	
	Roska Márton	O.-Gyéres	233	—

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénként kat. hold
Kolozs 860,922 k. h.	Gál János	Rogozsel	263	
	Bidián Alexa	Szava	230	
	Burján Szimon és társai	Sz.-Erked	202	
	Gáll Dániel örökösei	Székelyó	696	
	Gáll Dániel örökösei	Trányis	254	
	Jusztián Tivadar	Ugrucz	229	
	Márics Konstantin utódai	Viszolya	505	9,243
Maros-Torda 722,904 k. h.	Metián Traján	Nagy-Ercse	767	
	Sándor György lak. Fogaras	Havasi birtok	13,448. birói árverés alatt	767
N.-Küküllő 572,330 k. h.	Zsurka János és neje	Rovás	476	476
Szeben 575,458 k. h.	Poppa János	Alczina, Ujegyház és Kürpöd	460	
	Morar Stefan és társai	Sugág	903	1,363
Torda-Aranyos 608,585 k. h.	Kormos Emil	Mezőgerebencs	654	
	Bukur Sogán	«	219	
	Katona János	Maros-Dátos	260	
	Boér János utódai	Maros-Lekencze	233	
	Páska Simon	Alsó-Szolcsva	700	2,066
Udvarhely 475,195 k. h.	—	—	—	

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Szolnok-Doboka 857,280 k. h.	Illyés Viktor	Récze-Keresztur	1,745	
	Birle Miklós	M.-Köblös	235	
	Encsán Simon és tsai	Bödön	212	
	Bercsán Ilyésné özv.	Ormány	292	
	Muntyán Ágoston	Kérő	242	
	Mákovej Dénes	Noszoly	364	
	Drágos Sándor (Leményi János)	N.-Iklod	230	
	Bodo Juon és tsai	Dánpataka	273	
	Rácz László	Petőrét	234	
	Frink Endre kur. biró	Buzamező	322	
	Frink Lajos utódai	»	338	
	Kupsa Gábor s társai	Rohi	278	
	Vajda Dénes	F.-Csobánka	401	
	Vajda János	Alparét	750	
	Vajda Dénes	»	666	
	Vajda János	Oláh-Fodorháza	585	
	Dr. Mihályi Tivadar	Közfalu	464	
	Bugye Juon l'Gávrilla s társai	F.-Puszta-Egres	4,768	
	Szijgyártó Augusztin	»	767	
	Szijgyártó Simon	»	302	
	Vajda János	Pecsétszeg	236	
	Hanschild György ut.	Oláh-Lápos	368	
	Petricse Simon és tsai	Semesnye	396	
	Illyés Viktor	Klicz	1,448	
	Hosszu Elek és Miklós	Hosszurév	217	16,133

Az *erdélyi 15 vármegyében* tehát összesen van oláh magántulajdonosok kezében ***69.855 kat. holdnyi közép- és nagybirtok.***

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Arad 1.071,893 k. h.	Puta Mannilla	Ó-Pécska	206	
	Vertács Ivan	»	867	
	Grozda Péter	Ed. Simánd	277	
	Popeszku János	Nadab	210	
	Pero János	Seprős	278	
	Rozvány György	»	674	2,512
Békés 634,853 k. h.	Miskucza György	Békés-Gyula	282	
	Styr Pál	»	213	495
Csanád 288,510 k. h.	Marjanutz Traján	M.-Csanád	180	
	Marzsinyán Juon	Nagylak	227	
	Kába György	»	185	592
Krassó-Szörény 1.860,254 k. h.	Dr. Major János	Bálint	552	
	Dinu Flore	Barna és Ollóság	2,093	
	Todorescu Pál	»	2,093	
	Mocsonyi Zéno	Bazsák, Batta, Belcz, Czella, Ohaba, Szerbászka	18,308	
	Mocsonyi Sándor	Kápolnás	6,348	
	Kornean Dénes	Apádia	1,070	
	Joannovics György	Dulco	1,084	
	Abolescu György	Nevrincsa	403	
	Radulescu Szilárd	Vecseháza	249	
	Popovics Konstantin	Zsidóvár	292	
	Joannovics Bazil	Poganest	853	
	Csusza Nikolae	Rakitta	227	
	Hatieg Titus és társai	Zold	2,167	35,739

Megye és területe		Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénként kat. hold
Szatmár	1.080,086 k. h.	Papp László	Tarvékonya és Vámfalu	1,040	
		Papp József	Iloba	209	
		Nyilván Miklós	Kolczér és P.-Hidegkut	kb. 200	
		Pap Sándor örökösei	Nagy-Nyires	336	
		Filep István	Kővár-Remete	kb. 200	
		Medán Letitia	P.-Hidegkut	kb. 200	
		Barbur Gábor	»	605	
		Buttyán Mihály	Csomaköz	kb. 200	2,990
Szilágy	660,146 k. h.	Kozma Endre	Felső-Szopor	403	
		Mica László	Szamos-Udvarhely	389	
		Dr. Pap György	Alsó-Várcza	306	
		Dr. Hosszu Longiu Ferenczné	Illésfalva	664	
		Pap Mihály	»	237	
		Borbola Kornél	Somlyó-Csehi	237	2,186
Torontál	1.692,153 k. h.	Szekosan Juon	N.-Torák	416	
		Paszku Tódor	N.-Komlós	182	
		Kudrin Aletta	Dolova	154	752

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénként kat. hold
Temes 1.289,989 k. h.	Popp Vincze	Zsebely	425	
	Breban Juon	Gilád	454	
	Gaita Trifu örökösei	»	477	
	Serbán Vincze	Fólya	358	
	Gyika Iván	Dezsánfalu	666	
	Gyika Árpád	»	529	
	Jovanovics Szilárd	Szolsicza	1,272	
	Mocsonyi György	Paulis	1,204	
	Mocsonyi György	Vlajkovecz	1,228	
	Mida Jefta	»	1,242	
	Papházi Euthyon	Székás	1,049	
	Dragulits Iván	Beregszó	622	
	Mihálkovics István	Csernegyháza	406	
	Gaál József	Lukarecz	1,530	
	Loikitja Danilla	Zsebely	250	
	Ifj. Breban Juon	Gilád	400	
	Dadányi Ernő	Mély-Nádas	3,600	
	Özv. Muntean Ida	Zsebely	250	15,962
Bihar 1.856,095 k. h.	Balkó József	Álmosd	263	
	Gál Mózes	Szakál	267	
	N.-Szebeni Albina bank	Jánosda	772	1,302

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Máramaros 1.584,135 k. h.	Anderkó Sándor	Borsa	1,232	
	Bilásko György	Petrova	519	
	Filipcsuk Gábor	»	662	
	Jura János	Váncsfalva, Bogdán, Borsa	1,223	
	Dr. Kiss István	F.-Szelistye, Borsa	733	
	Mán Lajos	Közép-Visó	1,686	
	Mán László	F.-Visó, Mojszin	656	
	Dr. Mihályi János	Ruszpolyána, Ruszkirva	1,325	
	Dr. Mihálka György	Borsa	1,429	
	Nászuj Gábor	A.-Visó	180	
	Pap Simon	Borsa, F.-Visó, Leordina	1,197	
	Vincz Gyula	Dragomérfalva	1,703	
	Ivódy Illés	Budafalva, Szerfalva, Remete	264	
	Jurka Bazil	Szarvaszó, Kabolapatak, Ruszpolyána	1,701	
	Mihályi Péter	Szarvaszó, Kabolapatak, Ruszpolyána	2,207	
	Ifj. Mihálka László	Kabolapatak, Brusztura	965	
	Mihálka Mihály	A.-Apsa	260	
	Pap Tógyer Jónás	Barczánfalva	274	
	Ifj. Pável Mihály	Falu-Szlatina, Szarvaszó	401	
	Pável Vazul	Aknasugatag	211	
	Id. Rednik Péter	Bártfalva, Gyulafalva	280	
	Ifj. Rednik Péter	Bártfalva, Gyulafalva, Bogdán	217	
	Mihálka Pál	Taraczköz, A.-Apsa	188	19.513

Ekkép tehát az oláh közép- és nagybirtokosok földbirtoka kat. holdakban számítva:

Erdélyben	69.355 kat. hold.,
Magyarországon	82.043 kat. hold.,
összesen:	151.398 kat. hold.

Miután pedig a magyar királyságban a közép- és nagybirtok körülbelül 27.000.000 kat. holdat képvisel, ebből látható, hogy az oláh kézen lévő közép- és nagybirtok mily csekély hányadot (0·5-%-et) képvisel. És pedig meg kell még jegyeznem, hogy a közép-földbirtok kezdetét, a régi számításokhoz képest, 200 kat. holdra tettem, pedig a legujabb felvételek a közép-földbirtok kiszámításának alapjául a 300 kat. holdat veszik. Ha ez utóbbi számot veszem kiindulási pontul, akkor a földbirtokviszonyok a románságra nézve még kedvezőtlenebb arányokat tüntetnének fel. Tegyük azonban fel, hogy a hivatalos becslés az oláh közép- és nagybirtokot némileg kevésre tette. Pár ezer hold nem tesz nagy különbséget. Befejezésül még egyszer ismétlem, hogy e birtokviszonyokat nem a magyarok zsarnoksága idézte fel. Sőt ellenkezőleg, az oláh középbirtokos osztály leginkább a magyar alkotmányos aera óta keletkezett. Ez állapot egyszerűen a kulturai és gazdasági viszonyok következménye.

VI. FEJEZET.

A faji erők és a nő.

A fajok küzdelmében a kultura és vagyon mellett egyenlő rangú, vagy még hatalmasabb tényezőt képeznek azon őserők, a melyek, az anyatermészet áldása gyanánt, egyes fajokban léteznek. A történelem összes tanuságai bizonyítják, hogy azon fajok, a melyekben hatalmasan működő őserők nem léteztek, elbuktak a létért folytatott küzdelemben. A faji erők ép úgy velök születnek a fajokkal, mint az egyéni tulajdonságok az egyénekkel. A hatalmas egyéniségek inkább születnek mint képződnek; szorgalom és törekvés sokat pótolhat, de soha sem pótolhatja teljesen az öröklött kiváló tehetségeket.

Azon küzdelemben, mely a fajok közt Európa keletén és névszerint Magyarországon folyik, a magyar faj feltétlenül elbuknék, ha nem birna azon őserőkkel, melyek lényében rejlenek. Meg nem menthetné az állami hatalom, a faji zsarnokság pedig csak rosszabbá tenné helyzetét. A magyar faj azonban mint a természet alkotó kezéből, habár számos keresztezés és összeolvadás után kikerült, igen nagy fölényben van mindazon fajok felett, a melyek vele versenyeznek.

Habár a magyar faj is komplex faj, fejlődése és öregbedése mégis kevésbbé történt és történik kivülről, vagyis idegen anyagok felvétele által, mint inkább a benne rejlő propagativ erők következtében. A magyar faj ősi összetétele Vámbéry szerint nyolcz alkatrészből állott s ezek: magyarok, ugorok, törökök, szlávok, besenyők, kúnok, izmaeliták és germánok. A fajképződés léte-

sülte után azonban az összeolvadás sokkal kisebb méretekre redukálódott. Kétségtelenül ujabban is sok beolvadás történt a magyar fajba, különösen az Alföldön és a Dunántúl, de az asszimiláczió czimén a magyar faj is sokat vesztett Erdélyben, néhány felvidéki vármegyében és sokat veszt ez idő szerint a Dráván túl, hol a déli szlávság a kirajzó magyarságot lassankint felszívja.

Fajunk tehát kiváló mértékben saját belső erőinek köszöni gyors és feltartózhatatlan előrehaladását és kiterjedését. Nincs Európában faj, még az oroszt és németet sem véve ki, amely nagyobb propagativ erőt tartalmazna, mint a magyar. Csak nagyon természetes tehát, ha azon nagy halálozási arány daczára, mely az Alföld éghajlati viszonyai miatt különösen a speczifikus magyar fajt sujtja, ez a faj a mult század óta csekély minoritásból rohamosan felküzdi magát a többi fajok fölé. Ha a magyar faj nagy halálozási aránya megszünnék — s e tekintetben a közegészségügy fejlődése sokat fog tenni — a speczifikus magyarság hihetetlen gyorsasággal árasztaná el Szent István birodalmát. E tekintetben világosak és meggyőzők az ujabb és a régi statisztika adatai. Kezdem az ujabb felvételeken.

1880—1890. közt a fajok szaporodása Magyarországon százalékokban a következő volt:

	Magyarországon	Az egész magyar birodalomban
magyar	14·89	15·22
tót	2·22	2·45
oláh	7·74	7·77
Az egész népesség átlagos szaporodása	10·23	10·91

Míg tehát a magyar faj szaporodása a legutóbbi tiz év alatt úgy a tulajdonképeni Magyarországon, mint az egész birodalomban (Szent István birodalmában) az átlagot több mint 4%-kal felülmulja, addig az oláhok szaporodásának szá-

zaléka mintegy 3%-kal kevesebb ez átlagnál és a magyar faj szaporodásának csak felét képezi.

Pedig az oláhság lakta vidékeken a halálozás csaknem mindenütt kisebb a magyarok által lakott vidékek halálozási arányánál. Sőt némely oláh vidéken a halálozási arány a legkedvezőbbek közé tartozik.

A typikus magyar, oláh és tót megyékben a halálozások számaránya 1891-ben a következő volt:

Tót: Árvamegye	1000	lélekre	esett	halálozás	35·4
Magyar: Szabolcsmegye . .	»	»	»	»	36·1
Oláh: Krassó-Szörénym. . .	»	»	»	»	28·6

A halálozási arány az oláh vidékeken különbözik ugyan, úgy hogy két régiót lehet megkülönböztetni. A tulajdonképeni Magyarország (Erdély nélkül) oláhjai északon és nyugaton csaknem a Marosig szaporák, de egyuttal erős halálozást is mutatnak. E jellemző vonások kiterjednek a Biharhegységben, attól keletre a Marosig és Szamosig lakó oláhokra is. Az Ércz-hegységtől délre az Aldunáig, azután a Romániával határos, valamint az északi erdélyi megyékben alacsony a halálozás.

A fennebbi halálozási arányszámokkal szemben állnak ugyane typikus megyékre nézve a következő születési arányszámok:

Tót: Árvamegye	1000	lélekre	jutott	születés	39·9
Magyar: Szabolcsm.	»	»	»	»	56·6
Oláh: Krassó-Szörénym. . .	»	»	»	»	34·6

E születési és halálozási arányokból a typikus megyékben világosan következik a magyar faj nagy propagativ ereje. Az általános, az egész országra kiterjedő szaporodás adataiban az assimiláczió is benfoglaltatik. A születési és halálozási viszonyok összevetéséből pedig a természetes szaporodás aránya következik. És ez az említett typikus megyékre következő:

1. Árvamegye . . . . 4·5%
2. Szabolcsmegye . . . . 20·5%
4. Krassó-Szörénymegye . . . . 6·0%

A születések és halálozások számarányának feltüntetésére vegyünk fel két typikus erdélyi vármegyét (egy magyart és egy oláhot), melyeknek még geografiai viszonyaik is hasonlók. E megyék Csik és Fogaras (Csik 87% magyar, Fogaras 89% oláh):

	születés	halálozás	szaporodás
Csik	43·5%	23·9%	19·6%
Fogaras. . .	37·8%	25·9%	11·9%

Ha e számarányok általánosíthatók volnának, akkor a magyar faj természetes szaporodása messze túlhaladná az országos átlagot; de Szabolcsmegye valóban kivételes szaporodást mutat a magyar faj javára. Ennek daczára az országos átlag (a magyar faj országos átlaga) csak kis mértékben tüntet fel assimilácziót s így a nagy szaporodási arány a magyar fajt illetőleg a természetes szaporodásból következik.

Az oláh fajnál a születésekre nézve nincs egyöntetűség. A tulajdonképeni Magyarország oláhjai le a Biharhegységig igen magas, itt-ott a Maros és Szamos völgyén még az átlagosnál is magasabb születési arányt mutatnak; ellenben az Erdély keleti és déli részén lakó oláhok szaporasága úgy mint a Marosnak a Királyhágón inneni folyása mellett s attól délre az Aldunáig elterülő oláh vidék szaporasága határozottan csekély. Egészben véve *az oláh nemzetiség hazánkban a szaporátlanok közé tartozik; a legkisebb születési aránynyal biró 9 járás közül 5 erős oláh többséggel bir.*

A szaporodás tekintetében a magyar a 4-ik, a román a 25-dik helyét foglalja el az összes fajok közt.

De Romániában is szaporátlan a román faj; még Francziaországnak is messze mögötte marad.

Mindez adatokból világosan következik két tétel igazsága:

1. hogy a magyar faj a születések számaránya tekintetében

páratlanul kedvező viszonya miatt éri el nagy fölényét a többi fajok fölött, daczára a halálozási arány kedvezőtlen voltának;

2. hogy a magyar faj kevésbbé beolvadás, mint inkább belső erőgyarapodás következtében növekszik oly rohamosan. Azon nagy százalék, melyről fennebb szóltam s mely a magyarság szaporodását oly magas arányban tünteti föl, úgy hogy mögötte az oláhság szinte 50 százalékkal elmarad, kétségkivül tartalmaz beolvasztást is, de a fennebbi számok bizonyossá teszik, hogy a magyar faj főleg a benne rejlő erőknek, névszerint a születések igen magas arányának köszöni terjedését.

Nem igaz tehát a dákoromán vád, hogy a magyar faj erőszakos eszközöket használ a beolvasztásra s ekkép történik szaporodása. A magyar faj a természettől nyert fölénye következtében növekszik, mert erősebb és szaporább faj mint a többi.

A magyar faj szaporodásának méretei még föltünőbbek lesznek, ha nagyobb időközöket veszünk föl az összehasonlítás alapjául:

	magyarság	oláhság
1840-ben	4,812.000	2,202.000
1870-ben	5,504.000	2,470.000
1880-ban	6,478.000	2.403.000
1890-ben	7,426.000	2,589.000

E számokból kitünik, hogy míg a magyar faj 1840-től 1890-ig terjedő fél század alatt nem kevesebb mint 54·31%-kal, addig a románság nem egészen 18%-kal szaporodott. Oly különbség ez a magyar faj javára, mely szinte páratlan a fajok történetében.

És a mint még inkább növeljük a perspektivát, annál óriásibb lesz a magyar faj szaporodásának mértéke. A mult századokról nincsenek adataink a románságra vonatkozólag s a magyarságot illetőleg is csak hozzávető számításokkal rendelkezünk. De Acsádyval bátran föltételezhetjük, hogy Magyarország összes lakossága a XVI. század közepén, tehát a török pusztítás után, nem haladta meg az 1 milliót s a következő század közepén sem volt több két milliónál. Annál bizonyo-

sabbaknak látszanak ez adatok, mert kétségtelen, hogy például Somogymegye, melynek a mohácsi vész előtt több mint 300 parochiája volt és ma 326.000 lakója van, a mult század elején csak 15.000 lakossal birt. Igen valószínű tehát azon föltevés, hogy a magyar faj a török iga lerázása idején alig pár százezer lélekkel haladhatta meg a félmilliót. A magyar faj arányszáma a többi fajokhoz képest még a mult század közepe táján is igen kedvezőtlen volt, a mi abban leli magyarázatát, hogy a török háborúk épp a magyar faj által lakott vidékeket pusztították el, t. i. a Dunántúlt és az Alföldet és majdnem kizárólag a speczifikus magyar faj által vivattak. A magyar faj ezen számbeli gyengesége 1763-ban Kollár Ádámot azon aggodalom kifejezésére birta, hogy a magyar nyelv épp úgy el fog enyészni mint a húnok nyelve. A magyar faj azonban nemcsak nem veszett el, hanem inkább számbelileg is a többi fajok fölé emelkedett, oly óriási propagativ képességet mutatva, melyhez fogható alig található föl a népek történetében. A mult század végén a magyar faj nem igen lehetett több 1 vagy 1½ milliónál s ma, a XIX. század vége felé, a speczifikus magyar faj megközelíti a 8 milliót, úgy hogy a magyarság alig egy század elforgása alatt közel meghatszorozódott. Erre még a nagy orosz faj szaporodásának történetében sincs példa. Ha Magyarországon a többi fajok is ily mértékben szaporodtak volna, úgy hazánk ma már egyike lenne a legtöbb lakossággal biró államoknak. A többi faj azonban messze elmaradt a magyar mögött és csakis e körülménynek tulajdonítható, hogy Magyarország lakossága (Horvátország nélkül) a század végén csak meg fogja közelíteni a 19 milliót, a mely számból a speczifikus magyar faj a *magyarul tudókkal* közel 10 millió lesz, tehát nagy többségbe kerül.

A magyar faj tehát születésénél és öröklött tulajdonságainál fogva hódításra van hivatva. És pedig nemcsak fegyveres hódításra, hanem egyszersmind arra, hogy a meghódított országot benépesítse. Kultura tekintetében is a vele szövetséges német elemmel együtt óriási fölényben van a többi fajok fölött,

elannyira, hogy maga e kulturai fölény biztosítaná a magyarság hegemóniáját. Fajunk nagy, természetes szaporodása pedig fizikailag és anthropologiailag is a többi fajok élére állítja.

Nincs itt szó történeti jogról, a mi miatt a románok panaszkodnak, mihelyt ez a magyarok mellett szól. A *természet* ad jogczimet a magyar fajnak, hogy szent István birodalmában vezérszerepre vállalkozzék.

A fajok küzdelme tehát a faji erők szempontjából is csak kedvező kimenetelű lehet a magyar fajra nézve. Ezen, a fajok benső énjében rejlő erők között meg kell említenem még a *nő* szerepét. Köztudomású tény, hogy a népek és fajok konzervativ tartalmának legkiválóbb képviselője az asszony. A nemzeti tipus leginkább a nő által nyer kifejezést. A franczia nő nélkül a franczia nemzet nem volna a legszeretetreméltóbb és legszellemesebb nép. Ha ez a gall eredetű asszony, a ki ma is oly élénk mint Julius Caesar korában, nem volna a franczia géniusz földerítője, a világ még ma sem ismerné a szellemes társalgás örömeit. A franczia irók nem leendettek képesek megírni sem regényeiket, sem színdarabjaikat. A gall-római származású asszony mentette meg a középkor fajküzdelmeiben a gall temperamentumot és a római szellemet. Ha nem ez a tipus győz, hanem a fajkeverék másik asszonyai diadalmaskodnak, a franczia nemzet nem leendett azzá, a mivé lett.

Németországban is a német nők tartották fenn a germánság ősi tulajdonságait s bármint művelődött a németség a cimberek és teutonok korától kezdve, egész a kulturai vezérszerepig, hogy a népkarakter ősi vonása még ma is meglátszik a német nemzeten, ezt szintén asszonyainak köszönheti.

Hidegebb éghajlat a német a francziánál nemcsak klimatologiailag, hanem egyszersmind társadalmilag. Hűvösebb a temperamentum, ridegebb a társadalmi érintkezés, az életnek nem fakad ott számos virága, mely oly bájossá teszi a déli országokat s különösen Francziaországot. De több a lemondás. Kevesebb a szellem, de hatalmasabb a fizikum.

A két nemzet közti különbséget különösen a két társadalom asszonyaiban ismerhetni föl s a német asszonyoknak, a kik királyaik számára a gránátosokat szülik, nem csekély részben köszönheti a német nemzet katonai diadalait.

A nő a keleti népek fajküzdelmében is nagy szerepet fog játszani, sőt már most is játszik.

A fajilag legerősebb női tipus fog a küzdelemből győzelmesen kikerülni, s győzelemre fogja segíteni egyszersmind faját. A gallo-római asszony Francziaországban legyőzte a germán nőt, s az utóbbi német földön diadalmaskodott a szláv asszony fölött. A magyarok és románok kulturai küzdelmében szintén kiváló szerep jut a magyar és román nőnek.

E kulturai harczban azonban a diadal korántsem függ az asszony regényes tulajdonságaitól. Ha ezektől függne, akkor a román asszony méltó versenytársa volna a magyarnak.

Szépségben és fajszeretetben a román nő nem áll hátrább a magyarnál. Sőt, mert az utóbbinak a román nőnél a római és délszláv származásra emlékeztető heves temperamentum a hordozója, a fajszeretetben a román nő a magyart talán meg is előzi.

A midőn pedig kész udvariassággal elismerem, hogy a román nő szépség tekintetében sem áll hátrább a magyarnál, teljes igazságot szolgáltattam, mert minden idegen, a ki Magyarországon valaha járt, tanúm rá, hogy, habár egyes kivételes szépségek Angliában, Francziaországban és Olaszországban fölöttük állnak a magyar nőknek: de annyi sok szép asszony, mint Magyarországon, nincs sehol világrészünkben.

A román nőnek heves temperamentumában van előnye és hátránya. Ez a heves temperamentum, mely lángoló szerelemre és izzó gyülöletre képesíti, nagy erőt ad neki a fajküzdelemben. E temperamentum rajza domborodik ki Balcesku Miklós leirásából, a ki az 1848—49-iki mozgalmakról szólva, 1851-ben a következőket adta elő: »Az asszonyok sem maradtak el sem bátorságra, sem nemzeti érzületre nézve. A he-

gyek csúcsairól a kőtömegek záporát zúdították alá, melyek meggyérítették az ellenség zászlóaljait. Dalaik sem voltak többé, mint előbb, a fájdalom és az öröm énekei, hanem hazafisággal és nemzeti érzülettel telt dalok. Hallottam Abrudbánya romjai közt egy ifjú, magas termetű, szép havasi leányt édes és fájó dalt énekelni. Egy ifjú, boldog román leányról énekelt, kit Flórának hívtak és ki azért volt boldog és szerencsés, mert román leány és itáliai eredetű volt; boldog, mert nem tud magyarúl; anyja sem tudott egy szót sem; boldog volt, mert csak azt szerette, a mi román és esküt tett, hogy sohasem fog magyart szeretni, míg csak a földön egy román lesz. Ez az érzéstől megittasult dal, ez a fehér és piros arczú szép leány és Abrudbánya megperzselt és kormos romjai, a melyek engem körülvettek s a magyar sírok dombjai, melyeket magam mellett láttam, mély hatást tettek reám. Mintha egy csodás látvány állott volna előttem; mintha a román nemzetiség géniusza állott volna az idegen ellenség sírdombja fölött, énekelve a föltámadás dalát.«

A mely nő ily vulkanikus hévvel képes gyűlölni fajának valódi vagy képzelt ellenségeit, épp oly vulkanikus hőfokra tud melegedni fajának szeretetében. Nagyrészben e tény magyarázza meg az oláh nő bámulatos konzervativizmusát a román faji tulajdonságok megőrzésében.

Különös szivóssággal ragaszkodik nyelvéhez, a mibe különben belejátszik kulturai hátramaradottsága is. Románia művelt asszonyai a párisi nyelv tökélyéig tudnak francziául. S e mellett ujabban anyanyelvükhöz is ragaszkodnak. Az erdélyi s a balkánfélszigeti oláh asszony kevésbé ismeri a nyugoti nyelveket, de annál rajongóbban szereti saját nyelvét. Picot a szerbiai román nőkről irta, hogy amely házba román nő teszi lábát, az a ház csakhamar egészen románná lesz. Igy történik a szerbek eloláhosodása az Alduna vidékein.

Nagy részben áll ez az erdélyi román asszonyokról is. A fajok vegyülése Erdélyben épp a román nők kizárólagos-

sága s a magyarok elleni gyülölete miatt lehető legkisebb mértékben történik; de Erdélyben is gyakran előfordul, amit Picot Szerbiára vonatkozólag mondott. Erdély részleges eloláhosodása az utolsó századokban egészen más, és hatalmasabb okokra vezethető vissza, de e jelenség létrehozásában bizonyára része volt az oláh nőnek is.

A román nőnek heves temperamentuma s rajongásig menő fajszeretete egyszersmind hátrányát képezi. Izzó vérmérséklete gyorsan elperzseli szépségének virágait, míg mellette a magyar nő csaknem az angol nőhöz hasonlóan soká üde és szép marad. A rajongó fajszeretet pedig a románnőt szinte megállítja a haladás és művelődés utján. A fajkultusz gátját képezi nála a kulturának. A művelt magyar nő ellenben, bár faját és hazáját szintén szereti, európai lég és látókörben él.

A fentebb közlött, a kulturára vonatkozó, statisztikai adatok frappáns bizonyitékai az oláh nő nagyfoku hátramaradottságának.

A fajküzdelemben, ismétlem, a nőnek nem költői, nem regénybe és szindarabba való tulajdonságai, hanem a regény- és szindarabirók előtt talán nagyon prózainak talált képességei döntenek. A fajok és népek sorsa felett az határoz, mily faj-propagativ erővel s mily családanyai tulajdonságokkal bir az asszony. S itt erősen beleszól a fajküzdelembe a nők erénye. Róma saját nagyságát asszonyainak tisztaságával és családanyai erényeivel hozta szoros összefüggésbe. A fórumon Fortuna istenasszony szobrát lefátyolozott női alak képezte, akkor mikor Róma nagy és hatalmas volt, jelentve, hogy a népek csak a nők erénye által lehetnek nagyokká és hatalmasokká. A hanyatlás sülyedt korszakaiban, a fátyolos asszony helyét a bájaikat fitogtató bachánsnők foglalták el. De akkor azután meg is tapostták a szent mezőt és a fórumot barbár hóditók lovainak patkói.

Habár tehát valamely faj asszonyai legszebbek és legbájosabbak, de nélkülözik a faj-propagativ képességeket, s a

kiváló családanyai tulajdonságokat, ez a faj feltétlenül hanyatlani, sőt el fog pusztulni. Nem juthat eszembe még csak az udvariasságról is megfeledkezni a román nők irányában, annál kevésbbé követnék el igazságtalanságot ellenük. De nem regényt irok, hanem a nő szerepét rajzolom a fajok küzdelmében. És ehhez képest, bár lehető szelid kritikával, kénytelen vagyok kimondani, hogy a román nő az emlitett tulajdonságok tekintetében meg sem közeliti a magyar nőt, vagy épp azt a magyar-székely asszonyt, a ki az erdélyi küzdőtéren vele szemben áll.

A magyar faj nagy propagativ erejét, melyről a fennebbi statisztikai adatok szólnak, s mely mellett az oláh faj propagativ erői eltörpülnek, a magyar asszonyok erényének és termékenységének köszöni. Az oláh családokban megközelítőleg sincs annyi gyermek, mint a magyar családokban. És ami a családfentartást és háziasságot illeti, nemcsak az oláh nő nem lehet versenytársa a magyar illetőleg székely nőnek, hanem alig van Európa nyugatán is faj, melynek asszonyai különösen a székely nő jeles tulajdonságaival versenyezhetnének.

Ha a többnyire szegény román családokat és családi életet, a Királyhágón innéti gazdag magyar családokkal és ezek családi életével hasonlítanám össze, igazságtalanságot követnék el. A vagyoni ellentét azonban nem oly nagy a székelyföld és az erdélyi jobb módú oláh vidékek közt. Ha valamely idegen, a ki viszonyainkról sohsem hallott, belépne, nem is a havasi móczok kalibáiba, a melyeknek borzalmairól európai ember fogalommal sem birhat, s a melyekben ember és állat a közös istálló szennyében fetreng, hanem benyitna (alig nehány kivételtől eltekintve) a műveltebb oláh falvak egyes házaiba, s azután a székely falukat látogatná meg: az ellentét feletti csodálkozás szavai jönnének ajkaira.

Kevésbbé a vagyoni ellentét ötlenék szemébe, mint inkább azon ellentét, mely létezik a csin s a házi felfordultság, az esztétika és a szép-érzék hiánya, a tisztaság és piszok közt

A legközepesebb székely falu házaiban az idegen szeme kellemes érzéssel nyugodhatnék meg, mig a leggazdagabb oláh falu tanyáin kellemetlen érzések vennének rajta erőt. Legtanulságosabb tapasztalatot azonban akkor tenne, ha az uri háztájakat nézné meg az oláh vidékeken és a Székelyföldön. A vagyoni különbség itt sem nagy, de annál nagyobb az ellentét a székely háztartás diskrét elegancziája, a jólétet nem fitogtató de sejtetni engedő s a családiasságot lehelő légköre, s az oláh háztartás kirivó pompakedvelése, s az izléstelenségbe átcsapó előkelőség hajhászata közt. Az ellentét szinfalai mögött mindig ott van a nő: a román és a székely asszony. E két nőnek különbözősége hozza létre az ellentétet. E két nő tulajdonságai rányomják jellegüket úgy a két háztartásra, mint a két fajra. A művelt székely nő nemcsak elegáns, hanem egyszersmind takarékos. Hogy Francziaország a világ egyik leggazdagabb nemzetévé lett, s hogy különösen példátlanul sok apró és középvagyon halmozódott fel franczia földön, ennek legfőbb oka a franczia nő takarékossága. De hogy a Székelyföld Erdélyben, nagyon is szerény anyagi viszonyai mellett szegényebbé nem lett, sőt aránylagos jólétnek örvend, ennek okát még fokozottabb mértékben a székely nő bámulatos ügyessége és takarékossága képezi.

Az angol nő csak a nagy háztartáshoz ért, a franczia nők az úgynevezett »petit ménage« csodálatos művészei. A kis háztartásban a franczia nőknek csak a székely nőkben van megfelelő versenytársuk.

A kellemes, szerény, nem tulságosan bővelkedő, de nem is szükölködő otthon, a székelyföldön legszámosabb példányaiban található fel. Ennek a szerény jövedelmű, de kedves, családias, langyos légkörű otthonnak őrangyala a székely asszony.

Az oláh nő fényüzőbb, kevésbbé takarékos, a családi tüzhelynek és az otthonnak kevésbbé hivatott őre. Egyáltalán a keleti nő, román, szláv, szerb, orosz stb. kevésbbé van meg-

áldva a gondviselés legnagyobb áldásával: a családanyai erényekkel. A művelt oláh nő talán érdekesebb látvány a kereveten, de ott sokkal többet hever is, hogysem háztartását kellőleg gondozhatná. A Kelet az asszonyi tulajdonságok tekintetében a Királyhágónál kezdődik. Ezen tul az európaiságot csak a székely, magyar és a szász nő képviseli.

A fajok küzdelmében tehát, a mondottakból következtetve, előre lehet sejteni, melyik nőé, illetőleg melyik fajé lesz a győzelem. A magyar faj éppugy asszonyai által fogja kivivni a létért folytatott küzdelemben a diadalt, mint asszonyai által lett nagygyá nemcsak Róma, hanem minden jelenkori nagy nép is: a franczia, az angol és a német.

Ha a románság és a szlávság, különösen a Keleten, lassabban halad előre a kultúra nagy versenyterén, ennek a faji erők deficitje mellett, legfőbb okát a román és szláv nő inferioritása képezi a nyugati művelt népek asszonyainak irányában.

VII. FEJEZET.

A városok hatása a fajok összeolvasztására.

Köztudomású dolog, a történelemnek szinte legtaposottabb közhelye, hogy nagyobb műveltség, erőteljesebb kultura asszimilálólag hat a kisebb és gyengébb műveltség irányában.

Nemcsak az ó- és középkor, hanem a legújabb kor is tele van e megczáfolhatlan állítás bizonyítékaival. A nagyobb kultura mindig győzelmeskedett a barbárság felett. Az tehát nem szorul fejtegetésre, hogy a népvándorlás nyers tömegei szükségkép beolvadtak, mihelyt a római czivilizáczió köreit átlépték. Vandalok, góthok, hunnok, avarok szükségkép vagy átalakultak vagy megsemmisültek azon kérlelhetlen törvény, a polgáriasodás törvényének hatása alatt, mely csak a czivilizáczióra képes népeknek ád létjogosultságot. De nemcsak a barbár hódítók vették át a náluk műveltebb meghódított népek kulturáját, s ekkép azokkal lassan asszimilálódtak, hanem még oly művelt népre is, a minő a római volt, hatást gyakorolt a nála műveltebb, legyőzött népnek, a görögnek fejlettebb kulturája.

A fajok evolucziójának ezen primitiv törvénye önkénytelenül ajtót nyitott egy másik igazság előtt, a melyet azonban eddigelé igen kevesen vizsgáltak.

A nagy tudományu Fustel de Coulanges, kire e munka során ismételten hivatkoztam, tán minden írónál legközelebb járt az igazsághoz, amidőn Róma beolvasztó politikájáról szólt.

Világos megkülönböztetést tett a Kelet és Nyugat közt. Görögország és a görög koloniák művelt és erős városokkal

birván, ezek nem olvadtak be nyelvileg is a római birodalomba; sőt épp megfordítva: műveltségüket felkényszerítették Rómára. Ez a városi autonomiát sehol se rombolta le, s ekkép a görög municzipiumok nemzedékről nemzedékre fennmaradtak. Utóbb igyekeztek ezek rómaiakká átalakulni. Megtartották a római ünnepeket. A caesarismus korában színre hozták a nagyszerű római játékokat. De még sem latinosodtak el nyelvükre, hanem csakis szellemükre. Ellenben a rómaiak inkább görögökké váltak, még nyelvük tekintetében is.

A nyugati provincziákban a római hódítás nem talált fejlett municipiumokra. Galliában és Hispániában hasonlíthatlanul kevesebb városi élet létezett mint a görög műveltség regiójában. Amennyiben Gallia déli partvidékein városok léteztek, mint Marsiglia, a mai Marseille, görög eredetűek voltak. Mint Mommsen is tanítja, Rómának czéltudatos törekvése volt a görögökön kívül minden egyéb nemzetiség beolvasztása. Ahol a legiók megjelentek, ott azonnal kezdetét vette a beolvasztás munkája. Az erőszak és csábitás minden eszköze működésbe hozatott a czél elérésére; a leghatalmasabb beolvasztó eszközt azonban a *városok* képezték.

Rómának a hődítás után első dolga volt, városokat és ezekből municzipiumokat hozni létre.

Fustel de Coulanges e tekintetben két feltevést tart lehetségesnek. Róma, szerinte, vagy azért hozott létre városokat a nyugati provinciákban, mert azt hitte, hogy máskép nem kormányozhatja ezeket. Vagy pedig azért, hogy lassanként asszimilálja a meghódított népeket Itália lakosságához.

Valószinű, hogy Rómának mind a két czélzata meg volt; de Mommsen szerint is kétségtelen, hogy a beolvasztás kiváló törekvése volt Rómának.

Pusztán kormányzati czélból elég leendett, ha municzipiumokat hoz létre; de hogy a városi élet által beolvasztani akart, kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy nemcsak fegyveres erőt tartott a meghódított tartományokban és ezek

városaiban, hanem czirkuszokat és szinházakat hozott létre, hogy az asszimiláczió gyorsan történjék. Sőt a római előkelő társadalmat s ennek keretében szép és szellemes nőket importált a provinciák városaiba, hogy ekkép megnyerje a benszülöttek előkelőit.

Semmi sem mutatja ezen czélzatot annyira, mint ama tény, hogy a míg a császárság magában Itáliában elnyomta a municipális életet, addig a provinciákban mindent elkövetett a városi élet fentartására. Később, a hanyatlás korszakában a municipiumok torzalakokká lettek; de ekkor már a városi élet gyakorolta átalakító hatását, Galliából latin provincia lett.

Az az egész rendszer és fokozat, mely szerint a városok polgárai jogokban részesültek, egész biztosan mutatja, az asszimiláló czélzatot. Teljes politikai és polgári jogokkal csak azon városok birtak, a melyek lassanként latinokká alakultak át. Csak ezeknek volt teljes joguk földbirtokukhoz is, mint hogy ha Itáliában laktak volna. A teljes római jogú városok tulajdonkép latin városok voltak.

Róma bizonyára a görög városokon tapasztalta, a városi élet asszimiláló hatását, és tapasztalatát nagyszerűen tudta értékesíteni a Nyugaton.

A latin nyelv a galliai és hispániai városokból hódította meg a vidéket. A városokba özönlött a vidéknek nemcsak elegáns világa, hanem közönséges népessége is. Itt volt az érintkezési pont kulturai, gazdasági és politikai tekintetben. A törvénykezés és közigazgatás, valamint a művelt társadalmi rétegek nyelve latin volt, így a vidék lassanként kénytelen volt a városok nyelvét megtanulni.

»A negyedik század vége előtt«, mondja Chevallet, »különösen a városokban a latin volt a magasabb társadalmi osztályok, sőt a nők érintkezési nyelve. Szent Hilár latinul levelezett leányával; Sulpicius Severus szintén latinul írt nővérenek, Claudiának és Banulának, anyósának. Szent Jeromos

szintén latinul folytatta levelezését Hedebia és Algasia nevű gall úrhölgyekkel. A falusi népnek kezdetben nem volt oly nagy érdeke, mint a felsőbb társadalmi osztályoknak megtanulni a latin nyelvet. De midőn már mindenütt körülötte Róma nyelvén beszéltek, e vidéki népség is a műveltebb osztályok után gagyogta a latin nyelvet. Ebben elősegítette azon hiú vágy is, melynél fogva az alsóbb társadalmi rétegek szeretik utánozni a felsőbbeket. Ez indokhoz járult még egy hatalmasabb is. S ez az volt, hogy az alsóbb társadalmi rétegek kénytelenek voltak naponként érintkezni a gazdagokkal s hatalmasokkal, akik a kelta nyelvet megvető feledésben részesitették, s nem ismertek más nyelvet, mint mely a római polgárhoz méltó volt.

A második században Szent Ireneus kénytelen volt keltául tanulni, hogy az evangeliumot hirdethesse Lyon lakosságának. A következő században egy druida asszony még kelta nyelven jövendölt Alexander Severusnak. A negyedik században azonban már a parasztság is latinul beszélt; de csak annyira, hogy képes volt megértetni magát.«

Ime Róma második czélzata, t. i. a provinciáknak a városok által való beolvasztása, kevesebb mint négy század alatt teljesen sikerült.

A városi élet tehát elsőrangú faktor volt már az ókorban, a fajok összeolvadása, illetőleg beolvasztása tekintetében.

De fejlett és nagyszabású városi életet éltek. A városnak igazi városnak kellett lennie, hogy beolvasztó hatását gyakorolja. A puszta városi név, vagy elnevezés nem határoz. Csak azon államokban jöttek létre a nyugaton is úgy az ókorban, mint a középkorban egységes nemzetek, a melyeknek fejlett városi életük volt. Ez történt a Duna felső völgyétől nyugatra mindenütt. Belgiumban nemcsak azért nem jött létre egységes társadalom, mert a nyelvhatárokon, vagyis három nyelv érintkezési pontján fekszik; hanem azért sem, mert a nyugaton legkevésbé volt fejlett városrendszere.

Mielőtt tovább mennénk, e fejtegetést már alkalmazom gyakorlatilag Magyarországra. A fajok összevegyülése nálunk is ott történik leginkább, ahol fejlettebb városi élet van, tehát leginkább a Királyhágón innét. Erdélynek alig van nagyobb városa, az asszimilaczió tehát ott csak nagyon primitiv lehet. Egyáltalán Európa keletén azért halad oly lassan előre az assimilaczió, mert a városi élet teljesen hiányzik.

A város a kultura exponense, a konczentrált műveltség. A fejlett latin városok voltak oka, hogy Gallia latinizálasa már a IV-ik században be volt fejezve.

A germán invázió már egy latin-kelta társadalmat talált Galliában, melyet a harcztéren legyőzött, de melynek nyelvét és szokásait respektálni volt kénytelen. A hódító germánok nem voltak mind Chateaubriand barbárjai, a medve- és borjubőrbe öltözött, vagy félmeztelen vadak.[1] A czivilizáczió kivéve a frankokat, már érintette őket. Megalakult nyelvük volt: a gót, burgund és frank. Törvényük, alkotmányrendszerük s nem épen alacsony műveltségi fokuk volt. Különösen áll ez a gótokra, kik a mai Francziaország déli részében telepedtek le. A kereszténység és az arianizmus felemelte őket. A burgundok, kik az 5-ik század közepe táján Metzig hatoltak, szintén érintve voltak a czivilizáczió által. Ép azért Gallia keleti és déli részeinek a burgundok és visigótok által történt meghódítása nem is volt oly erőszakos mint a frankok hódítása északon. Az első két népet nemzeti nagy szerencsétlenségei, kapcsolatban a kereszténységgel, szeliddé tették, a német kedélyesség bennük legelőször nyilvánult.[2] A frankok azonban még a barbár Germániát képviselték. De sajátságos tünete a népvándorlásnak: még a legbarbarabb berohanók is tiszteletben tartották a czivilizácziót képviselő városokat. Alarich, mint Thierry elbeszéli Nouveau Récitjében, mély megillető-

[1] Les Martirs, 6. k.

[2] Augustin Thierry, Histoire de France, 87. l.

déssel lépte át Athen kapuját s megkimélte a görög czivilizáczió e székhelyét. Ép így a Galliába betörő hódítók nem a gallo-román czivilizáczió, hanem a legiók ellen viseltek hadat. A gallo-román társadalom nem vett részt a küzdelemben. Akkor sem ment át akár rázkódáson, akár változáson, mikor a legiók legyőzettek. A római állam majd észrevétlenül omlott össze. A társadalom tovább élt. A frankok rablóhadjáratai sok vagyont elpusztítottak, de a jövevények nagy része tiszteletben tartotta, bámulta a gallo-román polgáriasultságot.

Hallgatag egyezség volt a hódítók és legyőzöttek közt. Állam tulajdonképen nem létezett, csak a társadalom. Léteztek a római municzipiumok alapján álló városok. Szerencse volt, hogy a nyugati római császárság nem fosztotta annyira ki a municipiumot, mint kifosztotta bölcs Leó császár a keleti római birodalom városait, mikor egyetlen tolllvonással megsemmisített minden helyhatóságot.[1] A városok a keleti római birodalomban nem menthették meg a római-görög műveltséget és az állami nyelvnek még töredékes darabjait sem, mint megmentették a nyugati városok.

Ez utóbbiak közt szintén legelső szerepük volt a galliai s különösen a dél-galliai városoknak, melyek mindjárt kezdetben teljes római városjogot nyertek. Hatalmas városok voltak ezek, a műveltség, gazdagság székhelyei. Kivéve a hadügy és adóügy központosítását, valóságos államokat képeztek, a mennyiben belső ügyeik teljesen függetlenek voltak Rómától. Ez fejti meg nagyságukat.

A városok ellen a reakczió azonban Rómában is bekövetkezett. Ez irány kifosztotta a municipiumokat vagyonukból. A városi polgári jog teherré lett. A régi városok még léteztek, de egészen más szellem lakott azokban. A korrumpált római kormány korrumpálta a társadalmat is. Így történt hogy ép a római városok nem voltak képesek ellentállni a bar-

[1] Novell. Leo, 46. l.

bároknak. Nem is harczoltak ellenük. Csak így magyarázható meg, hogy 7 millió főnyi czivilizált nép meghajolt a barbárok ezerei előtt. Semmi sem mutatja annyira Róma elaljasodását, mint az, hogy az egészen rómaivá lett provinciák teljesen képtelenek voltak minden erőfeszítésre. Bretagnenak, hol római városok hiányában a kelták nem rómaiasodtak el, meg voltak e sötét korban hőstettei. Déli Galliában, hol a római czivilizáczió a fényes városokban legintenzivebb volt, az elbukó államnak nem sietett segélyére a társadalom.

Államfentartó szerepük nem volt sehol nagy a városoknak. A nemzeti individualitás nem ezekben lakott. A nagy ingó vagyon és a nagy míveltség hajlik a kozmopolitizmus felé. A hol pedig a nagy városok államot képeztek az államban, ezek inkább saját magukkal, mint az állammal törődtek. S a harczi erényeknek is inkább talaja a vidék. A feudalismus azért fejlődött oly hatalmas katonai szervezetté, mert nem az ipart és a kereskedést üző városi lakosságban gyökerezett. Olaszország hatalmas városrendszere csakhamar kiirtotta Italiában a harczias szellemet. A gazdag városi polgárság idegen zsoldosokkal védte magát. Azért volt annyi időn át a kalandorok és a betörő hódítók zsákmánya. *Az állam fentartására nem, de a nyelv terjesztésére minden fejlett városrendszer hatalmas befolyást gyakorolt.* Italia nem tudott ellentállni az idegen betolakodóknak, a felső-olaszországi virágzó városok nem voltak képesek feltartóztatni a longobardokat; de csakhamar beolvasztották őket. A feudalismus szétszórtságot idéz elő. A vidéket és nem a városokat szállta meg. A várkastély zárkózottságával szemben állt a városi pezsgő élet, amazok nyelvével ennek nyelve. Itáliában, Galliában, Spanyolországban, Angliában, mindenütt, a hol kifejlett városrendszert találtak a hódítók, szükségkép az utóbbinak kellett győzedelmeskednie grammatikailag. Páris, Marseille, Bordeaux, Toulon, Tour, Soissons, stb. városok gallo-román nyelve és társadalma szükségkép legyőzte a hódítókat. Legyőzték még a durva fran-

kokat is, annál inkább és előbb a góthokat, kik békében éltek a gallo-román társadalommal. Legelőször beolvadtak azon góthok, kik a városokban voltak elszállásolva. A városok hatásának a vidék sem tudott ellenállni. A burgundok szintén békében éltek a romai társadalommal. Szigorú törvények tiltották el őket a gallo-románok minden bántalmazásától. Még az is büntetést vont maga után, ha a burgund nem fogadott be házához rómait, ki vendégszeretetét kérte.[1]

De a frankokat és normánnokat sem menthette meg a beolvasztástól nyerseségük. A X. században a franczia nyelv már nagyrészt megalakult. Német idioma többé nem létezett franczia földön. Rouenben, még Rolf utódainak palotáiban sem beszéltek már a XI. század elején más, mint román, vagy franczia nyelven. Bayeux képezett némi kivételt. A Skandináviából érkező fajrokonok itt még megértették a norvég és szász dialectust.[2] Itt is a *város konserválta* a hódítók nyelvét, mert Bayeux nem franczia, de normann telep volt.

Hasonló jelenségeket látunk Angliában.

Hódító Vilmos normanjait kifejlett városrendszer fogadta. London már akkora város volt, hogy Vilmos győzelmes seregével sem mert bevonulni. Kívül táborozott, míg a szabályos védelemre készült várkastélyát norman hadi mérnökök felépítették. Csoda-e aztán, hogy a hódító sereg csakhamar elangolosodott? Hastingnél az angol ügy örökre elveszni látszott. De a mire a hastingsi halmokon a szekerczés angol lovagok nem voltak képesek, a városi polgárság elérte: visszavitta a hazát, véget vetett a normann uralomnak az által, hogy a győzőket beolvasztotta.

Igen érdekes kérdésre kell a városok kapcsán válaszolnom. Sokan felvetették már a kérdést, de legnagyobb tudományos apparatussal utóljára Vámbéry Ármin vetette fel:

[1] Lex Burgundiorum, 38. czim.

[2] Aug. Thierry, Conquête de l'Angleterre, 117.

hogy miért nem olvadtak be a honfoglaló magyarok a hazában talált tótokba. Mellőzöm azon hipothezist, melyet Vámbéry »A magyarság keletkezése és gyarapodása« czimű jeles munkájában feltett, hogy Magyarország lakossága a honfoglalás idején csak 300 ezer lélek s e számnak 80%-a szláv volt és csak 20%-a ural-altáji. Egyszerűen csak annak konstatálására szorítkozom, hogy Vámbéry Ármin az összes történelemben páratlan jelenségnek tartja azon tényt, hogy a magyarok nem olvadtak be a nagy többséget képező meghódítottakba. E csodálatos tünet magyarázatául a hatalmas nemzeti érzületet jelöli meg egyik főok gyanánt és egy csomó mellékindokra is hivatkozik. »Ha ezen az ethnologia területén egyedül álló jelenség belső okait és indokait kutatjuk«, irja Vámbéry: »mindenekelőtt azt találjuk, hogy a szellemi és anyagi fensőbbség és különös ethnikai jellemzőség, a melyet a magyarok égalji, társadalmi, politikai és vallási viszonyaik minden változása mellett megtartottak, ebben főtényezőül működött és a különnemű elemekre úgyszólván mágnesként hatott....

A magyarosodás hatalmas emeltyűjeként a magyar népnek erősen kifejlődött és mélyen gyökerező nemzeti öntudata, helyesebben nemzeti büszkesége működött, a mely a török-tatár család valamennyi tagjának sajátsága, ez mindenütt csodát tett és az idegen elemektől való veszélyeztetésük mértékéhez képest mindenütt mind jobban fokozódott.«

Tudós hazánkfiának részben igaza van. Nézete, mely Magyarországra felettébb kedvező, találkozik a magyargyűlölő cseh Palaczky véleményével is. Ez a büszke és fenkölt nemzeti érzés azonban egymagában nem mentette volna meg a honfoglaló magyarokat, mint nem mentett meg egy hódító fajt sem. Senki sem tagadhatja, hogy hódító Vilmos normannjainak volt majdnem akkora nemzeti érzelmük és öntudatuk, mint a honfoglaló magyaroknak. Sőt sokkal erőszakosabbak voltak a legyőzött angolszászok irányában, mint a magyarok

a házában talált szlávokkal szemben. És a normanok mégis összeolvadtak a meghódított angolszászokkal. Ugyanez történt volna a hódító magyarokkal, ha a honfoglaláskor e házában fejlettebb czivilizácziót s e czivilizáczió exponenseit, vagyis nagyobb városokat találnak. Ez azonban nem történt. Kiváló mérvben ez volt oka, mint egy már régebben közzétett munkámban részletesen kifejtettem, azon Vámbéry által ethnikai unikum gyanánt feltüntetett jelenségnek, hogy a magyarok nem olvadtak be a szlávokba.

Indokoltnak tartom az említett munkámban mondottakat, a jelen alkalomból újabb adatokkal kiegészítve, reprodukálni. Fejtegetéseim a külföldre nézve különben is egészen újak, valamint új egyáltalán a városok nyelvi hatására vonatkozó elméletem.

A magyarok bejövetelük idején nem találtak virágzó városokat, mint talált minden más hódító nép, mely nyelvét elvesztette. A római czivilizáczió Pannoniában rég megbukott már, mikor őseink mai hazánkat elfoglalták. E czivilizáczió egyes kialvófélben levő üszkei még fénylettek; de elvesztették minden hódító varázsukat. Más munkámban[1] kifejtettem már, hogy őseink nem találtak itt római műveltséget, annál kevésbbé találtak rómaiakat. A történeti forrásaink által említett latinok nem rómaiak voltak, hanem olaszok, vagy latin hagyományokkal impregnált szlávok, németek stb. Római intézmények épp oly kevéssé voltak itt, mint nem léteztek többé a Névtelen által említett római városok. A latin- vagy olasznak nevezett elem, mely még a későbbi századokban is szerepel városainkban, nem birt városokkal. A hun birodalom fölbomlása után a római birodalom még egyszer föléledt, az avar hódítás azonban teljesen véget vetett neki.

Városok, valódi értelemben, egyáltalán nem léteztek sem Magyarországon, sem Erdélyben. A Névtelen említi ugyan,

[1] A demokráczia Magyarországon.

hogy a honfoglaló magyarok ostromolták Bihart, Veszprémet, s bár ezek soká ellenálltak, még sem romboltattak le. Ezek azonban épp oly kevéssé voltak *városok,* mint a többiek. Hiányzott belőlük a gazdag, művelt, fejlett ipart és kereskedelmet űző polgárság. Lakosaiknak száma egyáltalán nem volt nagy. És ez a lakosság sem volt akár szláv, akár német, hanem mindenféle néptörmelék.

A szláv vagy oláh még sokkal kevésbbé városalkotó faj mint a magyar. Pedig Magyarországot, sőt Erdélyt is, őseink bejövetelének idején túlnyomólag szlávok lakták. Pannonia is elszlávosodott, épp úgy mint Erdély. Pedig amott a németségnek is erős talaja volt a frank-német fenhatóság alatt álló Privina és Koczel herczegségben. Az ország északnyugoti részében a morva-szlávok, a Szvatopluk-féle nagy Morvaország szlávjai terjeszkedtek, de a Kárpátok mentén nem tudtak előre haladni. Itt lakatlan őserdők voltak, mint akár Amerikában.

A fejlettebb műveltségnek sehol semmi nyoma, mert hiányoztak a műveltség fő tényezői: a városok. A szlávoknak nincsenek városaik, még az állami és társadalmi alakulásnak is csak a legelső kezdetén állnak. A bejött magyaroknál valamivel polgáriasultabbak, mert állandó lakhelylyel birnak, földet művelnek stb., de azon műveltségnek, mely beolvasztani tud, híre-nyoma sincs. Maga Palaczky sem tudja az ellenkezőt kiokoskodni híres munkájában.

Geschichte von Böhmen (I. k. 197. l.) czímű művében elbeszéli, mint olvasztott be a szlávság hunokat, avarokat, bolgárokat stb. Sajátságosnak mondja ama jelenséget, hogy a magyarok a szlávok közepett megtartották nemzetiségüket. Ezt a tünetet erősebb nemzeti erejükből, s abból iparkodik megmagyarázni, hogy a magyarok nem elégedtek meg az ellenség megverésével: ki is irtották azt.

Az első föltevésnek van komoly alapja, mert tény, hogy a magyar mindig csodálatos szívóssággal ragaszkodott nemzetiségéhez. Az utóbbi azonban merő koholmány. Bölcs Leót fer-

díti Palaczky, mikor a magyarok hadi taktikájának leírását politikai értelembén is alkalmazza. A magyarok a megsemmisítésig aknázták ki győzelmeiket a »fegyverben álló ellenséggel szemben«. De a békés lakosok ellen nem viseltek háborút. Magyarországi szlávok pedig sohasem hadakoztak velük. Föl sem lázadtak a magyarok ellen, ezek tehát ki sem irthatták őket. Felejthetetlen tudósunk, Hunfalvy Pál, teljes joggal írhatta: »Sehol legkisebb támadását sem találjuk a szlávoknak a magyarok ellen; a mit nem abból lehet kimagyarázni, hogy az új telepedők azokat kiirtották volna; mert számuk nőttön-nőtt.[1] Sőt a szlávokat még el sem nyomták, rabszolgaságra sem kényszerítették. Oly bánásmódban részesítették azokat, mint az ország egyéb lakosait. A németek igen is irtották és elnyomták a szláv fajt, mihelyt ezzel mint hódítók érintkeztek. A szlávság német földön épp azért inkább megsemmisült, mint beolvadt. Magyarországon azonban a szlávok olvaszthattak volna, ha erre képesek leendettek.

Ha őseink egy művelt tót társadalmat, fejlett városrendszert találnak itt bejövetelükkor, okvetlenül az történt volna velük, a mi történt Francziaországban a germánokkal. Békében hagyják vala a városokat, melyeknek iparára rászorultak. A magyar katonai társadalom mellett létezet volna egy szláv polgári társadalom. A magyarok egy ideig megtartották volna a nyelvüket is, mint a góthok és frankok Galliában. Épp úgy tanácskoztak volna országgyűléseiken magyarul vagy latinul, mint tanácskoztak a frankok és góthok a maguk nyelvén, mely tanácskozásokról bámulva szól Sidonius Apollinarius poéta. De a városok nyelve mégis legyőzte volna a hódító magyarok nyelvét, mint legyőzte Galliában a germán törzsekét. A magyar nyelv romjait ma a tót nyelvben találnók föl, ahelyett hogy a tót nyelv kölcsönzött szavakat az előbbinek. Minél többet, annál jobb, mert annál inkább kitünik

[1] Magyarország ethnogr. 45. l.

nyelvünk asszimiláló ereje. A magyar szóalakzat és nyelvtan érintetlen maradt, s ez teljesen elég. A szláv nyelvnek semmi befolyása sem volt a magyar nyelv alakulására, legfeljebb nyersanyag gyanánt adott szavakat, melyeket a magyar géniusz dolgozott föl.

És meg vagyok győződve, hogy a szókölcsönzés legnagyobb része mindjárt őseink bejövetele után történt. Ekkor érintkezett a magyar nép egészen ismeretlen tényezőkkel, viszonyokkal, melyek megjelölésére nem volt szava. Ekkor ment át a magyar nyelv megalakulási proczesusszán. Ekkor volt megnyitva leginkább az idegen befolyások előtt. Szóval ekkor történhetett volna meg, hogy a magyar nyelv vagy teljesen elvész, vagy az új viszonyok közt egészen más irányt vesz.

A szláv nyelv azonban még ekkor sem tudott betörni a magyar nyelvbe, mikor pedig az utóbbi még nem volt zárt egész. Ezt meg nem fejti más, mint a tótok alacsony műveltségi foka és városi életüknek teljes hiánya. Az, hogy a magyar és szláv faj geografiailag is meglehetősen elzárkózva élt egymástól, mit sem magyaráz meg; *mert ha a tótoknak városaik vannak, ez az elzárkózottság sem következik be.* A magyarok iparkodtak volna a városokban vagy azok közelében lakni, mint iparkodtak a többi hódítók, hogy a polgáriasultság előnyeihez hozzáférjenek.

De viszont a magyarok sem hoztak magukkal fejlett kulturát és városlakó szellemet. Ellenkező esetben az történik, a mit a római birodalomra vonatkozólag mondtam. Városokat teremtett és ezek által beolvasztotta volna a tótokat. Minden római telep várossá alakult s így a latin nyelv terjesztésének eszközévé lett. A magyaroktól azonban, kik nomád nép voltak, senki sem kivánhatta, hogy városokat alkossanak. A rómaiakat kivéve, minden nép elmulasztotta ezt. Őseink bejövetelük után csak fokozatosan lettek letelepedett néppé. De bizonyos, hogy az első században, miután már letelepedtek is, nagyrészt sátrakban laktak. A mit a városok építéséről olvasok forrásaink-

ban, a kritika előtt elfogadhatlanok. Igaz, hogy Bars várát Bars vezér, lehet hogy Csák, Szabolcs unokája, a fehérmegyei Csákvárt alapította, Csongrád is Ond fiainak köszönheti létét, Komárom, Himesudvar, Őrsurvár, Pata, Sárvár, Szekcső, Szabolcs stb. mind a vezérek korából származhatott, valamint igaz lehet, hogy Árpád Csepelben, a hasonnevű szigeten, magának és a nemzet előkelőinek, külföldi mesteremberek által, rendes lakóházakat építtetett; de tagadom, hogy ezen helyek közül bármelyik, akár Pest is, város leendett. Várak voltak ezek, városi polgárság, műveltség, ipar és kereskedelem nélkül. Hiszen tudjuk, hogy még a XII., XIII., sőt a XIV. században is milyenek voltak városaink. Győr lakossága vesszőből és karóból építette házait, és hogy legyen építési anyaga, egy fűzest nyert adományba. Keresztúr kulturájáról fogalmunk lehet, midőn kiváltságlevelében olvassuk, melyben meg van hagyva, hogy az elköltöző polgárnak házát nem szabad magával vinnie. A magyar polgárság, egész a XIV-ik századig, többnyire sövény-, tömés-falú házban lakott. Városaink tehát még ekkor sem voltak városok. Annál kevésbbé hathattak a magyar kultura és magyar nyelv terjesztésére az első századokban, mikor a magyar faj leginkább beolvaszthatta volna a szlávságot. Az Alföldön beolvasztotta, de csak azért, mert a szlávság itt aránytalan kisebbségben volt a magyar nép közepett.

A városoknak Magyarországon egyáltalán nem volt nyelvterjesztő szerepük, sőt a műveltségnek is alig voltak tényezői, mert nem voltak valódi városok. Nem voltak a német vendégek által alapított városok sem. Így például Korpona egyike legrégibb nem magyar eredetű városainknak. Őslakói tótok voltak, kik már a hun birodalom előtt le voltak benne telepedve. A nyolczadik század végén szászok költöztek bele, kikhez a XIII. század elején ismét szászok járulván, Korpona német várossá lett. De mily hatása lehetett Korponának vagy más városnak a nyelv alakítására? Hogy valamely város hamar

királyi szabad város czímet nyert, nem jelentette egyszersmind azt, hogy nagy város. Példa rá éppen Korpona, Zólyom, a már említett Győr stb.

A dolog tehát ugy áll, hogy a magyarok bejövetele után csak a régi castrumok romja vagy emléke létezett. Ezek helyén volt egy-két helység, majd várak alakultak. A XI., XII. és XIII. században a városoknak egész sorozata támadt; e városok azonban még ekkor sem hoztak létre városi életet, polgári rendet, műveltséget, melynek olvasztó ereje van.

Ami beolvasztás történt, az inkább a magyar faj javára ütött ki. Így tudjuk, hogy még a vezérek és Szent István korában beköltözött németek a XIII. század zavarai közepett, miután gyarmataik a tatárok által feldulattak, magyar városokba költöztek, hol elmagyarosodtak. Kecskemétről ez a leghatározottabban kimutatható.[1] Ugyanez kimutatható más városokról is. Erdélyben magyar jelleget öltött Kolozsvár.

Az olaszok és »francigenák« már a XIII—XIV. század körül a magyarságba olvadtak városainkban, így Pesten, Esztergomban, Székesfehérváron. Különösen Esztergom lakossága túlnyomólag olasz-örmény volt.[2] Mindkét elem magyarrá alakult. Általában, bár a magyar városok alakulására idegen befolyás hatott, a magyar elem jelentékeny, sőt számos helyen domináns szerepet játszott. Vannak városaink, hol ez elem a középkorban erősebb volt mint később. Így Pozsonyban a magyarság tekintélyes hányadot képezett. Nagyszombatban a magyar polgárság legalább is oly szerepet vitt mint a német. Magukban a bányavárosokban létezett a magyar elem, daczára e városok kiváltságainak, melyek annyira a magyarság ellen voltak irányozva, hogy pl. Korponán magyar ember nem tanuskodhatott a német polgár ellen.

Városaink hosszú időn át három: magyar, német. olasz

[1] Hornyik, Kecskemét város története. I. 94. l.

[2] Századok, 1880. VII. füzet, Szalay József értekezése.

(latin) nemzetiségű lakossággal birtak. A szlávság és oláhság később is alig tett számbavehető hányadot. Mivel pedig a latin elem magyarrá lett, városaink csak két: magyar és német nemzetiségüek voltak.

Ez az oka, miért nem tudott hódítani a szlávság és oláhság. Jelentékeny hódító szerepe azonban a magyarságnak és németségnek sem volt; mert, mint láttuk, városaink a XIV. és XV. századig alig voltak városoknak nevezhetők. Később sem emelkedtek a nyugati és déli városok színvonalára, s habár fejlődtek, nyelvterjesztő hatásukat a török pusztítás ellensúlyozta, valamint szoros zárkózottságuk, s azon alárendelt szerep, melyet Magyarországon mint politikai és társadalmi faktorok vittek. Ebben az alárendelt állapotban voltak 1848-ig.

*

A történelmi tanulság kétségtelenül utal a városok nyelvterjesztő és nyelvfentartó szerepére. A nemzetiségi eszme, mint már fejtegettem, létezett az ó- és középkorban is, habár tény, hogy a legújabb korban a nemzetiségi törekvések öntudatosabbakká lettek, s az államalkotásnak hatalmasabb rugóit képezik. De azért a fajok terjeszkedésének és elhalásának törvényei lényegükben változatlanok. A magyar nemzet nem a nemzetiségi eszme hiányának köszöni fenmaradását, s ez eszmének az újabb korban történt hatalmas fellángolása nem fenyegeti létében. Létkérdésünk kulturai kérdés, mely első sorban a városokban nyer megoldást. Az volt a multban s az lesz a jövőben. A magyar nemzet sorsa városainkban dől el.

A római nyelv túlélte a római államot. *De csak ott, ahol latin városok voltak,* s e városok megküzdötték a barbár középkor viharaival. Tehát Galliában és Hispaniában és természetesen Itáliában. A latin nyelv mindenütt másutt elveszett. *Elveszett Kis-Ázsiában, a Duna vonalán, Pannóniában, a Balkán-félszigeten és Afrikában.*

Ha semmi egyéb megbizható adat nem volna a kezünk-

ben. pusztán azon tény, hogy a latin nyelv, bár vegyülve, egyedül Olaszországban, Francziaországban és a spanyol félszigeten maradt meg, maga e tény kétségtelenűl mutatná a városok nyelvfentartó és terjesztő hatását. Mert ép ez országok partvidékei voltak tele latin városokkal, a nagy római intelligenczia és vagyon székhelyeivel.

Az olasz, franczia és spanyol városoknak köszönjük, hogy a latin czivilizáczió és nyelv a középkor zürzavarában teljesen el nem veszett, s hogy a római műveltség fénye fél ezredév iszonyú sötétségében ki nem aludt.

Egész Kelet-Európában egyetlen latin, vagy latin-görög város sem maradt meg, ez volt oka, a miért a latin nyelv Európa keleti országaiban elveszett. Ha Pannóniában és Dácziában nagy római városok léteznek és ezek a népvándorlás zivatarai közepett meg nem semmisülnek, mint nem semmisültek meg az itáliai, galliai és hispaniai latin városok, s ezekben őseink hasonló műveltséget találnak mint a germán hódítók a déleurópai városokban, ma valamely latin jellegű nyelvet beszélnénk, mint a románok, kik nyelvüket a Balkán-félszigetről hozták, mielőtt ott a latin emlékek megsemmisültek.

Ha ellenben a tótok városépitő nép leendettek s nem az erdők vadonait lakják vala, beolvadtunk volna a szlávokba, mint beolvadtak a bolgárok.

Valódi városaink azonban a középkorban épen nem voltak. A magyar nemzet súlypontja a legújabb időkig a megyékben, a vidéki nemességben, nem pedig a városokban, a polgári elemben volt. Sőt ez az állapot most sem változott meg, csak módosult.

Ezért nem volt hatásuk városainknak a nyelvre. A városi élet fejletlensége okozta, hogy Európa keletén, a grammatikai viszonyokban az utolsó ezredév alatt kevés változás történt. A nyelvhatárok körülbelül ma is ott vannak, ahol a jelen millenium első századaiban voltak. Nem olvasztott sem a török, sem a magyar, valamint a lengyel sem, a középkor e három

keleti nagyhatalmassága; mert egyik sem fejtett ki hatalmas városi életet. Nyugaton ellenben a beolvasztás, vagy az amalgamizálás mindenütt megtörtént. Végrehajtották a hatalmas városok. S pedig nemcsak a három román államban, hanem Németországban is. Velencze és Genua az egész Levante partvidékeit elolaszosította. E két városnak köszöni Olaszország, hogy a Földközi tengeren nagy hivatás vár rá.

Ekkép nem olvadtak be a hódító magyarok az itt feltalált szlávságba. A fennebbiek egyszersmind megmagyarázzák, miért nem jött létre Magyarországon a fajok összeolvadásának valamely eredője.

A fejlett városrendszer azonban, mint a Belgiumra vonatkozó adatok által is bebizonyitottam, nem pusztán a faji összeolvadás legelső rangu eszközlője, hanem egyszersmind az anyagi jólét és a hatalom előfeltétele. Francziaországnak három városa, Páris, Marseille és Lyon, legfőbb erőforrását képezi. E három város tartja fenn Francziaország fejlődésének folytonosságát. A departementokban félszázad óta fogy a franczia népesség. E jelenség oka, hogy a harmadik köztársaság mindent elkövet a franczia nemzet szaporodásának előmozdítására. Kiváló franczia statisztikusok szerint Francziaország lakossága e három város duzzadása nélkül a jelen században 4%-al fogyott volna, Angliában is a lakosság és gazdagság főleg a városokban éri el azt a csodálatos nagyságot, mely páratlan az egész világon. Az összes angol grófságok a jelentéktelenség szinvonalára sülyedtek le Anglia 30 városa mellett, melyek lakossága a 100.000 és 5,000.000 közt váltakozik és melyek gazdagsága egyszerűen megmérhetetlen.

Magyarországon a városoknak, mielőtt a gazdasági emelkedés e magaslatára jutnának, előbb azon feladatot kell megoldaniok, a melyet már megoldottak a Nyugaton, t. i. elő kell mozdítaniok a fajok összeolvadását és a nemzet kifejlését. Városaink csak a legujabb korban jutottak oda, vagy kezdenek oda jutni, hogy ezen első hivatásukat is megoldhassák. A ma-

gyarországi városok nagy részben nem is voltak magyar eredetűek, de egészen a legujabb korig kivétel nélkül oly fejletlenek voltak, hogy nagymérvü összeolvasztó hatást nem gyakorolhattak. Nem áll ugyan, amit kiváló német geografusok Magyarország elleni ellenszenvből ismételten írtak (p. o. Kiepert). hogy Magyarországon magyar eredetű város nem létezett, hogy a középkorban minden magyarországi város német nevű volt, s hogy a magyar elnevezéseket csak legujabban erőszakolta ki a magyarok chauvinismusa. Pár év előtt jelent meg a spanyol akadémia kiadásában Aldana expedicziója Magyarországon (Expedition del maestro de campo de Aldana en Hungaria). és Aldana kapitány előadásából kitűnik, hogy városaink nagy része már a középkorban magyar elnevezéssel birt. Aldana ugyanis közvetlenül a mohácsi vész után, a XVI. század közepe táján járt Magyarországon s I. Ferdinánd német zsoldosaival harczolt a törökök ellen. Emlékirataiban a nem német városokat magyar vagy latin nevükön említi. Ebből tehát kétségtelenül kitünik, hogy e városok nemcsak német nevűek nem voltak, hanem még a német zsoldosok sem keresztelték át azokat német nevüekké, mert különben Aldana, a német zsoldosok befolyása alatt, szintén német nevükön nevezte volna azokat.

De kétségtelen, hogy, habár voltak magyar eredetű városok és pedig nagy számmal, ezek ép oly kevéssé hatottak a fajok összeolvasztására, mint nem hatottak a német eredetű városok. Egy bizonyos, hogy tót és oláh városok soha sem léteztek sem Magyarországon, sem Erdélyben.

Száz magyarországi és erdélyi városnak a függelékben közölt nemzetiségi statisztikája teljes képet ad városaink nemzetiségi viszonyairól az 1890-iki népszámlálás alapján. A táblázaton fel van sorolva minden 5000 lakón felüli város s egy-két más város is, mely ugyan 5000 lakónál kevesebbel bir, de erősebb kulturpontot képez. A legújabb népszámlálás eredménye az, hogy összes városainkban a magyar anyanyelvüek

hivatalos kimutatás szerint 68%-ot képeznek, mig a vidéken a magyar anyanyelvüek százaléka 45%. A magyarul tudókkal együtt a városok magyar eleme az országos statisztikai hivatal kimutatása szerint 1890-ben már meghaladta a 79%-ot, eddig már túlment a 80%-on; a vidéken, ugyan e kimutatás szerint, a magyar faj, a magyarul tudókkal együtt, 51·21%.

A magyar elem nagy térfoglalását a városokban még az utolsó évtizedek adatai is nagyon szemlélhetővé teszik. 1880-ban a városok nemzetiségi viszonya a következő volt:

Magyar	volt az	országban	44%,	a városokban	63%
Német	» »	»	13%,	»	18%
Tót	» »	»	13%,	»	7%
Oláh	» »	»	16%,	»	3%
Orosz	» »	»	2%,	»	0·14%
Horvát, szerb		»	4%,	»	4%

Az utolsó évtized alatt tehát a magyarság a városokban nem kevesebb mint 5%-al növekedett az összlakossághoz képest és 23·80% szaporodást tüntet fel a városi lakosságot illetőleg. A vidéken 12·73%-ot. A magyarul tudók is leginkább a városokban szaporodtak a lefolyt deczenniumban. Ezek %-a 35·27; a vidéken 11·44.

Ezzel szemben a románság szaporodása elenyésző a városokban. A 25 törvényhatósági joggal biró városban a románság száma 1880-ban 19.906 volt; e szám 1890-ben, tehát egy évtized alatt, csak 20.641-re emelkedett, vagyis a szaporodás 1·54%.

Mind e számok mutatják, hogy a magyar faj nemcsak mindinkább megszállja a városokat, hanem egyszersmind legnagyobb méretekben a városokban szaporodik. Már egy évtized perspectivája mutatja, hogy aránylag rövid idő alatt városaink, elenyésző kisebbségtől eltekintve, magyar nyelvüekké alkulnak át. Nem erőszakos politika következtében, hanem tisztán kulturai hatások alatt.

Ha nagyobb perspektivát nyitunk meg, még inkább ki fog tünni, hogy a magyar faj mily következetességgel és erélylyel szállja meg a kulturai pontokat. *Kétségtelen tehát, hogy a magyar faj azon nagy küzdelemben, mely Európa keletén szinte csak most indult meg a fajok közt, birni fog azon előnynyel, hogy a városok, vagyis a kulturai pontok majd kivétel nélkül az ő kezében lesznek.*

Napjainkig csak arról lehetett szó, hogy e haza fajai közül melyik foglalja el a kultura erősségét. A magyarság diadalmas foglalásokat tett. Innét túl a városok, mert Magyarországon is most már nagy kulturai exponenset képeznek, hatalmas eszközök lesznek a fajküzdelemben. A nagyobb perspektivában, hogy mikép foglalta el a magyar faj a kulturai czentrumokat a jelen század elejétől fogva, a következő alakulás jelenik meg.

A számok világosan beszélnek:

I. Budapest főváros lakossága: Budának volt az 1821-iki összeirás szerint 25.228 lakosa, ebből magyar csak pár száz volt, 1100 rácz, a többi német.

Pestnek az 1829-iki összeirás szerint 62.471, ebből magyar 1200, tót ugyanannyi, rácz 650, görög 259, oláh 100, a többi német.

Az egyesült fővárosnak tehát a harminczas évek elején összesen csak 87.699 lakosa volt, mely számból alig pár ezer volt magyar. S 1890-ben Budapestnek 491.938 lakosa volt; ebből 326.395 magyar, 117.902 német, 27.449 tót, 752 oláh, 1102 horvát, 1891 szerb.

E számok feltüntetik, hogy Budapest valamivel több mint félszázad alatt amerikai módon növekedett. Ily növekvés, a természetes propagáczió mellett, túlnyomólag a tömeges bevándorlás által jöhet csak létre, s nem egyedül az amerikai, hanem az európai nagyvárosok is így szaporodnak. De a legtömegesebb bevándorlás a magyarság javára esik. A németség még meg sem kétszereződött, a magyarság több mint százszo-

rosan szaporodott meg. A szerbek, horvátok száma lényegesen nem változott. A tótok szintén jelentékeny szaporodást tüntetnek fel, a mit az építkezések magyaráznak meg. A tótok azonban csak napszámosok. Budapestnek ma főjellege a magyarság, mely után csak a német elem képez tekintélyes számarányt, a többi nemzetiség ezek mellett elenyészik.

II. A vidéki városok lakossága:

Szeged beolvasztotta német, szerb és oláh lakosságát. Másfélezer németje pedig mind tud magyarul. A tótság egészen elmagyarosodott, a legutóbbi népszámlálás alkalmával már csak 175 tót lakott benne. Oláh 219. Horvát-szerb nem egészen 400. Szegednél még csak Debreczen magyarabb város, hol a nemzetiségek csak néhány egyénük által vannak képviselve. A városok magyarosodása leginkább szemlélhető a Dunántúl. A harminczas években 8 szabad királyi város közt nem volt egyetlen egy tisztán magyar sem. Kettő volt tiszta német, 3 magyar-német, 2 német-magyar, 1 magyar-német-bosnyák. Két püspöki város, mindkettő magyar-német. A 214 mezőváros közül csak 100 volt magyar, 43 volt német, 12 horvát, 7 vindus-tót, 14 magyar-német, 3 magyar-horvát stb.

Ma már egyetlen egy tiszta német város, vagy mezőváros nincs Dunántúl. *Sopron* tiszta német város volt, 12.000 lakosa közt alig volt néhány száz magyar. Jelenleg 27.000 lakosa közt nyolczezer a magyar.

Győr a harminczas években még túlnyomólag német volt. Erre nézve elég erős bizonyítékot képez a mesteremberek nemzetisége. Győrben volt 113 német, 23 magyar varga, 115 német csizmadia. Csak a szabóknál képezett többséget a magyar elem; 80 szabó közül 44 volt a magyar, 36 a német. Ma Győr tiszta magyar városnak mondható; 22.000 lakosa közül közel 21.000 a magyar; a németség nem sokkal több ezernél. Ép így magyarrá lett *Szombathely*, melynek 16.133 lakosa közt 14,568 a magyar, valamivel több ezernél a német. *Pécs* régi nemzetiségi viszonyairól nincs egyéb adatunk, mint

hogy a magyarság viszonylagos többséget képezett ugyan, de a németség és bosnyákság együtt majdnem felérte számát. A szigeti külváros tiszta magyar, de a belváros, tehát a valódi város túlnyomólag német s a budai külváros túlnyomólag bosnyák volt. Ma Pécsnek 34.067 lakosa közt (a harminczas években 12.500) van 25.268 magyar, 6608 német, 434 horvát-szerb és 316 tót.

A többi dunántúli városok túlnyomó része nem is vegyes, hanem tiszta magyar, mint Kaposvár, Nagy-Kanizsa, Veszprém, Pápa, Zala-Egerszeg stb.

Dunáninneni kerületekben: Pozsonym. 5 szabad királyi városa közt volt 1 német, 4 tót-német. Magyar, vagy csak jelentékeny részben is magyar városa Pozsonymegyének nem volt egy sem. És most nincs egyetlen német vagy tót-német város sem Pozsonymegyében.

Pozsonynak 1830-ban volt 29.674 lakosa (1873-ban volt 24.485) s csak a nemesek, honoráczиorok, szűcsök, gombkötők, kovácsok és szabók közt volt magyar. A szinházban németül játszottak, a magyar szinészek még országgyűlés idején sem élhettek ott meg. Az iskolák tannyelve a német volt. A lyceumban tanították a német, tót, franczia és angol nyelvet, de a magyar nyelvnek még külön tanítója sem volt. A magyar ifjúk ép e miatt magán úton képezték magukat, nehogy a magyar koronázó városban elfeledjenek magyarul. És ma Pozsonyban jórészt magyarul tudó 31.000 németsége mellett van több mint 10.000 tősgyökeres magyar, 1300-al több mint a pozsonyi tótság.

Nagyszombatban magyarság épen nem lakott; tiszta tót-német város volt, s ma 1625 magyar lakosa van.

Bács-Bodrog vármegyének 3 szabad királyi városa közül mind a három tulnyomólag szerb volt. *Szabadka* 32.984 lakásának $^2/_3$ része szerbekből állt,[1] s a magyarokra és németekre

[1]) A grammatikát értve, mely szerint a felvétel történt, de e számban a kath. szerbek, vagyis a bunyeváczok is ben voltak.

$^1/_3$ rész esett. Ma az arány a következő: Szabadka 72.737 lakosa közt 38.327 a magyar (tehát az összes lakosságnak több mint fele), 1898 a német, 476 a tót, 31.824 a szerb anyanyelvü. A magyarság jelentékenyen tulhaladja a szerbséget mely 50 év előtt roppant tulsulyban volt. Magában *Ujvidéken* jelentékeny haladást tüntet fel a magyar ügy. 17.000 lakója közt alig volt magyar. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint Ujvidék 24.717 lakosa közt 7804 a magyar, 9300 szerb és 6000 német mellett. Ötven év előtt ez utóbbiaknak is nagy többségük volt a magyarság felett. *Zombor* szintén magyarosodott. A harminczas években volt 21.000 tulnyomólag szerb, kevés német, legkevesebb magyar lakosa. S ma Zombor 26.435 lakosa közt van 6176 magyar, 2676 német, 17.000 szerb. A magyarság tehát a németség fölé kerekedett. *Baja* leginkább megmagyarosodott. Ötven év előtt rácz, magyar, német város volt, ma magyar városnak mondható. 19.000 lakosa közt csak 2000 német és 2800 szerb van, a többi magyar.

Temesvár 14.652 lakosa ötven előtt majd kizárólag német, szerb és oláh volt; a magyarság csekély töredéket képezett, s ma a magyarság ott, a németen kivül, valamennyi nemzetiséget legyőzi; 39.884 lakosa közt 10.651 a magyar, 3613 az oláh, 1545 a szerb 22.310 a német.

Aradon fél század előtt többségben voltak az oláhok, a németek is nagyobb hányadát képezték a lakosságnak mint a magyar. S az 1890-iki népszámlálás adatai szerint Arad 42.000 lakosa közül 25.901 magyar, 5626 német, 7873 oláh, 1704 szerb. A magyar elem tehát nagy, absolut többséget képez.

Nagyvárad 18.000 lakosa közt a harminczas években körülbelül 50% magyar volt. Biztos adatok azonban nincsenek a magyar és német elem arányáról. Az egyházi anyakönyvekből azonban kitünik, hogy 50 év előtt 3600 oláh lakott ott. E városnak ma 38.000 lakosa van, s a magyar elem roppant tulsulylyal, 34.239 lélekszámmal bir, mig a német csak

valamivel haladja meg az ezeret, s a 3600 oláh nemcsak nem terjedt, hanem összezsugorodott 2527 lélekszámra.

Ez adatok bizonyítják, hogy a magyar városi elem mindenütt győzött, a hol a németséggel, a szerb és oláh fajjal érintkezett. Kevésbé magyarosodtak városaink a tót vidékeken. De magyarosodás itt is észlelhető.

Ez adatokból nem meríthet-e bizalmat és önérzetet a magyar nemzet? Bizonyára igen és pedig méltán, mert a történet összes tanuságai szerint a fajok küzdelmében nem szenvedhet rövidséget az, mely megszállva tartja a kulturai góczpontokat.

BEFEJEZÉS.

A román kérdés nem magyar, hanem európai kérdés. Nem a magyarok okai e kérdés felvetésének, hanem a románok. Ők akarják a román egységet, mely ellentétben áll Európa felének érdekeivel.

A magyarok nem erőszakolják a harczot a románokkal, sőt ép ellenkezőleg szivesen keresnék azon pontokat, hol a találkozás, sőt a kiegyenlítés lehetséges volna.

Az ellentétek azonban ez idő szerint kiegyenlíthetetleneknek látszanak. Minden programm, a melyet a románok akár a külföldön, akár itthon, akár Bukarestben, akár Nagyszebenben vagy Szerdahelyen felállitottak, akár a memorandumban, akár a Replikában kifejtettek: a magyar politikusokra nézve nemcsak elfogadhatatlan, hanem e követelések alapján még a tárgyalás is lehetetlenség.

Nem, így nem alkudhatunk. Így nem juthatunk egy értelemre. Valamennyi román követelésre a magyar nemzetnek csak egy válasza lehet, hogy nem.

Nem lehet megbékülni, sőt még csak érintkezni sem azon alapon:

1. Hogy az osztrák-magyar monarchia átmenjen a fajok foederativ rendszerére s hogy a régi birodalom foederativ alapon uj életre keljen. Az 1863-iki birodalmi alkotmány összeegyeztethetetlen a dualismussal; közjogi és politikai képtelenség nemcsak Magyarországra, hanem egyszersmind Ausztriára nézve.

2. Hogy Magyarország a különböző fajok és nyelvek vidékei szerint, bár a dualismus alapján, feldaraboltassék.

3. Hogy Erdély külön román autonomiát kapjon, melyben a magyarság és a szász nép elnyomott helyzetbe jutna.

4. Hogy az úgynevezett oláh nyelvvidéken a román nyelv hivatalos nyelvvé legyen.

Nem lehetséges a kiegyezés a román király által ismételten, de mindig homályosan emlegetett *helyi engedmények* alapján sem; mert ez engedményeknek vagy nincs értelmük, vagy külön román nyelv- és önkormányzati területet jelentenek.

Mindez lehetetlenség s nem a magyarság zsarnoksága miatt, hanem úgy politikailag, mint grammatikailag képtelenség akár a monarchiát, akár Magyarországot a román követelések szerint berendezni. Lehetetlenséget kiván tehát még a nagyszebeni programm is, a midőn Erdély számára román autonomiát követel, vagy az úgynevezett oláh jellegü törvényhatóságokban a románt akarja az igazságszolgáltatás és közigazgatás nyelvévé tenni.

Nem, mindez lehetetlenség. És ujra lehet ismételni, nem a magyarok zsarnoksága, hanem maguk a grammatikai viszonyok miatt is.

Nem, és százszor nem egyezhetünk bele a magyar állam egységének megbontásába. A román követelések szellemében nem revideálhatjuk még a nemzetiségi törvényt sem. A revizió csak akép volna lehetséges, ha e törvény végre nem hajtható részei kiküszöböltetnének. Igy legalább a román vádaskodás pontozata egygyel megfogyna. A nemzetiségi törvény tényleg többet akart nyujtani, mint mennyi a gyakorlatban megvalósítható volt. Az élet és az élő viszonyok képeztek gátat Deák Ferencz és a magyar nemzet nagylelküsége és kibékítési törekvése előtt.

A nemzetiségi törvényt azonban még végre nem hajtható pontjaiban is keveselték és visszautasították a románok. És most, midőn a nagyszebeni programm értelmében követelik annak revisióját, a mely revisióból származó törvény még

kevésbé volna végrehajtható, e követeléssel szemben a magyar nemzetnek csak egy válasza lehet, hogy nem.

Eddig a román követelések határozottan csakis visszautasításban részesülhetnek.

De igenis vannak pontok, a melyekre nézve a románokkal egyetérthetünk.

Az Erdélyben hatályban levő osztrák törvényeket meg kell szüntetni. Választórendszerünket igenis át kell alakítani. Igenis véget kell vetni azon állapotnak, hogy kétféle czenzus legyen Magyarországon és Erdélyben. Képtelenség fentartani azon konzervativ vaskalaposságot, hogy közel ötven év óta nem osztottuk újra be a választó-kerületeket; pedig Magyarország az utolsó fél század alatt szintén gyökeresen átalakult.

De ha mindez megtörténik, lehetséges volna a kibékülés? Mi óhajtanók; de aligha sikerrel. Mindebből csak a magyarságnak lenne haszna. Az osztrák törvények helyett a magyar állameszmét hordozó magyar törvényhozási alkotások fognak uralkodni a Királyhágón túl is. Az egyenlő czenzus és a választó-kerületek új beosztása által pedig a magyar faj fog nyerni és nem a román.

A midőn tehát a románok területi, vagy nyelvi különállást követelnek, akkor tudják mit cselekesznek. Tudják, hogy megtámadják Szent István birodalmának integritását. A mikor ellenben az osztrák törvény kiküszöbölését és parlamenti reformot követelnek, akkor nem tudják mit cselekszenek. Nem tudják, hogy a magyar nemzet érdekeit mozdítják elő.

A mi kulturai szabadságaikat illeti, ezekkel teljes mértékben birnak; de joggal megkövetelhetik még azt is, hogy a magyar állam megfelelő támogatásban részesítse kulturai törekvéseiket. A midőn jó és igazságos közigazgatást követelnek, akkor is egyetértünk velük. Csakhogy a jó és igazságos közigazgatás nemcsak a románok, hanem egyszersmind a magyarok érdekében szükséges. Nem pusztán faji, hanem egyszersmind állami magas szempontokból kiindulva, már egy évtized óta

tervezzük és előkészítjük is közigazgatási állapotaink gyökeres reformját.

A mi végül a társadalmi ellentéteket illeti, ezeket nemcsak a magyarok faji és osztálygőgje, hanem egyszersmind a román társadalom visszavonása idézte föl. És mi magyarok leszünk az elsők, a kik az ellentétek megszüntetésének örvendeni fogunk.

A magyarosítás munkája, mint a magyar nyelvnek fölkényszerítése, nem lesz gátja az ellentétek elsimításának, mert kényszer-magyarosítást nem csinál sem államunk, sem társadalmunk.

A mit úgy egyik, mint a másik elkövet, csakis annyi, hogy alkalmat akarnak adni az állam nyelvének elsajátítására. E törekvés is csak minimális mértékben valósul meg épp a románok között.

Elenyésző csekély a magyarul tudó románok száma a Királyhágón innen és túl. És a magyar nyelv megtanulása, ha még ez nagy mértékben történnék is, egyáltalán nem forgatná ki a románokat sem nemzetiségükből, sem nyelvükből. A magyar intelligencziát sem fosztja meg nemzeti egyéniségétől, hogy a Királyhágón innen és túl tud francziául és németül.

A mi részünkről semmi provokáczió sem fog gátat állítani a kibékülés elé.

De mi nem állíthatunk föl programmot. A kiegyezésre nem nyújthatunk új alapot. *Ez csak a románoktól volna várható. Csak ők ejthetik el követeléseiknek ama pontjait, a melyek közvetlenül, vagy közvetve sérelmesek a magyar állam egységére és területi épségére.* A míg akár a Replika, akár a nagyszebeni programm alapján állanak, addig részünkről más választ nem nyerhetnek, mint hogy: nem és százszor nem.

Való vagy képzelt sérelmeiket tessék nekik az alkotmány keretében orvosolni igyekezni. Amig azonban tagadják a magyar államot, nem ismerik el sem az alkotmányt, sem a dualizmust, amig a magyar államon és alkotmányon legalább az

izgatók kivül állnak, addig nem csak kiegyenlítés, de még tárgyalás sem lehet köztünk.

A magyarok őszintén óhajtják a kibékülést, ennek azonban előző feltételei a következők:

1. A bukuresti liga oszoljék fel; mert amig a bukuresti liga fennáll és működik, a román társadalom aggresszív politikát követ Magyarország ellen.

2. A román hivatalos politika sem erkölcsi, sem anyagi támogatásban ne részesítse a dákoromán törekvéseket; sőt minden alkalmat használjon fel annak desavouálására.

3. A külföldi sajtóban a Magyarország elleni támadások abbanhagyandók.

4. Az erdélyi és magyarországi román izgatók lépjenek rá az alkotmány alapjára és sérelmeiket, ha vannak, orvosolják alkotmányos úton.

Ha ez előleges feltételek létesülnek, akkor semmi gátja sem lesz a kibékülésnek. Területi, nyelvi engedményeket s egyáltalán külön jogokat akkor sem kaphatnak ugyan a románok, s pedig, mint annyiszor kimutattam, nem a magyarok zsarnoksága, hanem a tényleges viszonyok miatt. Nem nyerhetnek új jogokat, de erkölcsileg létező jogaiknak, melyek egyenlők minden magyar állampolgár jogaival, tényleges gyakorlatába lépnek. Egészen tőlük függ, hogy a magyar állam úgy bánjék velök mint a született magyarokkal, akiktől őket semmi jogi választófal el nem különzi.

És mert alig remélhető, hogy a közel jövőben ez megtörténjék, az ellentét egyhamar nem fog kiegyenlítést nyerni. Egy, bármely szép, de nagyon távol jövendőig folyni fog e küzdelem a románság és magyarság közt. De oly harcz, a mely a magyarok részéről nem folyik zsarnok és elnyomó eszközök kel, hanem legbékésebb és legáldásosabb fegyverekkel: a kultura fegyvereivel. És e békés és nemes harcz csak ránk, magyarokra nézve lehet kedvező kimenetelü.

*

Hogy ezt mintegy góczpontba összefoglalva láthassuk, röviden rekapitulálom a jelen munka főbb adatait:

1. A románok által a maguk számára *autonom területnek* vindikált országrészben, mely magában fogjalja az erdélyi, a Tisza-balparti és a Tisza-Maros szögi vármegyéket, a nem-oláhok száma kerek egy millióval mulja felül az oláhokét; a nem-oláhok száma ugyanis 3,667.000 (köztük 2,251.804 magyar), az oláhoké 2,585.960. A románság tehát kisebbségben van e területen.

2. Erdély román autonomiája grammatikai akadályokba ütközik. Annál inkább az a *román nyelvterület*, mely nemcsak Erdély jelentékeny részét foglalja magában, hanem számos magyarországi vármegyét is; 4,116.876 lélek lakik ott s ebből 2,369.208, vagyis nem sokkal több felénél (57·55%) oláh s még azon két vármegyében is, a hol az oláhok számaránya meghaladja a 80%-ot (Fogaras és Hunyad), a kulturpontokon, a városokban, erős magyarság és németség áll szemben az oláhsággal.

3. Az erdélyi és magyarországi oláhok *kulturai hátramaradottságról sem panaszkodhatnak* a romániaiakkal szemben, sőt kulturailag jelentékenyen fölülmulják ezeket. Mert mig Magyarországon (Erdélyt beleértve) az oláh férfilakosságnak ma már 20%-a tud irni és orvasni, addig Romániaban az irni és olvasni tudók csak 13%-át képezik a lakosságnak, Továbbá Magyarországon 1890-ben tisztán román tannyelvű iskola volt 3289 s Romániában 1880-ban volt 2505. 1880-ban a román tannyelvű iskolák száma Magyarországon 2781 volt tehát akkor is jelentékenyen több mint egész Romániában. Ellenben az országos átlaghoz képest Magyarországon és Erdélyben az oláh faj a kulturai lépcsőzeten a legalacsonyabb fokozatot foglalja el. Magyarországon Erdélylyel együtt ugyanis az irni és olvasni tudók országos átlaga 1890-ben 60·20% férfi és 46·49% nő; ennek ellenében az oláhoké 19·89% férfi és 8·19% nő. A nyelvrablás vádja is igazságtalan és koholt, mert Magyarországon 3289 kizárólag román tannyelvű iskolá-

val szemben csak 364 oly iskola áll, melyben a tanítás oláhul és magyarul történik.

4. Igazságtalanok és hamisak az oláh vádaskodások az ő állítólagosan megcsorbított politikai jogaikat, nevezetesen a *képviselőválasztó kerületek számát* illetőleg. Az erős (33%-on felül) oláh lakosságú 18 vármegyében a választó kerületek száma jelenleg 99; ha 10 frtos egyenlő adóczenzus alapján történnék a beosztás, akkor e kerületek száma 73-ra apadna és ha az irni és olvasni tudók alapján számítva történnék a beosztás, akkor a 99 kerület 66-ra redukáltatnék. Ellenben a magyar lakossággal biró vidékek választókerületeinek száma mindkét esetben magas arányban felszöknék. Ekkép teljesen indoktalanná, sőt nevetségessé válik az oláhok passzivitása.

5. Nem indokolt a román túlzóknak az *erdélyi kivételes törvényekre* vonatkozó vádja sem, mert az Erdélyben érvényes osztrák törvények nemcsak az oláhokra, hanem a magyarokra és szászokra is vonatkoznak. Továbbá a magyar és erdélyországi oláhságnak csak kisebbik fele (1,100.000) lakik Erdélyben, nagyobbik fele (1,400.000) pedig a tulajdonképeni Magyarországon és itt a közös magyar törvény alatt állnak egyenlően a magyarokkal, s a többi nemzetiségekkel, amiből világosan kitűnik, hogy az erdélyi »kivételes« törvények épen nem a román fajra vonatkoznak. Végül maguk az oláhok voltak azok, a kik a magyar alkotmány helyreállításakor követelték, hogy az osztrák törvény Erdélyben továbbra is érvényben maradjon.

6. Az *erőszakos magyarosítás* vádját egy nemzetiség sem emelheti, de legkevésbé az oláh, a mi kitűnik már abból is, hogy 1890-ben a magyarországi nemzetiségek közül magyarul is beszél 25·16% német, 12% tót, és csak 6·95% oláh. E tekintetben a szaporodás 1880, tehát a legutóbbi 10 év óta a németeknél 5%-ot, a tótoknál 2·47%-ot, az oláhoknál ellenben csak 1·24%-ot tett ki. Az oláh nemzetiségű tanítok közül nem kevesebb, sőt több mint 500 még most sem tud magyarul. Kulturailag az összes eredmény az, hogy a magyarországi

oláhok kulturája és intelligencziája sokkal erősebb a romániai román kulturánál és intelligencziánál. A magyarhoz hasonlítva azonban mindkettő az elenyészés száztólijára redukálódik.

7. A *vagyonosság* és az *állami teherviselés* terén ugyanazok a viszonyok állanak fenn. Az oláh vagyonosság a legutóbbi 28 év alatt jelentékenyen szaporodott, de elenyésző a magyarhoz képest. A nagyiparban az oláhok egyáltalán képviselve nincsenek. A teherviselést illetőleg az 1894-re Magyarországra és Erdélyre előirányzott 100,000.000 frt egyenes állami adóból egész Erdély mindössze csak 8,243.711 frtot fizetett, míg Budapest főváros egymaga 21,548.705 frt egyenes állami adót fizet. A tót jelegű vármegyék összes adója 7,548,495 frt, egész Horvátországé 8,664.219 frt; az összes nemzetiségi vidékek együttes közteherviselése tehát elenyészően csekély, alig haladja meg magáét az ország fővárosáét.

A mi pedig végül a városokat, a kulturai pontokat illeti, bámulatosak a magyar faj által elért eredmények.

Igaz ugyan, hogy városrendszerünk fejlődése még csak azon stádiumban van, hogy a magyarok megszállják a kulturai góczpontokat. De már az is óriási eredmény, hogy a városlakók 68%-a a speczifikus magyar fajhoz tartozik, s a magyarul tudókkal együtt a városok magyar eleme 79%. És néhány városunk már a második nagy feladatot is megkezdte, a fajok összeolvasztását s a nagy kulturai erők alkalmazását a fajok küzdelmében.

*

Ezek után áttérhetek a végső következtetések levonására.

A látóhatár leereszkedésénél, ott a hol fajunk és nemzetünk jövőjébe lehetne tekinteni, ködök ülnek. E ködökön azonban a nap fénye ragyog. Ismerve a mult adatait és a jelenkor tényezőit, szemünk szinte áthatol a ködfátyolon és messze belát a jövőbe. És örvendetes az amit ott megpillanthatunk.

A fajok nagy harczában, mely a kultura és faji erők eszközei által fog eldőlni, a magyar faj nem áll fegyvertelenül,

sőt egyike a legfelfegyverzettebb fajoknak. Nemzetünk szerencsésen átélte ama végzetes korszakokat, a midőn valóban létkérdése forgott koczkán. És nem a véletlenség segítségével, hanem a benne rejlő erők hatalmánál fogva állta ki nagy megpróbáltatásait. Mohács előtt a magyar nemzet volt egyike a vezérszerepre hivatott nemzeteknek. Róbert Károly, Nagy Lajos és Mátyás idejében tényleg kezében volt az európai hegemonia.

És nemcsak fegyveres erejénél fogva birta a magyar államot, hanem ethnikailag is nagy fölénye volt a többi hazai fajok fölött. Az úgynevezett részeket (partes adnexae) fajilag és társadalmilag is birta. Majdnem a kék Quarnerótól a sötét Fekete s a szürke Keleti tengerig hatolt el nemcsak nemzetünk, hanem egyszersmind fajunk uralma.

A mohácsi vész előtt is szédületes ellentétekben hánykolódott fajunk sorsa. A magyar állam hol világhatalom volt, hol a bukás örvényének szélén állott. Ennek azonban nem faji erőnk gyengesége képezte okát, hanem a nemzeti és a vegyes házból származó királyok idején a királyság intézményének gyengesége, az oligarchia hatalma, s állami intézményeink hiányos volta. De fajunk nem mutatta akkor sem jelét az ethnikai hanyatlásnak; sőt az alföldi és dunántúli czentrumból hatalmasan terjeszkedett. A török hódítás azonban nemcsak századokra visszaszorította a terjeszkedést, hanem fajunkat a kiirtás veszélyébe lökte. A magyarok a mohácsi vész után nem voltak kissebb veszélynek kitéve mint a hunok és avarok. Fajunkat szintén a végenyészet fenyegette.

A hatalmi állás és szerep századról századra változott a Nyugaton is.

A nyugati népeket azonban még legnagyobb szerencsétlenségeik sem lökték az enyészet örvényébe. A spanyol nemzet mélyen lehanyatlott abból a világhatalmi állásból, mely V-ik Károly és II. Fülöp idejében birt, de mint faj túlélte szerencsétlenségeit és, a tengeren túli rokonaival együtt, az angol után a legnagyobb faj a nyugati népek között.

A magyart azonban nemcsak hatalmi állásában, hanem faji létében támadta meg a mohácsi sikon diadalmaskodó ozmán invázió. És a magyarság czentrumait: az Alföldet és a Dunántúlt sújtotta a katasztrófa. Történeti adatok bizonyítják, hogy a magyarság e székhelyeit a folyton megújuló háborúk egészen tönkretették. Alig maradt város és falú megkimélve a vad ellenség pusztító dühétől. Különben is a magyar volt a haza védelmezője, s katonai szervezetünknél fogva századokon által a speczifikus magyar faj harczolt és pusztult, mig a nemzetiségek alig vettek részt a hadi szolgálatban.

Ha fajunknak nincsenek meg azok a hatalmas erői, a melyekkel serencséjére rendelkezik, a magyarról már szintén csak a történelem beszélne, mint e hunnokról és avarokról. Nincs a történelemben ahhoz fogható jelenség, minőt a magyar faj új életre kelése mutat. Nem telt bele két század s a magyar faj visszaszerezte elvesztett poziczióinak legnagyobb részét. Megnépesült a széles Alföld és a halmos Dunántúl. A török pusztítás okozta sivatagok ismét kulturai területekké alakultak át, s a kulturát e helyeken a magyar faj teremtette. Nehéz küzdelmek, elnyomatások daczára a magyar faj, mire a dualismus megszületett, széles alapját képezte a reaktivált, alkotmányos magyar államnak. Nagyon természetes, hogy az új alkotmányos korszak 28 éve nem telhetett el a magyar faj hódító előrenyomulása nélkül; hiszen e faj hódított akkor is, midőn el volt nyomva, midőn a bécsi reactió csak ennek kiirtására törekedett, s a többi fajokat a magyarság rovására istápolta. A magyarság ethnikai erejét semmi sem mutathatja annyira, mint az, hogy nincs szüksége állami protekczióra. Saját faji erői elégségesek kifejlésére és hódító fellépésére. Ebben van jövőjének garancziája.

Nemzetünk nyugodtan nézhet a jövő elé, mert fel van fegyverezve mindazokkal az eszközökkel, melyek a győzelmet biztosítják.

A magyar faj jövőjét még a kulturai és gazdasági hatá-

soknál is sokkal jobban biztosítják faji erői. E faji erők, melyek a magyarság hatalmas ethnikai egyéniségét alkotják meg, szinte a legelső rangba sorozzák fajunkat összes európai fajok között. Az Alföld nagy halandósági aránya nem képes ellensúlyozni a magyar faj óriási szaporaságát, a mely mellett a többi hazai faj szaporasága eltörpül, s a mely a magyar fajt Európa legszaporább fajai közé emeli. Ide járul még a magyar faj hatalmas munkaképessége, férfias erélye és ereje, valamint egyéni sajátossága, melynek jellegét képes rányomni más fajokra.

Ha mindezt összevesszük s midőn kétségbevonhatatlan adatok bizonyítják, hogy a magyarság faji erőinek túlnyomósága mellett még a kulturai és vagyoni fölényt is beviszi a küzdelmébe, a harcz eredménye, legalább e hazában, nem lehet kétséges. Az egységes nemzeteket teremtő örök törvény nagy változásokat fog felidézni Európa keletén is. A nyelvhatárok századok multán lényeges átalakulásokon fognak keresztül menni.

Nem akarok jósolni, sem a jövő fátyolát erősebben megbolygatni; de a közölt adatok, melyek mintegy a magyar faj erőmérői gyanánt jelennek meg, negativ jóslatra minden esetre feljogosítanak. A magyarság a fajok küzdelmében semmi esetre sem fog tért veszíteni.

És nem fog tért veszíteni az esetben sem, habár nagy világrázkódások fajunkat megfosztanák a politikai vezérszereptől.

A faji erők és a kulturai potentiák természetszerűen létrehozták a magyarság fejlődését akkor is, midőn zsarnok politikai erők gátolták e fejlődést. Ugyanez történnék jövőre, ha valamely katasztrófa sújtaná nemzetünket.

A fajküzdelemben azonban mennyivel biztosabb jövőnk, ha új katasztrófák nem következnek, s ha nemzetünk politikai ellenhatások nélkül folytathatja útját czéljai felé.

Ez az oka, hogy a magyar nemzet Európa legkonzervativebb népei közé tartozik a külpolitikában. A magyarság czélja és élethivatása miatt a legvégsőig visszautasítja a béke

megzavarásának minden gondolatát s mint a monarchia egyik hatalmas s talán hatalmasabb állama, képes is akaratának érvényt szerezni. A dualizmusban pedig a magyar nemzet megtalálta azt az alkotmányos formát, melyben a monarkia közös ügyei megoldást nyernek, s így véget ért a korona és nemzet közti háromszázados küzdelem. Sem külügyi, sem belválságok nem zavarják tehát nemzeti munkánkat.

Nem jogosulatlan ekkép a pozitiv jóslat sem, hogy, habár a fajok harczában nemzetünk nem fosztja meg nemzetiségüktől a többi hazai fajokat, mint óriási erdő, hatalmas szálfáival föléjük növekszik a mellette elmaradt nemzetiségi cserjéknek.

Így aggodalom nélkül törekedhetünk átpillantani azon a félig átlátszó fátyolon, mely a jövőt takarja. *A látóhatár ködén újra átcsillan a Mohácsnál lenyugodott, de most fölkelőben levő nap világító és melegítő sugara.*

FÜGGELÉK.

Nagyobb városaink nemzetiségi statisztikája

az 1890-iki népszámlálás adatai szerint.

A város neve (t. = törvényhatósági jogu) (r. = rendezett tanácsu) (sz = szabad kir. város)		Összes lakosság	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	vend	egyéb nyelvü
Kassa	sz.	28,884	14,421	3,891	9,713	24	33	17	11	6	768
Abrudbánya	r.	2,993	1,149	48	1	1,684	—	—	2	—	109
Gyulafehérvár	r.	8,167	3,482	897	6	3,426	—	1	4	5	346
Nagy-Enyed	r.	5,932	4,208	181	16	1,344	2	—	14	—	167
Arad	sz.	42,052	25,901	5,626	358	7,873	4	25	1,704	—	561
Baja	t.	19,485	14,463	2,001	21	—	2	31	2,888	—	79
Szabadka	sz.	72,737	38,327	1,898	476	16	2	19	31,824	64	111
Ujvidék	sz.	24,717	7,801	5,996	1,010	9	154	308	9,300	—	136
Zombor	sz.	26,435	6,176	2,676	47	4	8	34	17,397	1	92
Pécs	sz.	34,067	25,268	6,508	316	—	2	397	37	215	1,324
Körmöczbánya	r.	9,179	527	6,485	2,118	4	—	—	—	—	45
Léva	r.	7,400	6,282	307	784	1	—	2	—	—	24
Békés-Gyula	r.	19,991	14,582	2,015	561	2,769	3	2	10	—	49
Beregszász	r.	8,078	7,735	88	25	4	199	—	—	—	27
Munkács	r.	10,531	5,737	3,009	51	2	1,632	3	—	1	96
Besztercze	r.	9,109	1,126	5,517	16	2,274	1	2	3	—	170
Nagyvárad	t.	38,557	34,239	1,014	297	2,527	40	16	18	1	405
Miskolcz	r.	30,408	27,700	1,223	1,105	22	7	25	2	—	324
Makó	r.	32,663	32,233	228	73	53	1	2	13	—	60
Hódmezövásárh.	t.	55,475	54,871	178	158	15	3	2	20	—	228
Szeged	sz.	85,569	82,260	2,281	175	219	10	21	373	4	226
Szentes	r.	30,791	30,501	65	77	2	—	—	10	—	136

A város neve (t.=törvényhatósági jogu) (r.=rendezett tanácsu) (sz.=szabad kir. város)		Összes lakosság	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	vend	egyéb nyelvü
Esztergom	r.	9,349	8,736	355	166	—	—	18	7	—	67
Székesfehérvár		27,548	26,627	707	62	3	—	14	13	1	121
Rimaszombat	r.	5,562	4,865	130	528	3	1	1	—	1	33
Rozsnyó	r.	4,812	4,143	305	340	—	—	—	—	—	24
Győr	sz.	22,795	21,083	1,253	129	6	2	89	11	—	222
Debreczen	sz.	56,940	55,805	786	145	24	9	2	7	2	160
Kézdivásárhely	r.	4,700	4,617	43	3	22	—	—	—	—	15
Sepsi-Sz.-György	r.	5,665	5,480	90	4	38	—	—	—	—	53
Eger	r.	22,427	21,911	272	130	6	2	4	7	6	89
Gyöngyös	r.	16,124	15,838	138	108	—	1	—	1	—	38
Korpona	r.	3,658	202	51	3,404	—	—	—	1	—	—
Selmecz- és Bélabánya	sz.	15,280	2,534	1,186	11,483	10	—	4	—	—	63
Déva	r.	4,657	2,187	415	18	1,996	—	2	1	—	38
Szászváros	r.	5,650	1,437	1,371	29	2,570	—	3	2	—	238
Jászberény	r.	24,331	24,155	71	48	32	—	4	1	—	20
Karczag	r.	18,197	18,050	86	52	2	—	—	—	—	7
Kisujszállás	r.	12,527	12,443	66	10	3	—	—	1	—	4
Kunszentmárton	r.	12,554	12,529	6	13	1	—	—	1	—	4
Mezötur	r.	23,757	23,306	57	353	5	1	—	2	—	33
Szolnok	r.	20,748	20,398	205	46	23	2	3	12	—	59
Turkeve	r.	13,092	12,997	30	40	—	—	6	—	—	19
Kolozsvár	sz.	32,756	27,514	1,336	110	3,226	8	12	21	—	529
Komárom	sz.	13,076	12,170	515	233	1	2	3	1	—	151
Karánsebes	r.	5,464	379	1,915	53	2,981	2	4	45	—	85
Lugos	r.	12,489	1,807	5,152	34	5,277	—	3	67	19	130
Máramarossziget	r.	14,758	9,988	2,533	26	1,455	643	2	4	—	107
Szászrégen	r.	6,057	2,187	2,910	6	882	—	—	1	—	71
Marosvásárhely	sz.	14,212	12,785	442	19	669	—	—	5	—	292
Medgyes	r.	6,766	982	3,508	4	2,041	—	—	—	—	231
Segesvár	r.	9,618	1,630	5,202	5	2,429	1	9	1	—	341
Losoncz	r.	7,460	6,360	202	844	—	—	1	1	—	52

A város neve (t. = törvényhatósági jogu) (r. = rendezett tanácsu) (sz. = szabad kir. város)		Összes lakosság	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	vend	egyéb nyelvü
Érsekujvár	r.	11,299	9,875	465	900	2	—	6	—	—	51
Nyitra	r.	13,538	5,002	3,234	5,205	2	2	16	3	1	73
Czegléd	r.	27,549	27,275	145	81	1	—	1	1	—	63
Kiskun-Félegyh.	r.	30.326	30,156	111	32	2	—	1	1	—	23
Kiskun-Halas	r.	17,138	16,942	91	24	1	—	1	22	—	57
Nagy-Kőrös	r.	24,584	24,443	55	53	2	—	1	3	—	27
Vácz	r.	14,150	12,599	817	431	157	4	13	125	5	302
Budapest főváros		491,938	326,395	117,902	27,449	752	116	1,102	1,891	305	16,026
Kecskemét	t.	48,493	48,085	259	70	20	1	3	7	—	48
Nagyszombat	r.	11,500	1,625	3,154	6,564	2	—	2	2	—	151
Pozsony	sz.	52,411	10,433	31,404	8,709	18	16	205	27	7	1,592
Bártfa	r.	5,069	358	1,188	3,294	—	27	—	—	—	202
Eperjes	r.	10,371	2,670	1,786	5,573	4	106	—	5	—	227
Kis-Szeben	r.	2,817	499	250	2,007	—	20	—	—	—	41
Kaposvár	r.	12,544	12,041	319	32	19	1	55	1	1	75
Sopron	sz.	27,213	8,104	17,390	171	7	—	804	13	20	704
Nyiregyháza	r.	27,014	22,576	196	4,184	7	16	—	2	—	33
Felsőbánya	r.	4,816	4,412	14	9	379	—	—	—	—	2
Nagybánya	r.	9,838	7,596	109	52	1,949	49	—	—	2	89
Nagykároly	r.	13,475	12,709	133	15	569	23	—	—	—	26
Szatmár-Németi	sz.	20,736	19,587	267	44	717	44	1	1	—	75
Gyulafehérvár		8,167	3,482	897	6	3,426	—	1	4	5	346
Brassó		30,739	10,441	9,578	207	9,758	2	6	11	—	736
Nagy-Szeben	r.	21,465	3,199	13,118	50	4,581	5	10	11	—	461
Szász-Sebes	r.	6,692	289	2,049	3	4,178	—	—	—	6	167
Igló	r.	7,345	786	2,300	4,214	—	1	—	—	—	44
Késmárk	r.	4,897	574	3,225	1,005	—	—	—	—	—	95
Lőcse	r.	6,318	1,056	1,939	3,175	1	—	4	—	—	143
Szilágy-Somlyó	r.	4,548	3,661	14	4	857	—	—	—	—	12
Zilah	r.	6,474	5,992	35	17	329	7	—	—	—	94
Deés	r.	7,728	5,661	203	2	1,791	—	2	6	—	63

A város neve (t = törvényhatósági jogu) (r. = rendezett tanácsu) (sz. = szabad kir. város)		Összes lakosság	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	vend	egyéb nyelvü
Szamosujvár	r.	5,793	2,440	137	8	1,979	2	1	33	—	1,193
Fehértemplom	r.	9,041	574	6,040	24	670	4	10	1,497	5	217
Temesvár	sz.	39,884	10,651	22,301	315	3,613	27	49	1,545	2	1,375
Versecz	t.	21,859	1,254	12,154	62	469	22	7	7,712	2	177
Torda	r.	11,079	8,541	148	21	2,297	—	—	—	—	72
Nagybecskerek	r.	21,934	5,116	7,874	417	382	2	51	7,969	2	121
Nagykikinda	r.	22,768	3,519	5,719	65	434	9	15	12,855	—	152
Pancsova	r.	17,948	2,055	7,284	242	319	4	159	7,713	5	167
Trencsén	r.	5,100	1,698	926	2 417	—	—	—	—	—	59
Székely-Udvarh.	r.	5,438	5,105	219	11	65	—	—	3	—	35
Ungvár	r.	11,793	7,575	1,651	1,965	7	450	2	2	—	141
Kőszeg	r.	7,076	3,197	3,679	2	—	1	140	1	5	51
Szombathely	r.	16,133	14,568	1,299	25	—	—	112	1	25	103
Pápa	r.	14,261	13,917	274	26	—	—	6	—	1	37
Veszprém	r.	12,655	11,744	830	36	3	—	7	—	3	32
Nagy-Kanizsa	r.	20,619	19,118	954	35	8	—	315	9	17	163
Zalaegerszeg	r.	7,811	7,449	263	10	8	—	12	—	8	61
Beszterczebánya	r.	7,485	1,799	1,389	4,229	3	2	1	2	—	60
Zólyom	r.	5,125	1,057	418	3,590	2	1	3	—	—	54

Hibaigazitások.

A 147. oldalon a czimben VI. Fejezet helyett *IV.* Fejezet olvasandó.

A 182. oldalon az utolsó sorban 69.855 helyett *69,355* olvasandó.

Budapest, 1895. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

